

Prawo humanitarne – zagadnienia wybrane

Prawa Człowieka i Prawo Międzynarodowe (nr 14)

redakcja naukowa

Katarzyna Grzelak-Bach

Prawo humanitarne – zagadnienia wybrane

Humanitarian law – selected issues

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
Katedra Ochrony Praw Człowieka i Międzynarodowego Prawa Humanitarnego
Warszawa 2023

Prawa Człowieka i Prawo Międzynarodowe (nr 14)

Prawo humanitarne – zagadnienia wybrane

Humanitarian law – selected issues

REDAKTOR NAUKOWY SERII: prof. UKSW dr hab. Elżbieta Karska

REDAKTOR NAUKOWY TOMU: dr Katarzyna Grzelak-Bach

RECENZENCI: dr hab. Aleksandra Mężykowska

dr Vita Czepek

KOREKTA: Renata Żelik WYDAWNICTWOEPISTEME.PL

SKŁAD: Wacław Krysztal STUDIOFORMAT.PL

ISBN 978-83-64298-13-4

ISSN 2300-3472

© Copyright by the Authors, Warszawa 2023

Katedra Ochrony Praw Człowieka i Prawa Międzynarodowego Humanitarnego

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

ul. Wóycickiego 1/3, bl. 17, 01-938 Warszawa

<http://wpia.uksw.edu.pl/node/231>

Spis treści

Wstęp / 7

ELŻBIETA MIKOS-SKUZA

Sytuacja „osób podlegających ochronie”
w konflikcie zbrojnym między Rosją i Ukrainą w świetle
międzynarodowego prawa humanitarnego / 9

KRZYSZTOF MASŁO

Wyzwania stojące przed międzynarodowym prawem karnym
w związku z wojną rosyjsko-ukraińską / 31

KATARZYNA GRZELAK-BACH

Proceder stosowania przemocy seksualnej jako jednego
z narzędzi wojny – uwagi na tle agresji Rosji na Ukrainę / 53

MICHAŁ MATUSIAK

Zbrodnia międzynarodowa w pracach Komisji
Prawa Międzynarodowego ONZ nad odpowiedzialnością państwa
za czyny sprzeczne z prawem międzynarodowym / 63

BARBARA BIENIEK

Kultura a terroryzm, czyli znaczenie dóbr kultury
w strategii terrorystów w XXI wieku / 79

ŁUKASZ SITKOWSKI

Status jeńca wojennego w konflikcie ukraińsko-rosyjskim / 99

WOJCIECH KACZANOWSKI

Stosunek Federacji Rosyjskiej do prawa międzynarodowego
na przykładzie konfliktów w XXI w. / 113

ZUZANNA KILANOWSKA

Zasady ogólne prawa humanitarnego / 129

OLIWIA JEZIERSKA

Zbrodnie przeciwko ludzkości i ochrona praw dziecka
w konflikcie zbrojnym na podstawie casusu Sierra Leone / 139

Bibliografia / 153

Wstęp

Publikacja, którą Państwu prezentujemy, jest wynikiem prac naukowych powstałych po konferencji, zorganizowanej przez Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, na której dyskutowano głównie na temat agresji Rosji na Ukrainę w kontekście prawa humanitarnego. Autorzy podjęli próbę analizy różnych zagadnień problemowych. Monografia to swoiste zaproszenie do aktywnego uczestnictwa w dyskusji na temat ochrony praw człowieka w konfliktach zbrojnych oraz do dalszych badań naukowych i poszukiwań rozwiązań mających na celu zapewnienie pokoju, sprawiedliwości i poszanowania praw człowieka.

Pierwszy rozdział książki dotyczy sytuacji „osób podlegających ochronie” w konflikcie zbrojnym między Rosją i Ukrainą w świetle międzynarodowego prawa humanitarnego. Następnie omówiono wyzwania stojące przed międzynarodowym prawem karnym w kontekście wojny rosyjsko-ukraińskiej. Poruszony został również temat przemocy seksualnej jako narzędzia wojny, a także zbrodni międzynarodowej i odpowiedzialności państwa za naruszenia prawa międzynarodowego. W dalszej części monografii znajdują się rozważania dotyczące dóbr kultury w czasie konfliktów zbrojnych, analiza statusu jeńca, ogólne zasady prawa humanitarnego oraz kwestia zbrodni przeciwko ludzkości w kontekście ochrony praw dziecka w konflikcie zbrojnym.

Monografia może być wartościowym materiałem dla studentów prawa, studentów międzynarodowych, politologii, a także inspiracją do dalszych badań

naukowych i dyskusji na temat ochrony praw człowieka i reguł humanitaryzmu w sytuacji konfliktów zbrojnych czy ataków na suwerenne państwa. Publikacja może także stanowić ważne narzędzie edukacyjne dla praktyków prawa, polityków oraz innych osób zaangażowanych w ochronę praw człowieka i działania humanitarne. Skłania do refleksji nad skomplikowanymi kwestiami moralnymi i etycznymi, jakie wiążą się z wojnami i konfliktami zbrojnymi. Autorzy starają się zbudować świadomość społeczną na temat konsekwencji i cierpień towarzyszących wojnom oraz zaakcentować potrzebę podejmowania odpowiednich działań na rzecz zapobiegania im i rozwiązywania konfliktów w inny sposób.

Autorzy podkreślają przy tym, jak istotny jest realny wpływ organizacji międzynarodowych na podejmowane decyzje i działania poszczególnych państw. Kluczowymi celami społeczności międzynarodowej – według nich – powinny być: minimalizacja cierpień, ochrona podstawowych wartości i promowanie pokoju.

Stan prawny i faktyczny publikacji – wrzesień 2022 r.

*Redaktor naukowy tomu –
dr Katarzyna Grzelak-Bach*

Elżbieta Mikos-Skuza

UNIwersytet Warszawski / Wydział Prawa i Administracji,
Zakład Międzynarodowego Prawa Lotniczego i Kosmicznego

Sytuacja „osób podlegających ochronie” w konflikcie zbrojnym między Rosją i Ukrainą w świetle międzynarodowego prawa humanitarnego

Konflikt zbrojny między Rosją i Ukrainą toczący się od 24 lutego 2022 roku po inwazji na Ukrainę dokonanej przez Federację Rosyjską stanowi eskalację działań Rosji podejmowanych od 2014 roku i polegających na okupowaniu ukraińskiego Krymu i znaczącym wspieraniu separatystycznych działań w ukraińskim Donbasie. Sytuacja w Ukrainie budzi zainteresowanie całego świata i jest przedmiotem licznych analiz dokonywanych z różnych punktów widzenia, w tym z perspektywy międzynarodowego prawa humanitarnego (MPH). Niestety nie ma możliwości, aby w tak zwięzłej publikacji przeanalizować wszystkie możliwe aspekty prawne konfliktu zbrojnego trwającego już od wielu miesięcy. Celem poniższych rozważań jest wskazanie ram prawnych w MPH dla najważniejszych problemów praktycznych doświadczanych przez „osoby podlegające ochronie”.

Zakres obowiązywania MPH w konflikcie zbrojnym między Rosją i Ukrainą

Na wstępie należy przypomnieć, że międzynarodowe prawo humanitarne (MPH) to zespół norm prawa międzynarodowego publicznego, mających na celu ochronę osób i dóbr, które znalazły się we władzy przeciwnika w czasie konfliktu zbrojnego, oraz ograniczanie, ze względów humanitarnych, prawa stron konfliktu do dowolnego stosowania środków i metod walki zbrojnej. MPH obowiązuje tylko w sytuacji konfliktu zbrojnego i nie dotyczy przypadków

użycia siły w czasie pokoju, np. podczas zamieszek, demonstracji i innych podobnych sytuacji. Należy przy tym podkreślić, że obowiązuje ono w każdym konflikcie zbrojnym, zarówno międzynarodowym, jak i niemiędzynarodowym. Wszystkie strony danego konfliktu muszą przestrzegać jego norm. Dotyczy to jednocześnie tego podmiotu, który wszczął działania zbrojne, oraz tego, który podejmuje działania obronne. Innymi słowy legalność lub nielegalność użycia siły zbrojnej z punktu widzenia prawa międzynarodowego (np. Karty Narodów Zjednoczonych) lub krajowego (np. konstytucji danego państwa) nie ma wpływu na obowiązek przestrzegania MPH, czyli na zakres praw i obowiązków stron walczących. W przypadku konfliktu między Rosją i Ukrainą zarówno agresor, jak i ofiara agresji muszą respektować zasady traktowania osób znajdujących się pod ich kontrolą, w tym zatrzymanych, stosować tylko i wyłącznie dozwolone sposoby szkodenia nieprzyjacielowi, pamiętać o zasadach rozróżnienia, proporcjonalności oraz ostrożności przy podejmowaniu działań zbrojnych¹.

MPH było w przeszłości nazywane prawem wojennym lub prawem wojny. W związku z tendencją do zastępowania pojęcia wojny szerszym znaczeniowo wyrażeniem „konflikt zbrojny” w prawie międzynarodowym po II wojnie światowej tę dziedzinę prawa zaczęto nazywać prawem konfliktów zbrojnych. Od lat 70. XX wieku coraz bardziej oczywistym stawało się, że naczelnym celem wszystkich regulacji w prawie konfliktów zbrojnych jest rozwiązywanie problemów humanitarnych wyłaniających się w czasie konfliktów, stąd ostateczna nazwa – międzynarodowe prawo humanitarne².

^{1/} Więcej na temat relacji między różnymi dziedzinami prawa międzynarodowego dotyczącymi użycia siły zob. Y. Dinstein, *War, Aggression and Self-Defence*, Cambridge 2001; E. Mikos-Skuza, *Autonomia iuris in bello względem ius ad bellum – współczesne wyzwania*, [w:] *Fides et Bellum. Księga poświęcona Pamięci Księdza Biskupa, Profesora, Generała śp. Tadeusza Płoskiego*, t. 1, red. B. Sitek, T. Jasudowicz, M. Seroka, Olsztyn 2012, s. 389; M. Sassòli, *Ius ad Bellum and Ius in Bello – the Separation between the Legality of the Use of Force and Humanitarian Rules to Be Respected in Warfare: Crucial or Outdated?*, [w:] *International Law and Armed Conflict: Exploring the Faultlines. Essays in Honour of Yoram Dinstein*, ed. by M.N. Schmitt, J. Pejic, Leiden–Boston 2007, s. 241; M. Sassòli, A. Bouvier, A. Quintin, *How Does Law Protect in War?*, t. 1, Geneva 2011, s. 114.

^{2/} W innych językach przykładowo: *international humanitarian law, droit international humanitaire, meždunarodnoe gumanitarnoe pravo, derecho internacional humanitario, humanitäres völkerrecht*. Kwestie terminologiczne zostały przedstawione szerzej przez: H.P. Gasser, *Międzynarodowe prawo humanitarne. Wprowadzenie*, Warszawa 1997, s. 18; E. Mikos-Skuza, *International Law's Changing Terms: "War" Becomes "Armed Conflict"*,

Najważniejszymi źródłami MPH są umowy międzynarodowe i zwyczaj. Liczne są też niewiążące dokumenty o charakterze *soft law* (rezolucje, deklaracje, wytyczne, instrukcje, zobowiązania humanitarne itp.), które państwa biorą pod uwagę w swoich działaniach pomimo ich nieformalnego charakteru.

Wśród licznych umów międzynarodowych z zakresu MPH³ najistotniejsze są cztery konwencje o ochronie ofiar wojny przyjęte w Genewie w 1949 roku⁴ oraz dwa protokoły dodatkowe do tych konwencji przyjęte w 1977 roku⁵.

Warto podkreślić, że konwencje genewskie mają charakter prawdziwie uniwersalny, gdyż zostały przyjęte przez 196 podmiotów, w tym wszystkie suwerenne organizacje terytorialne uznawane powszechnie za państwa, a także Palestynę, Stolicę Apostolską i Niue. Dwa protokoły mają również dość szeroki (choć nie powszechny) zasięg obowiązywania – 174 podmioty są stronami PD I, 169 podmiotów – stronami PD II. Zarówno Rosja, jak i Ukraina są stronami konwencji genewskich, ich protokołów oraz wielu innych istotnych umów z zakresu MPH⁶.

Zwyczaj, jako źródło praw i obowiązków stron konfliktów zbrojnych, odgrywa współcześnie dużą rolę. Międzynarodowy Komitet Czerwonego

[w:] *What Is War? An Investigation in the Wake of 9/11*, ed. by M.E. O’Connell, Leiden–Boston 2011, s. 19.

^{3/} Teksty ponad sześćdziesięciu wielostronnych umów międzynarodowych są zamieszczone na stronie internetowej Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża: <https://ihl-databases.icrc.org> [dostęp 05.08.2022 r.].

^{4/} Są to: Konwencja o polepszeniu losu rannych i chorych w armiach czynnych (Pierwsza konwencja genewska – KG I), Konwencja o polepszeniu losu rannych, chorych i rozbitków sił zbrojnych na morzu (Druga konwencja genewska – KG II), Konwencja o traktowaniu jeńców wojennych (Trzecia konwencja genewska – KG III), Konwencja o ochronie osób cywilnych podczas wojny (Czwarta konwencja genewska – KG IV). Wszystkie cztery konwencje genewskie zostały opublikowane w: Dz.U. z 1956 r. Nr 38, poz. 171, załącznik oraz M. Flemming, *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych. Zbiór dokumentów*, uzup. i red. M. Gąska, E. Mikos-Skuza, Warszawa 2003, s. 241–351.

^{5/} Są to: Protokół dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych (Pierwszy protokół dodatkowy – PD I) i Protokół dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych (Drugi protokół dodatkowy – PD II). Zostały one opublikowane w Dz.U. z 1992 r. Nr 41, poz. 175 oraz M. Flemming, *Międzynarodowe prawo humanitarne...*, s. 361–410. Trzeci protokół dodatkowy, dotyczący dodatkowego znaku rozpoznawczego, został przyjęty w 2005 r. (Dz.U. z 2010 r. Nr 70, poz. 447).

^{6/} ZSRR ratyfikował konwencje genewskie z 1949 r. w 1954 r., a protokoły dodatkowe z 1977 r. – w 1989 r. W kwestii innych zobowiązań Rosji i Ukrainy z zakresu MPH zob. <https://ihl-databases.icrc.org> [dostęp: 5.08.2022 r.].

Krzyża (MKCK) opublikował w 2005 roku obszerne studium dotyczące zwyczajowego prawa humanitarnego identyfikujące 161 norm zwyczajowych obowiązujących w MPH⁷. Rosja i Ukraina nigdy nie kwestionowały zwyczajowego charakteru norm zidentyfikowanych w studium MKCK.

Traktatowe i zwyczajowe normy MPH dzieli się tradycyjnie na „prawo genewskie” i „prawo haskie”, odpowiednio do miejsca ich przyjęcia, a przede wszystkim odpowiednio do zakresu ich regulacji. Przez prawo genewskie rozumie się normy wymienione w pierwszej części wspomnianej wyżej definicji MPH, czyli normy chroniące osoby i obiekty, które znalazły się w rękach wroga – w głównej mierze osoby cywilne pod władzą nieprzyjaciela (np. na terytorium okupowanym), jeńców wojennych, osoby ranne, chore i rozbitków, a także infrastrukturę niesłużącą celom wojskowym, w tym szkoły, placówki medyczne, dobra kultury, miejsca kultu religijnego. Prawo genewskie to inaczej „reguły ochrony” zawarte w konwencjach przyjmowanych głównie w Genewie od 1864 roku⁸ lub „prawo czerwonokrzyskie”, gdyż projekty niemal wszystkich umów z tej dziedziny były przygotowywane przez Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża. Sytuacja „osób podlegających ochronie” uregulowana jest właśnie w „prawie genewskim”, dlatego będzie ono głównym przedmiotem analiz w niniejszym artykule.

Prawo haskie obejmuje normy wymienione w drugiej części powyższej definicji, czyli te, które regulują dozwolone środki (zwłaszcza różne rodzaje broni) i sposoby (np. zasady identyfikacji celów ataków) prowadzenia walki zbrojnej. O „prawie haskim” mówi się, że są to „reguły walki”. Narodziło się w Petersburgu, ale największy wpływ na jego rozwój wywarły dwie wielkie kodyfikacje, których dokonano w Hadze na przełomie XIX i XX wieku⁹. Współcześnie jego

^{7/} J.-M. Henckaerts, L. Doswald-Beck, *Customary International Humanitarian Law*, Cambridge 2005. Streszczenie zawarte jest w opracowaniu w języku polskim: J.-M. Henckaerts, *Studium poświęcone zwyczajowemu międzynarodowemu prawu humanitarnemu: wkład w zrozumienie i poszanowanie zasad prawa dotyczących konfliktu zbrojnego*, Warszawa 2006.

^{8/} „Głównie” nie oznacza „wyłącznie” – do prawa genewskiego należy m.in. przyjęta w 1954 r. w Hadze Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego i jej dwa protokoły z 1954 r. i z 1999 r., opublikowane w Dz.U. z 1957 r. Nr 46, poz. 212, załącznik i Dz.U. z 2012 r. poz. 248 oraz M. Flemming, *Międzynarodowe prawo humanitarne...*, s. 440–469.

^{9/} W 1899 r. przyjęto w Hadze m.in. dwie konwencje i trzy deklaracje dotyczące wojny lądowej i morskiej, natomiast w 1907 r. – jedenaście konwencji i jedną deklarację.

główne zasady są zawarte w protokołach dodatkowych przyjętych w Genewie w 1977 roku.

Z jednej strony prawo genewskie i prawo haskie są częścią tej samej dziedziny prawa międzynarodowego publicznego, jaką stanowi MPH. Z drugiej strony są one bardzo odmienne, zwłaszcza z punktu widzenia specyfiki zasad właściwych dla traktowania osób w rękach nieprzyjaciela i dla decyzji o sposobie i środkach prowadzenia działań zbrojnych.

Biorąc pod uwagę liczbę przyjętych przez Rosję i Ukrainę zobowiązań¹⁰, zakres zastosowania MPH (zarówno traktatowego, jak i zwyczajowego) w konflikcie między tymi państwami nie powinien – zgodnie z zasadą wzajemności obowiązującą w MPH – budzić kontrowersji. Teoretycznie wątpliwości może budzić charakter konfliktu z uwagi na to, że Rosja konsekwentnie nazywa swoje działania „specjalną operacją wojskową”, a nie „konfliktem zbrojnym”. Zastosowanie MPH nie jest jednak uzależnione od kwalifikacji sytuacji dokonywanych przez strony konfliktu, ale od spełnienia obiektywnych kryteriów. Zgodnie z art. 2 wspólnym dla czterech konwencji genewskich z 1949 roku mają one zastosowanie m.in. „w razie [...] powstania jakiegokolwiek [...] konfliktu zbrojnego między dwiema lub więcej niż dwiema Wysokimi Umawiającymi się Stronami, nawet gdyby jedna z nich nie uznała stanu wojny”.

Wysokie Umawiające się Strony to państwa będące stronami konwencji genewskich, zatem kryterium podmiotowe przesądza o tym, że konflikt zbrojny w Ukrainie ma od 24 lutego 2022 roku charakter międzynarodowy i w związku z tym znajdują tu zastosowanie liczne reguły MPH (zarówno z zakresu prawa genewskiego, jak i haskiego) odnoszące się do konfliktów tego rodzaju, przyjęte przez Rosję i Ukrainę. Nie oznacza to jednak, że w konflikcie tym obowiązują całe MPH. Państwa te nie przyjęły niektórych reguł, zatem nie są zobowiązane do ich przestrzegania. Należą do nich: drugi protokół z 1999 roku do

Najważniejszą z punktu widzenia współczesnego MPH i nadal obowiązującą jest konwencja dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej z 1907 r. (tzw. Czwarta konwencja haska – KH IV) z dołączonym do niej regulaminem dotyczącym praw i zwyczajów wojny lądowej (tzw. Regulaminem haskim – RH) zamieszczona w Dz.U. z 1927 r. Nr 21, poz. 161 oraz M. Flemming, *Międzynarodowe prawo humanitarne...*, s. 175–180. W polskiej współczesnej literaturze przedmiotu najbardziej aktualna analiza prawa haskiego została dokonana w monografii P. Grzebyk, *Cele osobowe i rzeczowe w konfliktach zbrojnych w świetle prawa międzynarodowego*, Warszawa 2018.

^{10/} Zob. przyp. 5.

Konwencji haskiej o ochronie dóbr kultury z 1954 roku i trzeci protokołów dodatkowy z 2005 roku do konwencji genewskich z 1949 roku, gdyż Rosja nie jest ich stroną, a także konwencja z Oslo z 2008 roku o broni kasetowej¹¹ i traktat z 2017 roku o zakazie broni jądrowej¹², gdyż ani Rosja, ani Ukraina nie są ich stronami. Co prawda Rosja nie jest również stroną Konwencji ottawskiej z 1997 roku o zakazie min przeciwpiechotnych¹³, ale Ukraina, która przyjęła konwencję w 2005 roku, musi jej przestrzegać, gdyż do traktatu tego nie stosuje się zasada wzajemności¹⁴. Ponadto, biorąc pod uwagę mechanizmy przewidziane w MPH, których celem jest zapewnianie jego lepszego przestrzegania, obecnie nie jest możliwe skorzystanie z usług Międzynarodowej Komisji Humanitarnej ds. Ustalania Faktów w stosunkach między Rosją i Ukrainą na podstawie wniosku jednej ze stron konfliktu¹⁵. Od początku istnienia Komisji, utworzonej w 1991 roku na podstawie art. 90 PD I w celu wyjaśniania faktów, których wystąpienie oznaczałoby popełnienie zbrodni wojennych, oba państwa uznawały właściwość Komisji do badania odnośnych zarzutów we wzajemnych stosunkach. W październiku 2019 roku Rosja wycofała jednak swoje uznanie¹⁶, uniemożliwiając w praktyce działanie Komisji w konflikcie z Ukrainą. Podjęcie przez Komisję badań jest obecnie dopuszczalne wyłącznie „na żądanie jednej ze Stron konfliktu jedynie za zgodą innej lub innych zainteresowanych Stron”¹⁷. Pomimo propozycji usług ze strony Komisji¹⁸ taka zgoda nie została wyrażona¹⁹.

¹¹/ United Nations, *Treaty Series*, vol. 2688, s. 39.

¹²/ *Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons*, 7 July 2017, [online:] <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/full/TPNW> [dostęp: 5.08.2022 r.].

¹³/ Dz.U. z 2013 r. poz. 32.

¹⁴/ Art. 1 Konwencji ottawskiej przewiduje, że państwa będące jej stronami nie naruszają wprowadzonych przez nią zakazów „nigdy, w żadnej sytuacji” i że zniszczą wszystkie posiadane miny przeciwpiechotne, a zatem nie mogą zostawić sobie zapasów na wypadek konfliktu z państwem niebędącym stroną konwencji.

¹⁵/ Zob. art. 90 ust. 2 (a) PD I.

¹⁶/ *Continued Cooperation with Russia*, 01.11.2019, [online:] www.ihffc.org/index.asp?mode=shownews&ID=866 [dostęp: 5.08.2022 r.].

¹⁷/ Art. 90 ust. 2 (d) PD I.

¹⁸/ *IHFFC Has Proposed its Services*, 10.03.2022, [online:] <https://www.ihffc.org/index.asp?Language=EN&page=news> [dostęp: 5.08.2022 r.].

¹⁹/ Stan rzeczy na dzień 5.08.2022 r.

Pojęcie osoby podlegającej ochronie

Pojęcie osoby podlegającej ochronie ma kluczowe znaczenie w prawie genewskim. Występuje ono wyłącznie w odniesieniu do międzynarodowych konfliktów zbrojnych i opiera się na tradycyjnym założeniu, że wrogie stosunki, a zatem również konieczność ochrony, wiążą się z kryterium obywatelstwa. Osoby, które posiadają obywatelstwo nieprzyjacielskiego państwa, ale nie uczestniczą w działaniach zbrojnych ze względu na swój status osoby cywilnej albo ze względu na wyłączenie z walki w wyniku pojmania bądź odniesionych ran i chorób, powinny podlegać ochronie przed nadużyciem władzy przez państwo, pod którego kontrolą się znajdują. Jest to podstawowe założenie, na którym MPH opiera się od XIX wieku – ranni i chorzy żołnierze, rozbitkowie oraz żołnierze wzięci do niewoli narażeni są na nieludzkie traktowanie ze strony władz państwa nieprzyjacielskiego, które przejęło nad nimi kontrolę. Podobnie niebezpieczeństwa dla osób cywilnych wynikają z tego, że władzę nad nimi sprawuje państwo inne niż państwo ich obywatelstwa – okupant lub wroga strona konfliktu, na której terytorium osoby te przebywają (np. japońscy cywile mieszkający na terytorium USA podczas II wojny światowej).

Definicja osób podlegających ochronie została sformułowana w sposób najbardziej precyzyjny w art. 4 KG IV – są to osoby, które „kiedykolwiek i w jakikolwiek sposób znalazły się [...] we władzy jednej ze Stron w konflikcie lub Mocarstwa okupacyjnego, których nie są obywatelami”²⁰. Nie należą do tej kategorii obywatele państw neutralnych, jeśli państwo ich obywatelstwa utrzymuje stosunki dyplomatyczne z państwem, w którym przebywają te osoby.

W pewnym uproszczeniu, osobą chronioną na mocy MPH jest obywatel Ukrainy w rękach rosyjskich, który nie bierze udziału w działaniach zbrojnych, a także wyłączony z walki obywatel Rosji w rękach ukraińskich. Dotyczy to też obywateli innych państw wcielonych do sił zbrojnych Ukrainy i Rosji, a następnie wyłączonych z walki, lub po prostu mieszkających na terytorium tych państw.

^{20/} Definicja osoby podlegającej ochronie ulegała pewnej modyfikacji w orzecznictwie Międzynarodowego Trybunału Karnego ds. byłej Jugosławii, ale te zmiany nie mają wpływu na ocenę sytuacji cywilów podczas konfliktu między Rosją i Ukrainą.

Osoby cywilne na terytoriach okupowanych

W konflikcie zbrojnym między Rosją i Ukrainą konieczność ochrony różnych kategorii osób podlegających ochronie i obiektów, które znalazły się we władzy nieprzyjaciela, dotyczy przede wszystkim osób i obiektów cywilnych na obszarach okupowanych przez wojska rosyjskie. Z uwagi na to, że w doniesieniach prasowych i wypowiedziach polityków pojęcia okupacji i okupanta są często używane w sposób nieprawidłowy z prawnego punktu widzenia, warto przypomnieć, że dość szczegółowe reguły dotyczące istoty okupacji zostały wprowadzone do MPH już w 1899 roku i powtórzone w Regulaminie haskim (RH) z 1907 roku²¹. Kluczowe są tu dwa przepisy. Zgodnie z art. 42 RH „Terytorium uważa się za okupowane, jeżeli faktycznie znajduje się pod władzą armii nieprzyjacielskiej. Okupacja rozciąga się jedynie na te terytoria, gdzie ta władza jest ustanowiona i gdzie może być wykonywana”. Art. 43 RH dodaje, że „z chwilą faktycznego przejścia władzy z rąk rządu legalnego do rąk okupanta” na władzach okupacyjnych spoczywa szereg obowiązków. Kluczowe jest zatem faktyczne wykonywanie władzy, skuteczna kontrola nad danym terytorium i jego ludnością, a nie formalne deklaracje czy zwykłe przemieszczanie się przez dany region²².

Nie ulega wątpliwości, że obszarem okupowanym przez Rosję od 2014 roku jest Krym. Niektórzy uważają również, że za terytorium okupowane przed 24 lutego 2022 roku można uznać zbuntowane ukraińskie republiki ługańską i doniecką ze względu na to, że pozostawały one pod ścisłą kontrolą Rosji²³.

^{21/} Zob. przypis 8.

^{22/} Szerzej na ten temat zob. Y. Arai-Takahashi, *The Law of Occupation. Continuity and Change of International Humanitarian Law, and its Interaction with International Human Rights Law*, Leiden–Boston 2009, s. 5; Y. Dinstein, *The International Law of Belligerent Occupation*, Cambridge 2009, s. 31; M. Flemming, *Okupacja wojskowa w świetle prawa międzynarodowego*, Warszawa 1980, s. 6; E. Mikos-Skuza, *Koncepcja okupacji w świetle prawa haskiego i genewskiego a współczesna praktyka okupacji*, [w:] *Międzynarodowe prawo humanitarne. Antecedencje i wyzwania współczesności*, red. J. Nowakowska-Małusecka, Bydgoszcz–Katowice 2010, s. 100; A. Roberts, *What Is a Military Occupation?*, “British Yearbook of International Law”, 1984, vol. 55, s. 300; M. Sassòli, A. Bouvier, A. Quintin, *How Does Law Protect...*, s. 231.

^{23/} W. Benedek, V. Bilková, M. Sassòli, *Report on Violations of International Humanitarian and Human Rights Law, War Crimes and Crimes against Humanity Committed in Ukraine since 24 February 2022*, ODIHR.GAL/26/22/Rev.1, 13 April 2022, s. 7.

Po 24 lutego 2022 roku ich okupacja nie budzi wątpliwości z uwagi na rzeczywistość, a nie tylko domniemaną obecność sił rosyjskich w Donbasie.

Wątpliwości wiążą się z tymczasową obecnością sił rosyjskich na danym obszarze na etapie inwazji²⁴. Przyjmując, że w świetle RH niezbędna jest pewna zdolność do kontroli sytuacji na zajęтым terytorium, nie można uznać, że każdy przemarsz sił rosyjskich lub przejazd rosyjskiej kolumny czołgów przez terytorium Ukrainy oznacza obowiązywanie prawa okupacyjnego. Prawo to obowiązuje tylko w odniesieniu do obszarów, nad którymi Rosja przejęła rzeczywistą kontrolę²⁵.

Niezależnie od wskazanych kontrowersji, w wielu przypadkach nie ulega wątpliwości, że dana miejscowość bądź obszar była lub jest okupowana, gdyż tradycyjne kryteria okupacji zostały spełnione. Rosja inaczej pod tym względem traktuje obwody ługański i doniecki, a inaczej tzw. nowo okupowane obszary. W obwodach ługańskim i donieckim, uznawanych przez Rosję za odrębne od Ukrainy republiki, wprowadzono nowe prawa i instytucje republikańskie²⁶, w tym sądy, co pozostaje w jawnej sprzeczności z MPH. Art. 43 RH wyraźnie przewiduje obowiązek okupanta zapewnienia normalnych warunków życia ludności „przestrzegając, z wyjątkiem bezwzględnych przeszkód, prawa obowiązującego w tym kraju”. Zmiany w rządzie są zakazane na mocy art. 47 KG IV, a nienaruszalność systemu sądownictwa (z drobnymi wyjątkami) jest zapewniona na podstawie art. 64 KG IV.

Na obszarach okupowanych po 24 lutego 2022 roku, nad którymi Rosja wcześniej nie sprawowała kontroli, zasadniczo nie dochodzi do zmiany ustawodawstwa i instytucji publicznych, a jedynie przyjmowane są przepisy zapewniające bezpieczeństwo sił okupacyjnych i ich mienia (wprowadzające np. godzinę policyjną, zakazujące publicznych zgromadzeń czy gromadzenia informacji

^{24/} *Ibidem*; literatura podana w przypisach 29 i 30.

^{25/} Teza taka wynika nie tylko ze stanowiska doktryny, ale również z orzecznictwa międzynarodowego, np. orzeczenia MTS z 2005 r. w sprawie działań zbrojnych na terytorium Demokratycznej Republiki Konga i orzeczenia komisji arbitrażowej w sporze między Erytreą i Etiopią, zob.: ICJ, Case Concerning Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda), Judgement, 19 December 2005, paras 172–173 i 219; Eritrea – Ethiopia Claims Commission, Partial Award, Eritrea’s Claims 2, 4, 6, 7, 8 & 22 (Between the State of Eritrea and the Federal Democratic Republic of Ethiopia), 28 April 2004, para 57.

^{26/} W. Benedek, V. Bilková, M. Sassòli, *Report on Violations...*, s. 18.

o administracji wojskowej i ruchach wojsk rosyjskich), co nie jest sprzeczne z MPH. Art. 43 RH i art. 64 KG IV pozwalają na takie dodatkowe regulacje prawne. Nie oznacza to jednak, że ich naruszanie przez ludność cywilną może skutkować użyciem siły zbrojnej, jak w przypadku protestów w Skadkovsku, Berdiańsku czy Chersoniu w marcu 2022 roku²⁷. Nie można też wykraczać poza wyjątki dozwolone w MPH, wymieniając lokalne władze (np. w Melitopolu, Enerhodarze, Zaporozju) na nowe, rosyjskie lub prorosyjskie²⁸. Stanowi o tym wyraźnie art. 54 KG IV: „Mocarstwu okupacyjnemu nie wolno zmieniać sytuacji prawnej urzędników [...] albo stosować do nich sankcji lub jakichkolwiek innych środków przymusu lub dyskryminacji [...]”.

Zakazy dotyczące zmiany praw i instytucji dotyczą również waluty, która jest w obiegu na terytorium okupowanym. Zamiana hrywien na ruble jest nielegalna²⁹.

Najważniejsze dla cywilów normy MPH odnoszą się w mniejszym stopniu do statusu okupowanego terytorium i jego instytucji, a w większym – do zasad traktowania ludności żyjącej pod obcą okupacją. W tym zakresie istniejące regulacje można podzielić na dwie grupy. Pierwsza z nich chroni wszystkich cywilów, którzy są „osobami podlegającymi ochronie”, niezależnie od ich konkretnej sytuacji faktycznej. Są to art. 27–34 KG IV i 72–79 PD I. Druga grupa reguł odnosi się bezpośrednio do tych cywilów, którzy znajdują się „we władzy [...] Mocarstwa okupacyjnego”, czyli na terytorium okupowanym, a nie np. na terytorium wrogiej strony konfliktu. Są to art. 44–56 RH, 47–78 KG IV i kilka rozproszonych przepisów w PD I³⁰.

^{27/} UN Office of the High Commissioner for Human Rights, *Update on the Human Rights Situation in Ukraine. Reporting Period: 24 February – 26 March 2022*, para 53, [online:] <https://www.ohchr.org/en/documents/country-reports/hrmmu-update-human-rights-situation-ukraine-24-february-26-march-2022> [dostęp: 5.08.2022 r.].

^{28/} M. Obremski, *Jak wygląda życie pod rosyjską okupacją? W Melitopolu porwania, zastraszenia, czarne listy*, 17.03.2022, [online:] <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/swiat/artykuly/8381504,jak-wyglada-zycie-pod-rosyjska-okupacja-melitopol.html> [dostęp: 5.08.2022 r.]; *W zajętych Enerhodarze Rosjanie porwali wicemera. Mieszkańcy wyszli na ulice protestować*, 20.03.2022, [online:] <https://forsal.pl/swiat/ukraina/artykuly/8383082,enerhodar-rosjanie-porwali-wicemera.html> [dostęp: 5.08.2022 r.].

^{29/} *Rosja wprowadza własną walutę w Ukrainie. Byli pracownicy bankowi zostali kolaborantami*, 30.04.2022, [online:] <https://www.money.pl/pieniadze/rosja-wprowadza-wlasna-walute-w-ukrainie-byli-pracownicy-bankowi-zostali-kolaborantami-6763731494681408a.html> [dostęp: 5.08.2022 r.].

^{30/} Przykładowo art. 3 ust. (b), art. 63 i art. 69 PD I.

Reguły ogólne chronią integralność cielesną i psychiczną osób cywilnych, ich godność, honor, prawa rodzinne, przekonania religijne i zwyczaje, zabraniając wszelkiej dyskryminacji, przymusu lub upokorzenia³¹, wykorzystywania w charakterze żywych tarcz³², kar zbiorowych, stosowania wobec nich środków odwetowych³³ i brania zakładników³⁴. Podkreślona jest konieczność ochrony kobiet „przed gwałceniem, zmuszaniem do prostytucji i wszelką obrazą wstydlivości”³⁵, a także ochrony dzieci³⁶. Reguły szczegółowe, odnoszące się konkretnie do obowiązków okupanta, obligują go do zapewnienia żywności i środków leczniczych ludności zamieszkującej terytorium okupowane³⁷, utrzymywania służby zdrowia³⁸, zgody na funkcjonowanie różnych wspólnot wyznaniowych³⁹, przestrzegania prawa do uczciwego procesu w postępowaniach karnych⁴⁰, a zwłaszcza zakazują aneksji terytorium okupowanego, wcielania ludności do własnych sił zbrojnych i zmuszania jej do udzielania wiadomości o tych siłach zbrojnych⁴¹, pracy przymusowej (z pewnymi wyjątkami)⁴², deportacji ludności czy kolonizacji terytorium okupowanego przez własną ludność cywilną okupanta⁴³. Uregulowane są również różne kwestie związane z akcjami pomocy na rzecz ludności prowadzonymi spoza terytorium okupowanego⁴⁴.

Kwestie ochrony obiektów i dóbr na terytorium okupowanym regulują wcześniej wspomniane przepisy zawarte w Regulaminie haskim z 1907 roku i w konwencjach genewskich z 1949 roku, a także Konwencja haska z 1954 roku i jej protokoły dodatkowe. Z MPH wyraźnie wynika, że okupant „uważać się będzie jedynie za administratora i użytkownika gmachów publicznych, nieruchomości, lasów i rolnych gospodarstw, należących do państwa nieprzyjacielskiego” i ma

^{31/} Art. 27, 31 i 32 KG IV, zob. także art. 46 RH.

^{32/} Art. 28 KG IV.

^{33/} Art. 47 RH, art. 33 KG IV.

^{34/} Art. 34 KG IV.

^{35/} Art. 27 ust. 2 KG IV, art. 76 ust. 1 PD I.

^{36/} Art. 50 KG IV, art. 77–78 PD I.

^{37/} Art. 55 KG IV.

^{38/} Art. 56–57 KG IV.

^{39/} Art. 58 KG IV.

^{40/} Art. 66–77 KG IV.

^{41/} Art. 44 RH, art. 51 ust. 1 KG IV.

^{42/} Art. 51 ust. 2–3, art. 52 KG IV.

^{43/} Art. 49 KG IV.

^{44/} Art. 59–62 KG IV, art. 69 PD I.

obowiązek „ochroniać wartość tych majątków i rządzić nimi zgodnie z zasadami użytkowania”⁴⁵. Nie wolno niszczyć własności publicznej ani prywatnej, z wyjątkiem sytuacji konieczności wojskowej⁴⁶, dokonywać rabunku⁴⁷, zakazana jest konfiskata, ograniczone są też możliwości rekwizycji⁴⁸.

Informacje na temat sytuacji cywilów podczas konfliktu w Ukrainie wskazują, że liczne normy ochronne prawa genewskiego są naruszane, przy czym najbardziej drastycznym przejawem naruszeń są zbiorowe egzekucje, mordowanie i torturowanie cywilów. Symbolem takich praktyk stała się Bucza⁴⁹, ale miały one miejsce również w innych miejscowościach, zwłaszcza w obwodzie kijowskim i w obwodzie czernihowskim⁵⁰. Elementem represji wobec cywilów są liczne gwałty i inne formy przemocy seksualnej, popełniane zwłaszcza wobec kobiet i dzieci⁵¹. Ukraińska Rzeczniczka Praw Człowieka Ludmiła Denisova donosiła m.in. o zgwałceniu rocznego chłopca w okolicach Charkowa na oczach jego matki⁵². Dochodzi także do zaginięcia w niewyjaśnionych okolicznościach lokalnych liderów, w tym merów zajmowanych miejscowości, polityków

⁴⁵/ Art. 55 RH.

⁴⁶/ Art. 53 KG IV.

⁴⁷/ Art. 47 RH.

⁴⁸/ Art. 46 ust. 2, art. 48–54 RH.

⁴⁹/ *Zbrodnia w Buczy*, Wikipedia, [online:] https://pl.wikipedia.org/wiki/Rze%C5%BA_w_Buczy [dostęp: 5.08.2022 r.]; A. Pokorski, *Makabryczne odkrycie w Buczy. Sala tortur w obozie dla dzieci*, 07.08.2022, [online:] https://wydarzenia.interia.pl/raporty/raport-ukraina-rosja/aktualnosci/news-makabryczne-odkrycie-w-buczy-sala-tortur-w-obozie-dladzieci,nId,6205565#utm_source=paste&utm_medium=paste&utm_campaign=chrome [dostęp: 8.08.2022 r.]; zob. też doniesienia medialne przytoczone w: V. Bilková, L. Guericio, V. Sancin, *Report on Violations of International Humanitarian and Human Rights Law, War Crimes and Crimes against Humanity Committed in Ukraine (1 April–25 June 2022)*, ODIHR.GAL/36/22/Corr.1, 14 July 2022, s. 27–28.

⁵⁰/ Human Rights Watch, *Ukraine: Executions, Torture during Russian Occupation*, 18.05.2022 r., [online:] <https://www.hrw.org/news/2022/05/18/ukraine-executions-torture-during-russian-occupation> [dostęp: 5.08.2022 r.].

⁵¹/ *Sexual Violence ‘Most Hidden Crime’ Being Committed against Ukrainians*, Civil Society Representative Tells Security Council, “UN Press Release”, 06.06.2022; M. O’Brien, N. Quenivet, *Sexual and Gender-Based Violence against Women in the Russia – Ukraine Conflict*, EJIL: Talk! Blog of the European Journal of International Law, 08.06.2022, [online:] <https://www.ejiltalk.org/sexual-and-gender-based-violence-against-women-in-the-russia-ukraine-conflict/> [dostęp: 5.08.2022 r.].

⁵²/ O. Sharipov, *The Occupiers Raped a Baby in the Kharkiv Region in front of the Mother – Denisova*, 19.05.2022, [online:] <https://mind.ua/en/news/20241681-the-occupiers-raped-a-baby-in-the-kharkiv-region-in-front-of-the-mother-denisova> [dostęp: 5.08.2022 r.].

i dziennikarzy. Różne organizacje pozarządowe dokumentują setki takich przypadków, zwłaszcza na obszarach okupowanych w obwodach kijowskim, chersońskim i zaporoskim⁵³. Inną przyczyną zaginięć cywilów są ich nielegalne deportacje⁵⁴, w tym przymusowe przekazywanie osieroconych dzieci do adopcji rodzinom rosyjskim. Zwraca na to uwagę m.in. Michelle Bachelet – Wysoka Komisarz Narodów Zjednoczonych ds. Praw Człowieka⁵⁵.

Wbrew normom MPH⁵⁶ dochodzi do przymusowego wcielania obywateli Ukrainy do rosyjskich sił zbrojnych. Dotyczy to przede wszystkim terytoriów okupowanych od 2014 roku, czyli Krymu i Donbasu, ale praktyka ta rozszerza się też na obwody charkowski, chersoński i sumski⁵⁷.

Od początku konfliktu między Rosją i Ukrainą kontrowersyjną kwestią jest sposób udzielania pomocy humanitarnej ludności pozbawionej dostępu do podstawowych dóbr – żywności, leków, schronienia, odzieży i innego zaopatrzenia. Według ONZ na początku sierpnia 2022 roku prawie 16 milionów osób w Ukrainie potrzebowało takiej pomocy⁵⁸. W świetle MPH w takiej sytuacji organizacje humanitarne lub państwa trzecie mają prawo udzielać pomocy za zgodą państwa kontrolującego obszar, dla którego pomoc jest przeznaczona lub przez który jest ona transportowana⁵⁹. Jeśli tym państwem jest okupant,

⁵³/ World Organisation Against Torture, *Ukraine: Killings, Kidnappings and Torture of Civilians in Territories under Russian Control*, 06.05.2022, [online:] <https://www.omct.org/en/resources/statements/ukraine-killings-kidnappings-and-torture-of-civilians-in-territories-under-russian-control> [dostęp: 5.08.2022 r.].

⁵⁴/ Trudno ocenić ich skalę, różne źródła podają od dziesiątek tysięcy do ponad miliona osób, które wyjechały do Rosji wbrew swojej woli: E. Mackintosh, O. Ochman, G. Mezzofiore, K. Polglase, T. Rebane, A. Graham-Yooll, *Russia or Die: after Weeks under Putin Bombs, these Ukrainians were Given only One Way Out*, CNN, 07.04.2022, [online:] <https://edition.cnn.com/2022/04/07/europe/ukraine-mariupol-russia-deportation-cmd-intl> [dostęp: 5.08.2022 r.]; Y. Limaye, *War in Ukraine: Ukrainians Deported to Russia Beaten and Mistreated*, 28.04.2022, [online:] <https://www.bbc.com/news/world-europe-61248436> [dostęp: 5.08.2022 r.].

⁵⁵/ UN's Bachelet Concerned over Ukraine Orphans 'deported' to Russia for Adoption, "UN News", 15.06.2022, [online:] <https://news.un.org/en/story/2022/06/1120412> [dostęp: 5.08.2022 r.].

⁵⁶/ Art. 66–77 KG IV.

⁵⁷/ Zob. raport OBWE przygotowany przez V. Bilková, L. Guericio, V. Sancin, *Report on Violations...*, s. 31–32.

⁵⁸/ *Situation Report*, 03.08.2022, [online:] <https://reports.unocha.org/en/country/ukraine/> [dostęp: 5.08.2022 r.].

⁵⁹/ Art. 70 PD I.

to ma on obowiązek wyrażenia zgody⁶⁰. MPH nie reguluje bezpośrednio kwestii tzw. korytarzy humanitarnych w przypadku oblężenia miejscowości lub obszaru zamieszkanego przez cywilów, jednak nie ulega wątpliwości, że podlegają one tym samym zasadom, czyli mogą być tworzone na podstawie zgody stron konfliktu⁶¹. Tylko strony konfliktu poprzez zawieszenie broni są w stanie zapewnić bezpieczeństwo podmiotom dostarczającym pomoc oraz osobom cywilnym, która pragną opuścić miejsce swojego zamieszkania i szukać gdzie indziej bezpiecznego schronienia. Symbolem bezsilności społeczności międzynarodowej w sytuacji, gdy jedna ze stron konfliktu nie wykazała w tym względzie dobrej woli, stał się Mariupol w marcu i kwietniu 2022 roku⁶². Obecnie to miasto jest zagrożone epidemią cholery, dezynterii i innych chorób zakaźnych w związku z zatruciem ujęć wody, m.in. przez rozkładające się ciała ofiar konfliktu⁶³.

W odniesieniu do innych naruszeń MPH, trudno jest zliczyć doniesienia medialne dotyczące pogwałcenia norm chroniących własność prywatną i publiczną. Wbrew postanowieniom Regulaminu haskiego⁶⁴ i czwartej konwencji genewskiej⁶⁵ skala rabunku była i jest taka, że podobno w Białorusi powstał specjalny bazar, na którym handluje się przedmiotami skradzionymi

^{60/} Art. 59 ust. 1 KG IV.

^{61/} E. Mikos-Skuza, *Siege Warfare in the 21st Century from the Perspective of International Humanitarian Law*, "Wrocław Review of Law, Administration & Economics", 2018, vol. 8, no. 2, Special Issue, s. 319, [online:] https://repozytorium.uni.wroc.pl/Content/128780/PDF/177_Mikos_Skuza_E_Siege_warfare_in_the_21st_century_from_the_perspective_of_international_humanitarian_law.pdf [dostęp: 5.08.2022 r.].

^{62/} Zob. m.in. M. Luxmoore, *Ukraine Says Russia Obstructing Humanitarian Corridors for Residents Fleeing War*, "The Wall Street Journal", 13.04.2022, [online:] <https://www.wsj.com/livecoverage/russia-ukraine-latest-news-2022-04-13/card/ukraine-says-russia-obstructing-humanitarian-corridors-for-residents-fleeing-war-yHpwAoUJqrRsQf2GEj8X> [dostęp: 5.08.2022 r.]; *It's Hell: Ukrainians Describe Harrowing Escape from Besieged City of Mariupol*, Radio Free Europe, 29.03.2022, [online:] <https://www.rferl.org/a/ukraine-mariupol-hell/31776658.html> [dostęp: 5.08.2022 r.].

^{63/} UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, *Ukraine Situation Report*, 09.06.2022, [online:] <https://reports.unocha.org/en/country/ukraine/> [dostęp: 5.08.2022 r.]; *Epidemia cholery w Mariupolu? „Sytuacja gorsza niż kiedykolwiek”*, 07.06.2022, [online:] <https://www.rp.pl/konflikty-zbrojne/art36465731-epidemia-cholery-w-mariupolu-sytuacja-gorsza-niz-kiedykolwiek> [dostęp: 5.08.2022 r.].

^{64/} Art. 47 RH.

^{65/} Art. 33 KG IV.

w Ukrainie⁶⁶. Przykładem naruszenia reguł dotyczących statusu własności publicznej jest dekret z 2 czerwca 2022 roku wydany przez ukraińskich kolarantów, stojących na czele władz okupacyjnych w obwodzie zaporoskim, o nacjonalizacji tamtejszej własności ukraińskiej, obejmujący nie tylko grunty i bogactwa naturalne, ale również elektrownię jądrową⁶⁷. Z późniejszej perspektywy widać, że to krok w kierunku przyłączenia obwodu zaporoskiego i innych obszarów okupowanych do Rosji, czyli do dokonania ich aneksji. W chwili oddawania niniejszego artykułu do druku pojawiły się doniesienia medialne o referendum w sprawie połączenia obwodu zaporoskiego z Rosją, zaplanowanym na pierwszą połowę września 2022 roku⁶⁸. Mechanizmem służącym aneksji jest również zmuszanie mieszkańców Zaporozża, Chersonia, Melitopola do przyjmowania rosyjskich paszportów, na wzór wcześniejszej praktyki przyznania niemal 800 000 rosyjskich paszportów mieszkańcom ukraińskiego Donbasu⁶⁹.

^{66/} M. Starr, 'Bazaar' for Looted Ukrainian Property Allegedly Opened in Belarus, "The Jerusalem Post", 04.04.2022, [online:] <https://www.jpost.com/international/article-703211> [dostęp: 5.08.2022 r.]; zob. też *New Footage Shows Russian Troops Sending Stolen Ukrainian items Home through Belarus Russian Soldiers Have Been Stealing Ukrainian Goods since the Start of the War*, 06.04.2022, [online:] meduza.io/en/feature/2022/04/06/new-footage-shows-russian-troops-sending-stolen-ukrainian-items-home-through-belarus [dostęp: 5.08.2022].

^{67/} *Russia-controlled Zaporizhzhia Region to Nationalise Ukraine's Assets* – RIA, Reuters, 02.06.2022, [online:] <https://www.reuters.com/world/europe/russia-controlled-zaporizhzhia-region-nationalise-ukraines-assets-ria-2022-06-02/> [dostęp: 5.08.2022 r.]; K. Andreikovets, *The Occupiers Decided to Nationalize Ukrainian Property in Zaporizhzhia*, 02.06.2022, [online:] <https://babel.ua/en/news/79373-the-occupiers-decided-to-nationalize-ukrainian-property-in-zaporizhzhia> [dostęp: 5.08.2022 r.].

^{68/} *Obwód zaporoski: Jest decyzja ws. referendum o połączeniu z Rosją*, 08.08.2022, [online:] <https://www.rp.pl/konflikty-zbrojne/art36832821-obwod-zaporoski-jest-decyzja-ws-referendum-o-polaczeniu-z-rosja> [dostęp: 8.08.2022 r.].

^{69/} Rada UE, *Ukraina: oświadczenie wysokiego przedstawiciela wydane w imieniu UE w sprawie podejmowanych przez Federację Rosyjską prób siłowej integracji części ukraińskiego terytorium*, Komunikat prasowy, 03.06.2022, [online:] <https://www.consilium.europa.eu/pl/press/press-releases/2022/06/03/ukraine-declaration-by-the-high-representative-on-behalf-of-the-eu-on-attempts-of-the-russian-federation-to-forcefully-integrate-parts-of-ukrainian-territory/> [dostęp: 5.08.2022 r.]; zob. też *W co gra Putin? Już rozdają rosyjskie paszporty*, [online:] <https://wiadomosci.wp.pl/do-aneksji-coraz-blziej-putin-nie-czeka-6778640399235808a> [dostęp: 5.08.2022 r.].

Jeńcy wojenni

W MPH najwięcej uwagi poświęca się ochronie osób cywilnych, ale należy też zwrócić uwagę na doniosłą rolę prawa genewskiego dla ochrony jeńców wojennych, czyli pojmanych członków sił zbrojnych przeciwnika w międzynarodowym konflikcie zbrojnym. W kodyfikacjach haskich z przełomu XIX i XX w.⁷⁰ wykształciły się fundamentalne reguły dotyczące istoty jeniectwa i zasad traktowania jeńców. Zostały one rozwinięte w późniejszych konwencjach genewskich, w tym w obecnie obowiązującej Trzeciej konwencji genewskiej z 1949 roku⁷¹. Koncepcja jeniectwa opiera się na założeniu, że istotą statusu kombatanta jest udział w działaniach zbrojnych, prawo do szkodenia nieprzyjacielowi, w tym zabijania członków jego sił zbrojnych i niszczenia jego własności w ramach wyznaczonych przez zasadę konieczności wojskowej, zatem schwytyany kombatant nie może być karany za takie czyny, o ile nie naruszył przy tym innych reguł MPH (np. dokonując gwałtów czy grabieży). Jedynym powodem jego internowania, czyli pozasądowego pozbawienia wolności, jest potrzeba zapobieżenia powrotowi kombatanta do jego sił zbrojnych i ponownemu udziałowi w operacjach zbrojnych⁷². W razie wątpliwości, o sytuacji jeńca może decydować wyłącznie kompetentny sąd państwa zatrzymującego⁷³, a nie poszczególne osoby lub oddział wojskowy, który wziął go do niewoli⁷⁴.

KG III jest bardzo szczegółowa, dlatego omówione zostaną przede wszystkim te jej postanowienia, których stosowanie miało i ma znaczenie w toczącym się konflikcie między Rosją i Ukrainą. Oba te państwa biorą do niewoli żołnierzy strony przeciwnej, zatem poniższe uwagi dotyczą postępowania obu stron konfliktu, a nie tylko jednej, jak w przypadku terytoriów okupowanych.

⁷⁰/ Zob. przypis 9.

⁷¹/ Zob. przypis 4.

⁷²/ W polskiej literaturze przedmiotu w ostatnich dekadach najbardziej wszechstronną publikacją dotyczącą jeńców wojennych jest monografia M. Flemming, *Jeńcy wojenni: studium prawno-historyczne*, Warszawa 2000. W literaturze światowej najczęściej przywołuje się: H. Levie, *Prisoners of War in International Armed Conflict*, Newport 1977. Zob. też: G.P. Noone, *Prisoners of War in the 21st Century: Issues in Modern Warfare*, "Naval Law Review", 2004, vol. 50, s. 1; M. Sassòli, *International Humanitarian Law. Rules, Controversies, and Solutions to Problems Arising in Warfare*, Cheltenham–Northampton 2019, s. 259.

⁷³/ Art. 5 ust. 2 KG III.

⁷⁴/ Art. 12 ust. 1 KG III.

Fundamentalna zasada humanitaryzmu zakazuje zarówno podejmowania działań zagrażających zdrowiu fizycznemu i psychicznemu, jak i upokarzania jeńców. Powinni być „stale chronieni [...] przed każdym aktem gwałtu lub zastraszenia, przed zniewagami i ciekawością publiczną”, a „środki odwetowe względem nich są zabronione”⁷⁵. Ściśle uregulowane są warunki internowania jeńców wojennych – zasady ich przesłuchiwania, warunki zamieszkania, wyżywienie, odzież, higiena i opieka lekarska oraz duchowa, zajęcia intelektualne i fizyczne, praca, dyscyplina, stosunki ze światem zewnętrznym oraz gwarancje w razie jakiegokolwiek postępowania dyscyplinarnego czy sądowego skierowanego przeciwko jeńcowi. Jeniec nie jest zakładnikiem, zatem jego zwolnienie i repatriacja następuje automatycznie i niezwłocznie po zakończeniu działań wojennych⁷⁶, chyba że został skazany za zbrodnię lub występki – wtedy zostaje zwolniony po odbyciu kary⁷⁷.

Od początku konfliktu między Rosją i Ukrainą powyższe reguły są naruszane. Rozpowszechniane są, m.in. przez instytucje publiczne, zdjęcia i filmy ukazujące twarze schwytanych żołnierzy, znane są ich nazwiska i inne dane osobowe, udostępniane są fragmenty ich prywatnej korespondencji, a także zmuszani są oni do upokarzających czynności i wypowiedzi⁷⁸. Szczególnie drastyczne było i jest traktowanie wojskowych obrońców kompleksu przemysłowego Azowstal w Mariupolu. Trudno określić precyzyjnie ich liczbę i miejsca zatrzymania, ale rosyjska propaganda odczuwacza ich, nazywając neonazistami i przygotowując przeciwko nim pokazowe procesy karne za sam udział w obronie Azowstalu⁷⁹. Na przełomie lipca i sierpnia 2022 roku pojawiły się doniesienia medialne dotyczące zbombardowania obozu jenieckiego w Ołeniwce, w wyniku którego zginęło prawdopodobnie ok. 50 obrońców Azowstalu. Strony konfliktu

⁷⁵/ Art. 13 ust. 2 i 3 KG III.

⁷⁶/ Art. 118 ust. 1 KG III.

⁷⁷/ Art. 119 ust. 5 KG III.

⁷⁸/ Zob. doniesienia Amnesty International: *Russia/Ukraine: Prisoners of War Must Be Protected from Public Curiosity under Geneva Convention*, 07.03.2022, [online:] <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2022/03/russia-ukraine-prisoners-of-war-must-be-protected-from-public-curiosity-under-geneva-convention/> [dostęp: 5.08.2022 r.] oraz Human Rights Watch: *Ukraine: Respect the Rights of Prisoners of War*, 16.03.2022, [online:] <https://www.hrw.org/news/2022/03/16/ukraine-respect-rights-prisoners-war> [dostęp: 5.08.2022 r.].

⁷⁹/ *Rosjanie szykują klatki dla Ukraińców. Planują „proces” w Mariupolu*, 06.08.2022, [online:] <https://wiadomosci.onet.pl/swiat/rosjanie-szykuja-klatki-dla-ukraincow-planuja-proces-w-mariupolu/b99l21h> [dostęp: 8.08.2022 r.].

wzajemnie obarczają się odpowiedzialnością za ten atak, przy czym do dnia oddania niniejszego artykułu do druku nie udzielono zgody Międzynarodowemu Komitetowi Czerwonego Krzyża na dostęp do miejsca zbrodni⁸⁰.

Rosyjscy jeńcy z kolei są traktowani jako potencjalni przestępcy z racji samego nielegalnego przekroczenia granicy z Ukrainą i zabijania w walce żołnierzy ukraińskich⁸¹. Jak wspomniano wyżej, takie zarzuty są sprzeczne z istotą MPH i statusu kombatanta, który – w razie pojmania – staje się jeńcem wojennym i nie może być ukarany za sam udział w walce zbrojnej.

Pojawiły się również problemy z kwalifikacją prawną statusu niektórych pojmanych uczestników działań wojennych, takich jak członkowie *levée en masse*, czyli osób chwytających spontanicznie za broń przy zbliżaniu się nieprzyjaciela, by stawić opór inwazji, które niewątpliwie mają prawo do statusu jenieckiego po spełnieniu warunków określonych w MPH⁸². Komentarze wzbudził także apel prezydenta Ukrainy skierowany do cudzoziemców o ochotnicze wstępowanie do Międzynarodowego Legionu Obrony Terytorialnej Ukrainy⁸³. Niewątpliwie cudzoziemcy, którzy odpowiedzieli na ten apel pozytywnie, należą do sił zbrojnych Ukrainy, zatem w razie schwytania mają prawo do statusu jenieckiego,

^{80/} Art. 126 KG III przewiduje prawo Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża „do udawania się do wszystkich miejsc, w których znajdują się jeńcy wojenni”. Na temat wspomnianych wydarzeń zob. M. Potocki, *Piekło Oleniwki. „Zaczynano się od tego, że przy rejestracji dostawało się pałą od konwojenta”*, 05.08.2022, [online:] <https://www.gazetaprawna.pl/magazyn-na-weekend/artykuly/8509576,oleniwka-azow-oboz-jency-ukraina-rosja.html> [dostęp: 9.08.2022 r.]; *EU: Russia Has still not Allowed ICRC to Visit Olenivka*, Ukrinform, 10.08.2022, [online:] <https://www.ukrinform.net/rubric-politics/3547657-eu-russia-has-still-not-allowed-icrc-to-visit-olenivka.html> [dostęp: 11.08.2022 r.].

^{81/} W. Benedek, V. Bilková, M. Sassòli, *Report on Violations...*, s. 12. Zob. także *What Happened on Day 42 of the War in Ukraine*, “The New York Times”, 06.04.2022, [online:] <https://www.nytimes.com/live/2022/04/06/world/ukraine-russia-war-news> [dostęp: 5.08.2022 r.].

^{82/} Art. 2 RH, art. 4 ust. A. punkt 6 KG III. Zob. J. Marson, D. Hinshaw, *Ordinary Ukrainians Rally to Defend Homeland from Russia*, “The Wall Street Journal”, 26.02.2022, [online:] <https://www.wsj.com/articles/ordinary-ukrainians-rally-to-defend-homeland-from-russia-11645900464> [dostęp: 5.08.2022 r.].

^{83/} *Międzynarodowy Legion Obrony Terytorialnej Ukrainy*, Wikipedia, [online:] https://pl.wikipedia.org/wiki/Mi%C4%99dzynarodowy_Legion_Obrony_Terytorialnej_Ukrainy [dostęp: 5.08.2022 r.]. Niewątpliwie należy on do sił zbrojnych Ukrainy, zatem w razie schwytania jego członkowie mają prawo do statusu jenieckiego niezależnie od swojego obywatelstwa.

niezależnie od obywatelstwa. Nie można uznawać ich za najemników, podobnie jak innych cudzoziemców służących w ukraińskich siłach zbrojnych, takich jak dwóch Brytyjczyków i Marokańczyka (posiadającego obywatelstwo Ukrainy) skazanych w czerwcu 2022 roku na karę śmierci przez Sąd Najwyższy tzw. Donieckiej Republiki Ludowej⁸⁴. Definicja najemnika zamieszczona jest w art. 47 PD I, który wyraźnie wyklucza możliwość zaliczenia do tej kategorii obywatela strony konfliktu, a także członka sił zbrojnych strony konfliktu w międzynarodowym konflikcie zbrojnym.

Ranni, chorzy i zmarli

Historycznie rzecz ujmując, ranni, chorzy i rozbitkowie to kategorie osób chronionych, które najwcześniej, jeszcze w XIX wieku, stały się osobami podlegającymi ochronie⁸⁵. Współcześnie ich sytuacja w międzynarodowym konflikcie zbrojnym jest uregulowana głównie w KG I i KG II oraz PD I.

Liczba ataków skierowanych w konflikcie między Rosją i Ukrainą przeciwko szpitalom, innym placówkom medycznym i ich personelowi oraz pacjentom jest niezliczona. Komunikaty w tej sprawie wydaje nieustająco prezydent Ukrainy, Ministerstwo Zdrowia Ukrainy, agencje prasowe i międzynarodowe organizacje pozarządowe, jak Lekarze Bez Granic (Médecins Sans Frontiers)⁸⁶. Ochrona placówek medycznych przed atakami należy jednak do prawa haskiego, dlatego ten wątek nie będzie tu rozwijany.

Poważne zastrzeżenia budzi również sposób traktowania szczątków osób zmarłych i poległych. Art. 17 KG I i art. 34 PD I przewidują w tym względzie szacunek dla każdego zmarłego i jego bliskich. Liczne doniesienia medialne świadczą o braku przestrzegania tych reguł po obu stronach konfliktu – pozostawianiu

⁸⁴/ *Death Sentence for Ukraine Foreign Fighters is a War Crime: UN Rights Office*, “UN News”, 10.06.2022, [online:] <https://news.un.org/en/story/2022/06/1120102> [dostęp: 5.08.2022 r.].

⁸⁵/ N Melzer, *International Humanitarian Law. A Comprehensive Introduction*, Geneva 2016, s. 131; M. Sassòli, *International Humanitarian Law...*, s. 231.

⁸⁶/ Zob. przykładowo *MSF Report: No Mercy for Civilians in Ukraine*, “Médecins Sans Frontiers”, 22.06.2022, [online:] <https://www.doctorswithoutborders.org/latest/msf-report-no-mercy-civilians-ukraine> [dostęp: 5.08.2022 r.].

niepochowanych ciał, ich beczeszczeniu i masowym kremacjom bez zgody rodzin⁸⁷.

Podsumowanie

W momencie składania niniejszego artykułu do druku konflikt między Rosją i Ukrainą trwa nadal, więc jakakolwiek konkluzja nie wydaje się możliwa. Niewielu ekspertów poważnie przewidywało inwazję Rosji na Ukrainę i nikt nie jest w stanie przewidzieć dalszego ciągu wydarzeń. Można mieć nadzieję, że perspektywa odpowiedzialności za naruszenie przyjętych zobowiązań będzie sprzyjać ich przestrzeganiu. Niezależnie od dalszych działań podejmowanych przez strony konfliktu, warto ocenić dotychczasowe wydarzenia z punktu widzenia MPH w dość wąskiej, ale istotnej perspektywie osób podlegających ochronie zdanych na łaskę i niełaskę państw sprawujących nad nimi kontrolę. Niestety działania zmierzające do zapewnienia przestrzegania międzynarodowego prawa humanitarnego nie są skuteczne. Cytując W. Szekspira niemal pół roku po rozpoczęciu przez Rosję działań wojennych, nie mamy przed sobą nic więcej jak tylko *the purple testament of bleeding war*⁸⁸.

^{87/} Przykładowo zob. A. Bunkall, 'Guys Are Dying': *Inside a Fortified Hospital Full of Wounded Soldiers Braced for Russian Attack*, Sky News, 09.06.2022, [online:] <https://news.sky.com/story/guys-are-dying-inside-a-fortified-hospital-full-of-wounded-soldiers-braced-for-russian-attack-12630204> [dostęp: 5.08.2022 r.]; L. Egan, *The Stench of Death is the 'Smell of Victory' for Ukrainians who Guard Bodies of Russian Troops*, Sky News, 13.06.2022, [online:] <https://www.nbcnews.com/news/world/ukraine-russia-soldiers-corpses-war-morgue-makeshift-rcna32255> [dostęp: 5.08.2022 r.].

^{88/} W. Shakespeare, *Richard II*, act 3, scene 3, [online:] http://www.shakespeare-online.com/plays/richardii_3_3.html [dostęp: 5.08.2022 r.].

Streszczenie

Międzynarodowy konflikt zbrojny między Rosją i Ukrainą toczący się od 24 lutego 2022 roku po inwazji na Ukrainę dokonanej przez Federację Rosyjską budzi zainteresowanie społeczności międzynarodowej z wielu różnych punktów widzenia, w tym z perspektywy międzynarodowego prawa humanitarnego (MPH). Niniejszy artykuł skupia się na ochronie ofiar tego konfliktu zbrojnego, które podlegają tzw. prawu genewskiemu ze względu na to, że w następstwie działań wojennych znalazły się pod władzą i kontrolą nieprzyjaciela. Po przeanalizowaniu zakresu zastosowania MPH do konfliktu w Ukrainie i używanych pojęć scharakteryzowana zostanie istota okupacji wojskowej, z uwzględnieniem sytuacji ludności ukraińskiej mieszkającej na terytoriach okupowanych przez Rosję. Inną kategorię „osób podlegających ochronie” stanowią jeńcy wojenni. Zwięzła część zostanie również poświęcona sytuacji osób rannych i chorych oraz postępowaniu ze szczątkami osób zmarłych. Niewątpliwie normy MPH są naruszane w odniesieniu do wszystkich kategorii „osób podlegających ochronie”.

Summary

Situation of „persons protected” in armed conflict between Russia and Ukraine under International Humanitarian Law

International armed conflict between Russia and Ukraine taking place since 24 February 2022 raises interest of the international community from many different perspectives, including the perspective of International Humanitarian Law (IHL). The focus of the present article is on the protection of war victims that fall under the “Geneva Law” regime due to the fact that they find themselves in the power of the enemy. First and above all the situation of Ukrainian civilians living in occupied territories is analysed, preceded by some reflections on the very nature of a military occupation under the conditions prevailing in Ukraine. Another category of war victims, whose fate draws attention of the international community, are prisoners of war. Last but not least, a short part is devoted to wounded, sick and dead. As the conflict continues, it is impossible to predict whether a pattern of IHL violations will continue, however, the scale of breaches is very worrying and it questions all the efforts aiming at improving compliance with IHL.

Krzysztof Masto

UNIwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie / Wydział Prawa i Administracji,
Katedra Prawa Międzynarodowego i Europejskiego / ORCID: 0000-0002-9085-3589

Wyzwania stojące przed międzynarodowym prawem karnym w związku z wojną rosyjsko-ukraińską

Zbrojna agresja wojsk Federacji Rosyjskiej na Ukrainę, rozpoczęta 24 lutego 2022 roku, stanowi poważne naruszenie prawa międzynarodowego. Narusza podstawową zasadę porządku prawnomiędzynarodowego zakazującą użycia siły zbrojnej przeciwko suwerenności, integralności terytorialnej lub niezależności politycznej jakiegokolwiek państwa. Zasada ta stanowi fundament społeczności międzynarodowej od zakończenia II wojny światowej. Pomimo wezwań społeczności międzynarodowej Federacja Rosyjska nie zaprzestała wrogich działań, w których giną cywile i atakowane są obiekty cywilne, w tym szpitale, szkoły i schrony.

Wojna rosyjsko-ukraińska jest wyzwaniem nie tylko humanitarnym, lecz także w przedmiocie odpowiedzialności karnej za naruszenia prawa międzynarodowego popełnione podczas tej wojny. Ponieważ konflikt ten jest jeszcze w toku, nie sposób wymienić i omówić wszystkich wyzwań stojących przed prawem międzynarodowym karnym. Niewątpliwie, trwająca wojna na Ukrainie jest najważniejszym sprawdzianem dla Międzynarodowego Trybunału Karnego (MTK). To MTK jest obecnie głównym mechanizmem realizującym sprawiedliwość międzynarodową w sprawach karnych, dlatego rozważania będące przedmiotem niniejszego artykułu zostaną ograniczone tylko do wyzwań stojących przed MTK. Pominięte zostaną problemy, jakie wojna na Ukrainie stwarza dla krajowych jurysdykcji karnych oraz dla zasady komplementarności wyznaczającej granicę jurysdykcji MTK. Obecnie do najistotniejszych wyzwań stojących

przed MTK można zaliczyć: dopuszczalność uruchomienia jurysdykcji MTK wobec zbrodni międzynarodowych popełnionych na Ukrainie, problem immunitetu funkcjonariuszy Federacji Rosyjskiej i Białorusi oraz rozliczenie zbrodni agresji. Tym trzem problemom będzie poświęcony niniejszy artykuł.

Dopuszczalność uruchomienia jurysdykcji MTK w sprawie zbrodni popełnionych w czasie wojny na Ukrainie

Międzynarodowy Trybunał Karny jest międzynarodowym organem sądowym, przed którym odpowiedzialność karną ponoszą osoby fizyczne za popełnienie jednej ze zbrodni wymienionej w Statucie MTK, tj. za ludobójstwo, zbrodnie przeciwko ludzkości, zbrodnie wojenne i za zbrodnie agresji. Trybunał działa na podstawie Statutu MTK, który jest wielostronną umową międzynarodową¹. Na dzień 30 czerwca 2022 roku jego stronami były 123 państwa, w tym wszystkie państwa członkowskie UE. Statutem MTK nie związały się jednak niektóre wielkie mocarstwa, w tym USA, Federacja Rosyjska, Chińska Republika Ludowa i Indie. W gronie tych państw jest też Białoruś i Ukraina. Federacja Rosyjska wprawdzie podpisała w 2010 roku Statut MTK, ale 30 listopada 2016 roku rząd Federacji Rosyjskiej poinformował Sekretarza Generalnego ONZ, że Federacja Rosyjska nie ma zamiaru stać się stroną Statutu MTK². Ukraina podpisała Statut MTK jeszcze w 2000 roku, ale dotychczas nie ratyfikowała go mimo zobowiązania wynikającego z art. 8 Układu o stowarzyszeniu między Unią Europejską i jej państwami członkowskimi z jednej strony, a Ukrainą z drugiej strony³. Republika Białorusi, choć uczestniczyła w konferencji dyplomatycznej w Rzymie w 1998 r., nigdy nie podpisała ani nie ratyfikowała Statutu MTK⁴.

^{1/} Rome Statute of the International Criminal Court, 17 July 1998, UNTS, vol. 2187, s. 3.

^{2/} https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XVIII-10&chapter=18&clang=_en#9 [dostęp: 13.08.2022 r.].

^{3/} Układ o stowarzyszeniu między Unią Europejską i jej państwami członkowskimi z jednej strony, a Ukrainą z drugiej strony, OJ L 161, 29.05.2014, s. 3–2137 (BG, ES, CS, DA, DE, ET, EL, EN, FR, HR, IT, LV, LT, HU, MT, NL, PL, PT, RO, SK, SL, FI, SV).

^{4/} Final Act of the United Nations Diplomatic Conference of Plenipotentiaries on the Establishment of an International Criminal Court [with an annex containing the resolutions adopted by the Conference], Rome, 15 June 1998 – 17 July 1998, A/CONF.183/10.

Żadne z państw zaangażowanych w wojnę ukraińską nie przystąpiło więc do podstawowego mechanizmu międzynarodowej odpowiedzialności karnej, jakim jest Międzynarodowy Trybunał Karny. Nie oznacza to jednak, że MTK nie posiada techniczno-prawnych możliwości pociągnięcia do odpowiedzialności karnej sprawców zbrodni popełnionych na Ukrainie. Zgodnie z art. 12 ust. 3 Statutu MTK państwo, które nie jest stroną statutu, może – w drodze jednostronnej deklaracji złożonej Sekretarzowi – uznać jurysdykcję MTK w odniesieniu do danej zbrodni. Jeszcze w kwietniu 2014 roku Ukraina uznała jurysdykcję MTK w celu ustalenia, ścigania i osądzenia autorów i uczestników aktów popełnionych na Ukrainie w okresie od 21 listopada 2013 roku do 22 lutego 2014 roku, a następnie w 2015 roku. Ukraina uznała jurysdykcję MTK w odniesieniu do czynów popełnionych po 20 lutego 2014 roku⁵.

Złożenie powyższej deklaracji przez Ukrainę nie zastępuje ratyfikacji statutu MTK przez to państwo. Nie oznacza, że Ukraina stała się stroną Statutu MTK. Umożliwia jednak – w ograniczonym zakresie określonym deklaracją – wykonywanie jurysdykcji MTK w odniesieniu do zbrodni popełnionych w konflikcie zbrojnym, w który zaangażowany jest stały członek Rady Bezpieczeństwa ONZ. Statut MTK został tak skonstruowany, aby objąć jurysdykcją Trybunału potencjalnie największą liczbę zbrodni popełnionych na terytorium państw, które się nim nie związały, nawet w sytuacji bierności Rady Bezpieczeństwa ONZ wywołanej niezdolnością tego organu do przedstawienia Prokuratorowi MTK – na podstawie rozdziału VII Karty Narodów Zjednoczonych – sytuacji wskazującej na popełnienie zbrodni (art. 13 lit. b Statutu MTK). Taka sytuacja zachodzi w przypadku wojny na Ukrainie, w którą zaangażowana jest Federacja Rosyjska. Rada Bezpieczeństwa ONZ dotychczas nie zajmowała się ewentualnym przedstawieniem sytuacji na Ukrainie Prokuratorowi MTK w trybie art. 13 (b) Statutu MTK, ale wypowiedzi przywódców Federacji Rosyjskiej i Chińskiej Republiki Ludowej świadczą o tym, że przyjęcie takiej rezolucji zostałyby zablokowane. Od rozpoczęcia wojny w lutym 2022 roku Rada Bezpieczeństwa ONZ tylko raz zajmowała się sytuacją na Ukrainie⁶. W niezwykle lapidarnym tekście Rada Bezpieczeństwa podkreśliła brak jednomyślności

^{5/} <https://www.icc-cpi.int/ukraine> [dostęp: 4.05.2022 r.].

^{6/} Security Council Resolution 2623 (2022), 27 February 2022, Emergency Special Session of the General Assembly on Ukraine.

jej stałych członków, co uniemożliwiło jej wykonanie odpowiedzialności za utrzymanie międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa, oraz ograniczyła się do zwołania nadzwyczajnej sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ. Rada Bezpieczeństwa ONZ nie skorzystała więc ze sposobności, aby skierować sytuację na Ukrainie do Prokuratora MTK, nie mówiąc już o wykonaniu swojej podstawowej kompetencji związanej z główną odpowiedzialnością za utrzymanie międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa.

Obie ukraińskie deklaracje uprawniają MTK do zbadania zarzutów dotyczących popełnienia zbrodni międzynarodowych w ograniczonym zakresie. Ponadto Ukraina w ostatnim czasie podjęła działania prawodawcze mające na celu jeszcze większe limitowanie potencjalnych działań MTK⁷. Podczas procedowania w Parlamencie Ukrainy ustawy o współpracy z MTK, która miała umożliwić Prokuratorowi MTK pełne współdziałanie z władzami Ukrainy w sprawie ścigania zbrodni popełnionych w trakcie wojny oraz wykonywanie czynności śledczych na terytorium Ukrainy, dodano poprawkę, która wprost ograniczyła współpracę MTK z ukraińskimi władzami do działań dotyczących zbrodni popełnionych przez stronę rosyjską. W ten sposób prawodawca ukraiński zamierza wprost wyłączyć prawo śledczych z MTK do badania ewentualnych zbrodni popełnianych przez ukraińskich żołnierzy. Może to prowadzić do ograniczenia niezależności MTK, gdyż zostanie on formalnie pozbawiony możliwości prowadzenia bezstronnego postępowania w strefie konfliktu.

Zakres temporalny i podmiotowy deklaracji ukraińskiej nie powinien budzić większych wątpliwości. Ukraina uznała jurysdykcję MTK w zakresie zbrodni popełnionych po 21 listopada 2013 roku, a termin końcowy nie został określony. Uznanie jurysdykcji MTK obejmuje nie tylko wydarzenia związane z aneksją Krymu i Sewastopola oraz konflikt w Ługańsku i Doniecku, ale też działania zbrojne rozpoczęte 24 lutego 2022 roku. Od strony podmiotowej deklaracja z 2014 roku pozwala na ściganie autorów i pomocników zbrodni, natomiast deklaracja z 2015 roku konkretyzuje, że chodzi o osoby wyższego szczebla (ukr. *вища командова особа*, ang. *senior leader*) w Federacji Rosyjskiej oraz przywódców tzw. Donieckiej i Ługańskiej Republiki Ludowej. Deklaracje ograniczają więc kompetencje Trybunału do ścigania i sądenia tylko tych osób, które funkcjonują w aparacie władzy Federacji Rosyjskiej oraz tzw. Donieckiej

^{7/} <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39474> [dostęp: 7.06.2022 r.].

i Ługańskiej Republiki Ludowej. Nie pozwala na ściganie osób zajmujących niższe pozycje w rosyjskich strukturach władzy politycznej i wojskowej. O ile obie deklaracje umożliwiają Trybunałowi podejmowanie działań wobec osób bez względu na ich obywatelstwo, to jednak Ukraina wprost wyłączyła ściganie przez MTK ewentualnych zbrodni międzynarodowych popełnionych przez funkcjonariuszy Ukrainy.

Ograniczenie podmiotowe jurysdykcji MTK współgra z określeniem w obu deklaracjach terytorialnej kompetencji Trybunału. W świetle obu deklaracji MTK może wykonywać swoją jurysdykcję tylko w odniesieniu do czynów popełnionych na terytorium Ukrainy. Wobec braku międzynarodowego uznania aneksji Krymu, Trybunał może badać czyny popełnione na Półwyspie Krymskim i w mieście Sewastopol oraz na obszarze tzw. Donieckiej i Ługańskiej Republice Ludowej.

Obie deklaracje Ukrainy mogą rodzić wątpliwości co do zakresu przedmiotowego jurysdykcji MTK. W uchwale Rady Najwyższej Ukrainy, będącej podstawą złożenia przez Ukrainę deklaracji o uznaniu jurysdykcji MTK, jest mowa o zbrodniach przeciwko ludzkości i zbrodniach wojennych. Uchwała nie wymienia zatem ludobójstwa ani zbrodni agresji. Mimo to należy wyrazić pogląd, że Ukraina uznała kompetencję MTK także w zakresie ścigania ludobójstwa. Obie deklaracje mówią bowiem o czynach (*acts*) popełnionych na terytorium Ukrainy po 21 listopada 2013 roku bez rozróżnienia rodzajów zbrodni międzynarodowych powierzonych jurysdykcji MTK. Skoro obie deklaracje zostały złożone przez organy uważane za reprezentujące państwo w stosunkach międzynarodowych, to Ukraina uznała jurysdykcję MTK w zakresie ścigania wszystkich zbrodni objętych jurysdykcją MTK na dzień uznania jej przez Ukrainę. Natomiast MTK nie może wykonywać jurysdykcji w zakresie zbrodni agresji, gdyż jego kompetencja w zakresie tej zbrodni została aktywowana dopiero w 2018 roku⁸. Ponadto artykuł 15 bis 5 Statutu MTK wprost uniemożliwia wykonywanie jurysdykcji MTK w zakresie zbrodni agresji popełnionej przez obywateli państwa, które nie jest stroną niniejszego Statutu, lub na jego terytorium. Przepis ten uniemożliwia wykonywanie kompetencji Trybunału wobec Rosji i Białorusi.

⁸/ Assembly of States Parties to the Rome Statute of the International Criminal Court, Sixteenth session, New York, 4–14 December 2017, *Official Records*, vol. 1, s. 12.

Uznanie jurysdykcji MTK na podstawie art. 12 ust. 3 Statutu MTK umożliwia Prokuratorowi MTK wstępne zbadanie sprawy, ale wszczęcie przez niego formalnego śledztwa wymaga od niego uzyskania upoważnienia Izby Przygotowawczej MTK. Wstępne badanie sytuacji na Ukrainie rozpoczęło się jeszcze w 2014 roku i obejmowało wydarzenia na Krymie i w Sewastopolu oraz związane z powstaniem samozwańczych republik ludowych – donieckiej i ługańskiej⁹. Raport końcowy został sporządzony w grudniu 2020 roku i wstępnie potwierdził możliwość popełnienia zbrodni międzynarodowych¹⁰. Mimo to Prokurator MTK nigdy nie złożył do Izby Przygotowawczej MTK wniosku o upoważnienie. Zarówno Bensouda, jak i jej następcą Karim Khan wskazywali, że Biuro Prokuratora MTK dysponuje ograniczonymi zasobami finansowymi i ludzkimi, w związku z czym nie jest w stanie prowadzić wszystkich planowanych postępowań i musi w tym zakresie ustanawiać priorytety. Sytuacja diametralnie zmieniła się 24 lutego 2022 roku. W dniu 28 lutego 2022 roku Prokurator MTK wydał oświadczenie, w którym zauważył, że możliwe jest ominięcie tego wymogu proceduralnego i natychmiastowe podjęcie śledztwa, jeżeli państwo-strona Statutu MTK przedstawi Prokuratorowi sytuację wskazującą na popełnienie jednej lub więcej zbrodni objętych jurysdykcją Trybunału w trybie art. 14 ust. 1 Statutu MTK. Odpowiadając na wezwanie Prokuratora MTK, odpowiednie notyfikacje złożyło ponad 40 państw świata, w tym Polska¹¹, co umożliwiło Prokuratorowi MTK rozpoczęcie śledztwa obejmującego zbrodnie wojenne, zbrodnie przeciwko ludzkości i ludobójstwo popełnione na terytorium Ukrainy po 21 listopada 2013 roku.

⁹/ <https://www.icc-cpi.int/news/prosecutor-international-criminal-court-fatou-bensouda-opens-preliminary-examination-ukraine> [dostęp: 7.06.2022 r.].

¹⁰/ <https://www.icc-cpi.int/news/report-preliminary-examination-activities-2020-ukraine> [dostęp: 7.06.2022 r.].

¹¹/ <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-qa-situation-ukraine-receipt-referrals-39-states> [dostęp: 7.06.2022 r.].

Immunitet jurysdykcyjny Rosji i Białorusi w kontekście zbrodni podlegających jurysdykcji MTK

Drugie wyzwanie stojące przed prawem międzynarodowym karnym w związku z wojną na Ukrainie dotyczy prawnej możliwości pociągnięcia do międzynarodowej odpowiedzialności karnej funkcjonariuszy państw prowadzących działania zbrojne wyrażającej się w koncepcji immunitetu jurysdykcyjnego karnego. *Ratio legis* istnienia takiego immunitetu wyjaśnił Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii w sprawie T. Blaškicia:

każde suwerenne państwo może określić swoją wewnętrzną strukturę, a w szczególności wyznaczyć jednostki działające jako agenci państwa lub jego organy. Każde suwerenne państwo ma prawo wydawać instrukcje swoim organom działającym, zarówno na poziomie wewnętrznym, jak i w dziedzinie stosunków międzynarodowych, a także przewidywać sankcje lub inne środki zaradcze w przypadku niezastosowania się do tych instrukcji. Konsekwencją tej wyłącznej kompetencji jest to, że każde państwo ma prawo żądać, aby działania lub transakcje dokonane przez jeden z jego organów w jego oficjalnym charakterze zostały przypisane państwu, tak że pojedynczy organ nie może zostać pociągnięty do odpowiedzialności za te działania lub transakcje¹².

Immunitet jurysdykcyjny karny opiera się zatem na suwerennej równości państw (*par in parem non habet imperium*). W doktrynie prawa międzynarodowego rozróżnia się immunitet *ratione personae* i *ratione materiae*¹³. Immunitet *ratione personae* wynika ze statusu funkcjonariusza w strukturze państwa oraz z funkcji państwowych, które ma on pełnić na zajmowanym stanowisku. Immunitet *ratione personae* obejmuje czynności wykonywane przez funkcjonariusza państwa zarówno o charakterze urzędowym, jak i prywatnym oraz jest ograniczony temporalnie, gdyż ustaje wraz z zakończeniem sprawowania tych funkcji. Immunitet *ratione personae* przysługuje osobie

^{12/} International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, Appeals Chamber, Prosecutor v. Tihomir Blaškić, Judgement on the Request of the Republic of Croatia for Review of the Decision of Trial Chamber II of 18 July 1997, IT-95-14-AR-108, 29.10.1997, § 41.

^{13/} A. Cassese, *International Criminal Law*, New York 2008, s. 265–273.

sprawującej funkcje głowy państwa, szefa rządu i ministra spraw zagranicznych¹⁴. Natomiast immunitet *ratione materiae* chroni osoby, które wykonują akty mogące być uważane za akty urzędowe i z tego tytułu przyznaje ochronę nieograniczoną temporalnie. Ten rodzaj immunitetu obejmuje jedynie czynności wykonywane przez funkcjonariuszy państwowych pełniących funkcje służbowe i nie obejmuje czynności wykonywanych w charakterze prywatnym¹⁵. Jest on nieograniczony temporalnie i – w odniesieniu do czynów dokonanych podczas pełnienia funkcji urzędowej – trwa nawet wtedy, gdy funkcjonariusz odchodzi ze służby państwowej¹⁶.

Statut MTK, wzorem uprzednio funkcjonujących w stosunkach międzynarodowych sądów i trybunałów karnych, zawiera postanowienie wyłączające immunitet jurysdykcyjny karny przedstawicieli państwa w razie popełnienia przez nich zbrodni objętych właściwością MTK. Zgodnie z art. 27:

Statut MTK ma równe zastosowanie do wszystkich osób, bez jakichkolwiek różnic wynikających z pełnienia funkcji publicznej. W szczególności pełnienie funkcji głowy państwa czy szefa rządu, członka rządu czy parlamentu, wybieralnego przedstawiciela lub funkcjonariusza państwowego w żadnym razie nie może zwolnić sprawcy od odpowiedzialności karnej przewidzianej niniejszym statutem, ani nie może samo w sobie stanowić podstawy do zmniejszenia wymiaru kary.

Nie budzi wątpliwości, że art. 27 Statutu MTK znosi immunitet jurysdykcyjny karny osób sprawujących funkcje państwowe w państwach, które związały się Statutem MTK. Państwa-strony Statutu MTK są dysponentami immunitetu *ratione personae* i *ratione materiae* i mogą na skutek swobodnie wyrażonej woli ograniczyć jego zakres¹⁷. Żadna ze stron zaangażowanych w działania wojenne na Ukrainie nie związała się jednak Statutem MTK. Ukraina – w ograniczonym

¹⁴/ E. Hernández, *Immunity of State Officials from Foreign Criminal Jurisdiction. Second Report on the Immunity of State Officials from Foreign Criminal Jurisdiction*, 4 April 2013, A/CN.4/661, § 59.

¹⁵/ R.A. Kolodkin, *Preliminary Report on Immunity of State Officials from Foreign Criminal Jurisdiction*, 29.05.2008, § 79.

¹⁶/ *Ibidem*.

¹⁷/ C. Lind, *Article 27: Irrelevance of Official Capacity*, [w:] *Commentary on the Law of the International Criminal Court*, ed. by M. Klambert, Brussels 2017, s. 276.

zakresie – uznała jurysdykcję MTK, ale złożone przez nią deklaracje umożliwiają MTK ściganie jedynie funkcjonariuszy Federacji Rosyjskiej oraz tzw. Donieckiej Republiki Ludowej i Ługańskiej Republiki Ludowej. Uznanie jurysdykcji MTK przez Ukrainę nie oznacza zatem, że czuje się ona związana wyłączeniem immunitetu jurysdykcyjnego karnego swoich funkcjonariuszy. Ani Białoruś, ani Federacja Rosyjska nie uznały jurysdykcji MTK w jakimkolwiek zakresie. Co więcej, Federacja Rosyjska wycofała w 2016 roku podpis pod Statutem MTK, co oznacza, że nie można od tego państwa oczekiwać nawet tego, aby powstrzymało się od działań, które udaremniłyby przedmiot i cel traktatu (w myśl art. 18 Konwencji z 23 maja 1969 roku o prawie traktatów). Rodzi to zasadnicze pytanie, czy Statut MTK, którym te państwa się nie związały, może nakładać na nie obowiązek polegający na zrzeczeniu się immunitetu jurysdykcyjnego karnego swoich funkcjonariuszy, którzy dopuścili się zbrodni międzynarodowych w czasie wojny na Ukrainie? Odpowiedź negatywna na to pytanie wskazywałaby, że funkcjonariusze Federacji Rosyjskiej i Białorusi korzystają z immunitetu *ratione personae* i *ratione materiae* w zakresie zbrodni międzynarodowych popełnionych podczas wojny na Ukrainie i nie można wobec nich egzekwować międzynarodowej odpowiedzialności karnej przed MTK. Oznaczałoby to faktyczną bezkarność przywódców politycznych i wojskowych obu państw i stanowiłoby zaprzeczenie tych celów, które przyświecały twórcom Statutu MTK.

Pogląd o niedopuszczalności – z uwagi na immunitet *ratione personae* i *ratione materiae* – ścigania przed MTK funkcjonariuszy Federacji Rosyjskiej i Białorusi nie wydaje się słuszny. W doktrynie prawa międzynarodowego powszechnie przyjmuje się, że niestosowanie immunitetu *ratione materiae* do sprawców zbrodni międzynarodowych stanowi odzwierciedlenie międzynarodowego prawa zwyczajowego¹⁸. Już Międzynarodowy Trybunał Wojskowy (MTW) w Norymberdze wskazał, że:

zobowiązania międzynarodowe jednostki mają pierwszeństwo przed jej obowiązkiem posłuszeństwa w stosunku do państwa, którego jest ona

^{18/} W. Schabas, *The International Criminal Court: A Commentary on the Rome Statute*, Oxford 2016, s. 596; K. Ambos, *Treaties on International Criminal Law*, vol. 1: *Foundations and General Part*, Oxford 2021, s. 537.

obywatelem. Jednostka, która pogwałciła prawo wojny, nie może na swe usprawiedliwienie powołać się na mandat, który otrzymała od państwa, z chwilą kiedy to państwo, udzielając takiego mandatu, przekroczyło uprawnień przyznane państwu przez prawo międzynarodowe¹⁹.

Według Trybunału obowiązki służbowe oskarżonego lub fakt, że oskarżony działał na polecenie, nie mogą być wykorzystane do zwolnienia oskarżonego z międzynarodowej odpowiedzialności karnej, gdyż zbrodnie podlegające jurysdykcji MTW odzwierciedlają zobowiązania prawne, które prawo międzynarodowe nakładane bezpośrednio na osoby, które nie mogły być zwolnione z takiej odpowiedzialności na podstawie ich związku z państwem. Stwierdzenie to zostało następnie odzwierciedlone w *Zasadach Prawa Międzynarodowego uznanych w Karcie Trybunału Norymberskiego oraz w wyroku Trybunału* przyjętych przez Komisję Prawa Międzynarodowego w 1950 roku²⁰. Zgodnie z zasadą III:

Fakt, że osoba, która popełniła czyn stanowiący przestępstwo w świetle prawa międzynarodowego, działając jako głowa państwa lub odpowiedzialny urzędnik państwowy, nie zwalnia jej od odpowiedzialności na gruncie prawa międzynarodowego.

Sformułowanie przez MTW i Komisję Prawa Międzynarodowego zasady irrelevantności pełnionej funkcji publicznej dla międzynarodowej odpowiedzialności karnej stanowiło punkt wyjścia dla działalności kolejnych międzynarodowych sądów lub trybunałów karnych. Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii (MTKJ) już na początku swojej działalności wypowiedział się na temat związku między immunitetem przysługującym funkcjonariuszom państwowym a zbrodniami międzynarodowymi, stwierdzając, że istnieje wyjątek od norm regulujących immunitet *ratione materiae* zarówno przed międzynarodowymi trybunałami lub trybunałami karnymi, jak i przed sądami krajowymi. W sprawie T. Błaškicia MTKJ stwierdził, że wyjątek ten

^{19/} T. Cyprian, J. Sawicki, *Materiały norymberskie*, Warszawa 1948, s. 199–200.

^{20/} *Principles of International Law recognized in the Charter of the Nürnberg Tribunal and in the Judgment of the Tribunal*, Yearbook of the International Law Commission, 1950, vol. 2.

wynika z norm międzynarodowego prawa karnego zakazującego zbrodni wojennych, zbrodni przeciwko ludzkości i ludobójstwa. Zgodnie z tymi normami osoby odpowiedzialne za takie zbrodnie nie mogą powoływać się na immunitet od jurysdykcji krajowej lub międzynarodowej, nawet jeśli popełniły takie zbrodnie, pełniąc swoje funkcje urzędowe²¹.

W sprawie S. Miloševicia MTKJ potwierdził, że art. 7 ust. 2 Statutu MTKJ, zgodnie z którym „[o]ficyjalna funkcja sprawowana przez oskarżonego [...] nie zwalnia oskarżonego z odpowiedzialności karnej ani też nie powoduje złagodzenia kary, odzwierciedla międzynarodowe prawa zwyczajowe”²². Izba Orzekająca MTKJ uznała, że fakt, iż Slobodan Milošević był prezydentem Federalnej Republiki Jugosławii, nie uniemożliwia Trybunałowi wykonywania nad nim jurysdykcji. W czasie postępowania przed Trybunałem S. Milošević nie był już urzędującym prezydentem, a zatem nie cieszył się immunitetem *ratione personae*. Ustalenia te MTKJ potwierdził R. Krsticia, stwierdzając, że „[m]oże być tak, że między państwami istnieje immunitet funkcjonalny uniemożliwiający ściganie tych czynów, ale błędem byłoby sugerowanie, że taki immunitet istnieje przed międzynarodowymi sądami karnymi”²³.

Poparciem tezy o istnieniu w międzynarodowym prawie zwyczajowym wyłączenia sprawców zbrodni międzynarodowych z immunitetu *ratione materiae* są – pośrednio – prace Komisji Prawa Międzynarodowego nad zagadnieniem immunitetu funkcjonariuszy państwowych chroniącym przed obcą jurysdykcją karną. Prace Komisji nie dotyczą immunitetu od jurysdykcji międzynarodowych trybunałów i sądów karnych, a jedynie jurysdykcji karnej innego państwa. Komisja zdecydowała o wprowadzeniu do projektu przepisu, zgodnie z którym immunitetu *ratione materiae* nie stosuje się w odniesieniu do zbrodni

^{21/} International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, Appeals Chamber, Prosecutor v. Tihomir Blaškić..., § 41.

^{22/} International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, Trial Chamber, Prosecutor v. Slobodan Milošević, Decision on preliminary motions, IT-02-54, 08.11.2001, §§ 28–29.

^{23/} International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, Appeals Chamber, Prosecutor v. Radislav Kristić, Decision on Application for Subpoenas, IT-98-33-A, 01.07.2003, § 26.

ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości i zbrodni wojennych²⁴. Warto przy tym zauważyć, że wśród zbrodni międzynarodowych wyłączających stosowanie immunitetu *rationae materiae* nie wymieniono zbrodni agresji.

O ile wyłączenie sprawców zbrodni międzynarodowych z immunitetu *ratione materiae* jest ugruntowane w prawie międzynarodowym karnym, to szeroko dyskutowana jest kwestia, czy międzynarodowe prawo zwyczajowe przewiduje wyjątek od immunitetu *ratione personae* w odniesieniu do postępowań karnych przed międzynarodowymi sądami karnymi. Na istnienie takiego wyjątku wskazuje orzecznictwo międzynarodowych sądów i trybunałów karnych. Jednym z przykładów jest Specjalny Sąd dla Sierra Leone (SSSL), który immunitetem *ratione personae* zajmował się w sprawie J. Taylora. W odpowiedzi na zarzut, że immunitet *ratione personae* chronił prezydenta Liberii J. Taylora, Izba Odwoławcza SSSL stwierdziła, że immunitet „wywodzi się z suwerennej równości państw i dlatego nie ma związku z międzynarodowymi trybunałami karnymi, które nie są organami państwa, ale wywodzą swój mandat od społeczności międzynarodowej”²⁵.

Suwerenna równość państw nie uniemożliwia zatem ścigania głowy państwa przed międzynarodowym trybunałem lub sądem karnym. Co ciekawe, SSSL nie wywiódł swojej tezy z charakteru zbrodni międzynarodowej, zarzucanej J. Taylorowi, lecz z natury międzynarodowego sądu karnego.

Kwestia immunitetu *ratione personae* urzędników państwowych była podnoszona w postępowaniach przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym dotyczących Sudanu (Darfuru)²⁶, Libii²⁷ i Kenii²⁸. W przeciwieństwie do Kenii

²⁴/ Report of the International Law Commission on the work of its sixty-ninth session, Yearbook of the International Law Commission, 2017, A/CN.4/SER.A/2017/Add.1 (Part 2), s. 121–122.

²⁵/ Special Court for Sierra Leone, Appeals Chamber, Prosecutor v. Charles Taylor, Decision on Immunity from Jurisdiction, SCSL-03-01-A, 31.05.2004, §§ 51–52.

²⁶/ International Criminal Court, Pre Trial Chamber I, Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad Al-Bashir, Decision on the Prosecution's Application for a Warrant of Arrest, ICC 02/05-01/09, 04.03.2009, § 45; International Criminal Court, Pre Trial Chamber I, Prosecutor v. Abdel Raheem Muhammad Hussein, Decision on the Prosecution's Application under Article 58, ICC 02/05-01/12, 01.03.2012, § 8.

²⁷/ International Criminal Court, Pre Trial Chamber I, Prosecutor v. Muammar Mohammed Abu Minyar Gaddafi, Saif Al-Islam Gaddafi and Abdullah Al-Senussi, Decision on the Prosecution's Petition Pursuant to article 58, ICC 01/11, 27.06.2011, § 9.

²⁸/ International Criminal Court, Trial Chamber V (A), Prosecutor v. William Samoei Ruto and Joshua Arap Sang, Decision on Mr Ruto's request for excusal from continuous presence at trial, ICC 01/09-01/11-777, 18.06.2013, §§ 67–69.

ani Sudan, ani Libia nie związały się Statutem MTK, a postępowania dotyczące zbrodni popełnionych w tych państwach zostały zainicjowane na skutek rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ, podjętej na podstawie rozdziału VII Karty Narodów Zjednoczonych²⁹. Pierwsza decyzja MTK dopuszczająca prowadzenie przez Trybunał postępowania karnego przeciwko Omarowi al-Bashirowi, ówczesnemu prezydentowi Sudanu, wiązała niestosowanie immunitetu *ratione personae* z rezolucją Rady Bezpieczeństwa ONZ, przekazującą Trybunałowi sytuację w Sudanie³⁰. Trybunał uznał, że immunitet *ratione personae* został domyślnie uchylony przez Radę Bezpieczeństwa, która również nałożyła na Sudan ogólny obowiązek współpracy z Trybunałem. Natomiast w kolejnej decyzji MTK dotyczącej Omara al-Bashira Trybunał stwierdził, że głowa państwa niebędącego stroną Statutu MTK nie korzysta z immunitetu zgodnie z prawem międzynarodowym³¹. Trybunał oparł to stwierdzenie na odwołaniu się do statutów MTKJ i MTKR oraz do orzecznictwa MTKJ, zgodnie z którym Statutu MTKJ odzwierciedla w tym zakresie międzynarodowe prawo zwyczajowe. Izba Przygotowawcza MTK uznała, że art. 27 Statutu MTK potwierdza istniejące międzynarodowe prawo zwyczajowe nie tylko w odniesieniu do immunitetu *ratione materiae*, ale także w odniesieniu do immunitetu *ratione personae*.

W podobnym tonie wypowiedział się Trybunał w sprawie Ruto³². MTK zauważył, że począwszy od Karty MTW norma prawna, z której wynika immunitet funkcjonariuszy państwa, została zrewidowana na rzecz jurysdykcji trybunałów międzynarodowych do ścigania i sądenia głów państw i innych wyższych urzędników publicznych za naruszenie prawa międzynarodowego karnego (§ 67). Niestosowanie immunitetu *ratione persone* do zbrodni międzynarodowych zostało następnie potwierdzone przez Komisję Prawa Międzynarodowego w *Zasadach Prawa Międzynarodowego uznanych w Karcie Trybunału*

^{29/} Security Council Resolution 1593 (2005); Security Council Resolution 1970 (2011).

^{30/} International Criminal Court, Pre Trial Chamber I, Prosecutor v. Omar Al-Bashir, Decision on the Prosecution's Application for a Warrant of Arrest against Omar Hassan Ahmad Al Bashir, ICC PT. Ch. I, 04.03.2009.

^{31/} International Criminal Court, Pre Trial Chamber I, Prosecutor v. Omar Al-Bashir, Decision Pursuant to Article 87(7) of the ICC Statute on the Failure by the Republic of Malawi to Comply with the Cooperation Requests Issued by the Court with Respect to the Arrest and Surrender of Omar Hassan Ahmad Al Bashir, § 36.

^{32/} International Criminal Court, Trial Chamber V (A), Prosecutor v. William Samoei Ruto and Joshua Arap Sang..., §§ 67–69.

Norymberskiego oraz w wyroku Trybunału. Według MTK na początku lat 90. XX wieku norma ta była na tyle ugruntowana w prawie międzynarodowym, że została włączona do statutów MTKJ i MTKR (Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy) oraz do statutu SSSL (§ 68), a następnie inkorporowana do art. 27 Statutu MTK (§ 69).

Dotychczasowe orzecznictwo MTK dotyczy państw-stron Statutu MTK lub państw, które się Statutem MTK nie związały, ale zbrodnie popełnione na ich terytorium zostały przedstawione Trybunałowi przez Radę Bezpieczeństwa. Z owych orzeczeń jasno wynika, że istnieje wyjątek od immunitetu *ratione personae* dotyczący ścigania zbrodni międzynarodowych przed sądami i trybunałami międzynarodowymi i ma on swoją podstawę w normach prawa międzynarodowego istniejących poza Statutem MTK. O ile doktryna prawa międzynarodowego nie jest zgodna co do zwyczajowego charakteru art. 27 Statutu MTK³³, o tyle orzecznictwo międzynarodowych sądów karnych wydaje się zgodnie stać na stanowisku, że wyjątek od immunitetu *ratione personae* ma swoją podstawę w międzynarodowym prawie zwyczajowym. Gdyby przyjąć taki pogląd, oznaczałby on, że wyjątek ten istnieje bez względu na związanie się przez państwo statutem MTK, a więc brak ratyfikacji Statutu MTK przez Federację Rosyjską i Białoruś (a tym samym brak akceptacji art. 27 Statutu MTK przez oba państwa) nie stanowi przeszkody w ściganiu i sądzeniu przez Trybunał najwyższych urzędników obu państw. Niewątpliwie orzecznictwo MTK w tym przedmiocie będzie miało charakter bezprecedensowy.

Międzynarodowa odpowiedzialność karna za rozpoczęcie i prowadzenie wojny agresywnej przeciwko Ukrainie

Zbrodnia agresji stanowi zbrodnię-matkę innych zbrodni międzynarodowych i dlatego żaden przypadek agresji nie powinien pozostać bez reakcji społeczności międzynarodowej. O ile jednak zakaz wojny agresywnej został ustanowiony jeszcze w latach 20. XX wieku i potwierdzony w Karcie Narodów Zjednoczonych,

^{33/} Zob. m.in.: R. Uerpmann-Wittzack, *Immunities before International Criminal Courts*, [w:] *Prosecuting International Crimes. A. Multidisciplinary Approach*, ed. by B. Krzan, Leiden–Boston 2016, s. 77.

o tyle ustanowienie indywidualnej, międzynarodowej odpowiedzialności karnej za zbrodnię agresji nie spotkało się z entuzjazmem społeczności międzynarodowej. Wysiłki społeczności międzynarodowej skonkretyzowały się przede wszystkim w Statucie MTK, który wymienia wśród zbrodni objętych jurysdykcją MTK zbrodnię agresji (art. 5 ust. 1 lit (d) Statutu MTK). Pierwotnie Statut MTK nie definiował jednak tej zbrodni i dopiero konferencja rewizyjna w Kampali w 2010 roku wypełniła tę lukę. Zgodnie z przyjętą wówczas definicją zbrodni agresji oznacza planowanie, przygotowanie, inicjowanie lub wykonanie przez osobę zajmującą pozycję pozwalającą na sprawowanie efektywnej kontroli nad politycznymi lub militarnymi działaniami państwa lub też nimi kierowanie aktu agresji, który przez swój charakter, wagę lub skalę w sposób oczywisty narusza Kartę Narodów Zjednoczonych (art. 8 bis Statutu MTK)³⁴. Do statutu wprowadzono też procedurę, zgodnie z którą wszczynane jest postępowanie w przypadku podejrzenia popełnienia tej zbrodni (art. 15 bis i 15 ter). Dodatkowo podczas konferencji w Kampali ustalono, że MTK zacznie wykonywać jurysdykcję w zakresie zbrodni agresji dopiero rok po zaakceptowaniu poprawek przez 30 państw-stron oraz po podjęciu decyzji o aktywowaniu jurysdykcji Trybunału, podjętej przez Zgromadzenie Państw-Stron. Statut MTK zastrzegł przy tym, że taka decyzja nie może zapaść wcześniej niż po 1 lipca 2017 roku. Właściwa rezolucja została podjęta 15 grudnia 2017 r., a jurysdykcja Trybunału została aktywowana od 17 lipca 2018 roku³⁵.

MTK nie może wykonywać swojej jurysdykcji w zakresie zbrodni agresji popełnionej wobec Ukrainy po 24 lutego 2022 roku. Po pierwsze, Ukraina nie ratyfikowała Statutu MTK, zaś jej oświadczenia o uznaniu jurysdykcji Trybunału pochodzą z 2013 i 2014 roku. Skoro jurysdykcja MTK wobec zbrodni agresji została uruchomiona dopiero w 2018 roku, oba oświadczenia Ukrainy nie mogły objąć zbrodni agresji popełnionej w 2022 roku. Nie sposób też wyinterpretować z obu oświadczeń, że Ukraina uznała jurysdykcję MTK w zakresie zbrodni agresji.

Po drugie, ustanowiona w Statucie MTK procedura wszczęcia postępowania w sprawie zbrodni agresji jest dość skomplikowana. Zgodnie z art. 15 bis ust. 5 Statutu MTK „w stosunku do państwa, które nie jest stroną niniejszego Statutu,

^{34/} Resolution RC/Res.6, The Crime of Aggression, Adopted at the 13th plenary meeting, on 11 June 2010, by consensus.

^{35/} ICC-ASP/16/Res.5..., s. 12.

Trybunał nie wykonuje jurysdykcji względem zbrodni agresji popełnionej przez obywateli tego państwa lub na jego terytorium”. Ponieważ ani Federacja Rosyjska, ani Białoruś nie związały się Statutem MTK, Trybunał nie może wykonywać jurysdykcji odnośnie do zbrodni agresji, której dopuścili się obywatele rosyjscy i białoruscy, ani zbrodni agresji popełnionej na terytorium obu tych państw. Przepis ten nabiera szczególnego znaczenia dla Białorusi, której żołnierze nie biorą bezpośredniego udziału w działaniach wojennych, lecz która udostępniła i w dalszym ciągu udostępnia swoje terytorium Federacji Rosyjskiej do dokonania aktu agresji przeciwko Ukrainie. Zasada opisana w art. 15 bis doznaje jednego wyjątku, a mianowicie sytuacja zostałaby przedstawiona Trybunałowi przez Radę Bezpieczeństwa ONZ (art. 15 ter Statutu MTK). Dotychczas Prokurator MTK nie wystąpił jednak do Rady Bezpieczeństwa o wydanie takiej decyzji. Z dużym prawdopodobieństwem w Radzie Bezpieczeństwa użyto by prawa weta i zablokowano przekazanie sprawy Trybunałowi.

Obecnie MTK nie ma prawnych możliwości ścigania i sądenia zbrodni agresji popełnionej przeciwko Ukrainie. Pomysł zmiany Statutu MTK tak, aby umożliwić mu ściganie zbrodni agresji popełnionej przeciwko Ukrainie, wydaje się bardzo odległy. Negocjacje nad definicją agresji w Statucie MTK były długotrwałe i bardzo trudne, a dotychczas jedynie 1/3 państw-stron Statutu MTK ratyfikowała poprawkę z Kampali. Pokazuje to, jak delikatny kompromis udało się wypracować w Kampali. W tak wrażliwej kwestii jak indywidualna, międzynarodowa odpowiedzialność karna za zbrodnię agresji nie powinno się zmieniać prawa pod wpływem chwili. Ponadto skoro sama Ukraina na razie nie jest zainteresowana ratyfikacją Statutu MTK, nie można wymagać od innych państw-stron, aby w trybie pilnym podjęły prace nad zmianą Statutu. W związku z tym na forum europejskim pojawił się pomysł utworzenia specjalnego trybunału *ad hoc* właściwego do rozliczenia agresji popełnionej przeciwko Ukrainie. Podczas sesji w dniach 25–28 kwietnia 2022 roku Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy wezwało społeczność międzynarodową do wysłania jasnego sygnału, że „sprawcy zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości, a także ewentualnego ludobójstwa, zostaną pociągnięci do odpowiedzialności”³⁶. To samo

^{36/} *The Russian Federation's Aggression against Ukraine: Ensuring Accountability for Serious Violations of International Humanitarian Law and Other International Crimes*, Report, Doc. 15510, 26.04.2022.

powinno dotyczyć sprawców zbrodni agresji, jeśli chodzi o polityczne i wojskowe kierownictwo Federacji Rosyjskiej, które jest odpowiedzialne za rozpoczęcie trwającej wojny. Zgromadzenie Parlamentarne wezwało wszystkie państwa członkowskie i obserwatorów Rady Europy do pilnego powołania międzynarodowego trybunału karnego *ad hoc*, który powinien otrzymać mandat do zbadania zarzutu i ścigania zbrodni agresji, popełnionej przez przywódców politycznych i wojskowych Federacji Rosyjskiej. Taki trybunał powinien stosować definicję zbrodni agresji ustanowioną w zwyczajowym prawie międzynarodowym. Miałby mieć prawo wydawania międzynarodowych nakazów aresztowania i nie powinien być ograniczony immunitetem państwowym ani immunitetem głów państw i szefów rządów oraz innych urzędników państwowych. Ustanowienie trybunału miałyby nastąpić w formie wielostronnego traktatu zatwierdzonego przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych, przy wsparciu Rady Europy, Unii Europejskiej i innych organizacji międzynarodowych. Z uwagi na możliwe synergie z Europejskim Trybunałem Praw Człowieka, siedziba trybunału mogłaby znaleźć się w Strasburgu (pkt. 26–33).

Do propozycji ustanowienia takiego trybunału należy odnieść się sceptycznie. Przede wszystkim, żeby sędzić najwyższych przedstawicieli Federacji Rosyjskiej i Białorusi za zbrodnię agresji, trybunał musi mieć charakter międzynarodowy. Tylko przed takim trybunałem nie będzie stosowany immunitet *ratione personae* i *ratione materiae* od jurysdykcji karnej sądu państwa obcego. Tylko taki trybunał będzie dysponował niezbędnym autorytetem, żeby wymusić na państwach współpracę w zbieraniu dowodów ewentualnych zbrodni i dostarczaniu osób podejrzewanych o zbrodnię agresji. Trybunał międzynarodowy to organ utworzony przez zorganizowaną społeczność międzynarodową (ONZ), który orzeka w sprawie zbrodni międzynarodowych na podstawie prawa międzynarodowego zwyczajowego. W przeszłości ONZ był już zaangażowany w tworzenie trybunałów karnych, które miały charakter międzynarodowy. Trybunały te były tworzone w oparciu o rezolucję Rady Bezpieczeństwa lub umowę międzynarodową.

W drodze rezolucji RB ONZ utworzono Trybunał Karny dla Jugosławii (w 1993 r.)³⁷ i dla Rwandy (1994 r.)³⁸. Podstawą prawną utworzenia ww. trybunałów karnych był rozdział VII Karty Narodów Zjednoczonych, a w szczególności

^{37/} Security Council Resolution 827 (1993).

^{38/} Security Council Resolution 955 (1994).

art. 39 i 41 Karty NZ. Oba Trybunały miały formalny status organu pomocniczego Rady Bezpieczeństwa ONZ. Tworzenie takich organów pomocniczych umożliwia art. 29 Karty NZ.

Umowa międzynarodowa była podstawą funkcjonowania Specjalnego Sądu dla Sierra Leone (2002 r.)³⁹ i tzw. Trybunału Kambodżańskiego (2003 r.)⁴⁰. Formalnie były to umowy dwustronne zawierane między Sekretarzem Generalnym ONZ a rządem zainteresowanego państwa. Miały one bowiem rozliczyć zbrodnie popełniane na terytorium tylko jednego państwa przez różne zbrojne grupy walczące z legalnym rządem lub przez byłý rząd. Umowa międzynarodowa była też podstawą prawną powołania Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w Norymberdze. Trybunał ten został ustanowiony na podstawie porozumienia z 8 lipca 1945 roku w przedmiocie ścigania i karania zbrodniarzy wojennych Osi Europejskiej, zawarte przez przedstawicieli USA, Wielkiej Brytanii, Francji i ZSRR⁴¹. Załącznikiem do tego Porozumienia była karta Międzynarodowego Trybunału Wojskowego. Do Porozumienia przystąpiło 18 państw z Europy, Azji i Ameryki Południowej, w tym 25 września 1945 roku Polska. Niemcy nigdy nie związały się porozumieniem, jednak w 1945 roku całe terytorium III Rzeszy znajdowało się pod faktyczną okupacją i kontrolą aliantów, rząd niemiecki zaś nie istniał.

Żadna ze wskazanych podstaw prawnych nie może być wykorzystana na potrzeby utworzenia specjalnego sądu ds. zbrodni agresji popełnionej na Ukrainie. Szanse na uchwalenie rezolucji przez Radę Bezpieczeństwa są niewielkie, a umowa dwustronna zawarta przez ONZ z Ukrainą nie wchodzi w grę z uwagi na międzynarodowy charakter konfliktu toczącego się na Ukrainie. Jedynym rozwiązaniem zmierzającym do zapewnienia trybunałowi międzynarodowego charakteru byłoby przyjęcie umowy kreującej taki specjalny sąd na forum Zgromadzenia Ogólnego ONZ. Podstawą prawną mógłby być art. 13 Karty NZ, zgodnie z którym „Zgromadzenie Ogólne inicjuje badania i udziela zaleceń w celu: [...] rozwijania współpracy międzynarodowej w dziedzinie politycznej

^{39/} Agreement between The United Nations and the Government of Sierra Leone on the establishment of a Special Court for Sierra Leone, 16.01.2002, UNTS, vol. 2178, s. 137.

^{40/} Agreement between The United Nations and the Royal Government of Cambodia Concerning the Prosecution under Cambodian Law of Crimes Committed during the Period of Democratic Kampuchea, 06.06.2003, UNTS, vol. 2329, s. 117.

^{41/} Dz.U. z 1947 r. Nr 63, poz. 367.

i popierania postępowego rozwoju prawa międzynarodowego i jego kodyfikacji”. Warunkiem przyjęcia takiej umowy międzynarodowej jest jednak uzyskanie większości 2/3 państw obecnych i głosujących. Taki specjalny sąd skutecznie mógłby zdjąć immunitet jurysdykcyjny oraz być podstawą prawną żądania ekstradycji czy pomocy prawnej, a wszystkie państwa strony musiałyby te wnioski wykonać. Natomiast sama ratyfikacja takiej umowy mogłaby zająć całe lata, o ile w ogóle udałoby się wynegocjować taki traktat i przyjąć go na forum ONZ.

Utworzenie specjalnego sądu na podstawie układu regionalnego zawartego przez kilkanaście/kilkadziesiąt państw z Europy i Ameryki Północnej i Południowej nie będzie miał charakteru międzynarodowego i będzie tylko „przedłużeniem” krajowych wymiarów sprawiedliwości. Tym samym taki sąd nie będzie mógł sądzić osób, które korzystają z dobrodziejstwa immunitetu *ratione personae* od jurysdykcji karnej obcego państwa (chyba że jego stroną będzie Federacja Rosyjska i/lub Białoruś, gdyż w takiej sytuacji dojdzie do przeniesienia na rzecz specjalnego sądu kompetencji sądu rosyjskiego i/lub białoruskiego, przed którym immunitet jurysdykcyjny nie ma zastosowania). Byłby to też niebezpieczny precedens.

Podsumowanie

Czy wojna na Ukrainie może wpłynąć na prawo międzynarodowe karne, a w szczególności na Międzynarodowy Trybunał Karny? Jak się okazuje, konflikt zbrojny, który prowadzony jest przez państwa nieuczestniczące w MTK, już wywarł ogromny wpływ na funkcjonowanie głównego organu wymierzającego sprawiedliwość międzynarodową w sprawach karnych. Przede wszystkim zostało rozpoczęte postępowanie w sprawie zbrodni, które nie zostały popełnione na terytorium państwa-strony Statutu MTK ani przez obywatela takiego państwa przy całkowitej bierności Rady Bezpieczeństwa. Jest to sytuacja bez precedensu w 20-letniej historii MTK, która pokazuje, że współpraca państw połączona z przychylnością Prokuratora MTK może faktycznie położyć kres bezkarności różnych watażków, którzy z naruszenia prawa międzynarodowego uczynili sobie sposób uprawiania polityki.

Zapewne nie wszystkie zbrodnie popełnione na Ukrainie uda się rozliczyć i nie wszystkich zbrodniarzy międzynarodowych uda się osądzić. Na pewno

wielkim przegranym obecnym wydarzeń na Ukrainie będzie odpowiedzialność karna za zbrodnię agresji. Bazując na obecnym stanie rozwoju prawa międzynarodowego, nie uda się osądzić politycznych i wojskowych przywódców, którzy zdecydowali o użyciu sił zbrojnych przeciwko Ukrainie. Nie oznacza to jednak, że nie uda się stworzyć innych niż karne mechanizmów rozliczenia użycia siły zbrojnej w sposób niezgodny z prawem międzynarodowym na wzór Etiopsko-Erytrejskiej Komisji ds. Roszczeń. Będzie to jednak uzależnione od woli stron konfliktu oraz sytuacji na froncie, a także od determinacji społeczności międzynarodowej.

Streszczenie

Wojna rosyjsko-ukraińska jest pierwszym po 1945 roku konfliktem zbrojnym prowadzonym w Europie, którego rozmiar, zasięg i używane przez beligerantów środki prowadzenia działań zbrojnych powodują cierpienie ludności cywilnej na niespotykaną dotychczas skalę. Działania zbrojne jeszcze trwają i za wcześniej jest na pełną ocenę tego konfliktu z perspektywy prawa międzynarodowego karnego. Niemniej jednak już pierwsze tygodnie działań zbrojnych ujawniły szereg wyzwań, które stoją przed głównym organem międzynarodowej sprawiedliwości karnej jakim jest Międzynarodowy Trybunał Karny (MTK). Przede wszystkim brak związania się Statutem MTK przez uczestników działań zbrojnych doprowadził do tego, że Trybunał może wykonywać swoją funkcję w niepełnym zakresie i jest uzależniony od deklaracji złożonych przez Ukrainę, co może rodzić obawy co do bezstronności MTK. Dalszą konsekwencją braku ratyfikacji Statutu MTK jest pytanie o możliwość pociągnięcia do międzynarodowej odpowiedzialności karnej funkcjonariuszy Federacji Rosyjskiej i Białorusi, w tym pełniących najwyższe funkcje polityczne i wojskowe.

Niesłuchanie ważnym, ale równocześnie delikatnym problemem jest rozliczenie zbrodni agresji Federacji Rosyjskiej i Białorusi przeciwko Ukrainie. Z wielu względów MTK nie może wykonywać swojej jurysdykcji w tym zakresie. Równocześnie Rada Bezpieczeństwa ONZ nie wykonuje swojej głównej odpowiedzialności w zakresie utrzymania międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa i dotychczas nie podjęła żadnej decyzji w sprawie zbrojnej napaści na terytorium Ukrainy. Tymczasem konsekwencje tej agresji są bardzo poważne i nie powinna ona pozostać nierozliczona.

Summary

Challenges facing international criminal law in connection with the Russo-Ukrainian war

The Russian-Ukrainian war is the first – after 1945 – military conflict waged in Europe, the size of which, as well as the scope and means of warfare used by belligerents cause suffering to the civilian population on an unprecedented scale. Military operations are still ongoing and it is too early to fully evaluate this conflict from the perspective of international criminal law. Nevertheless, the first weeks of military action have revealed a number of challenges facing the main body of international criminal justice, the International Criminal Court (ICC). First of all, the failure to be bound by the ICC Statute by participants of armed conflict has led to the Court's ability to perform its function only to a limited extent and dependent on declarations made by Ukraine, which may raise concerns about the impartiality of the ICC. A further consequence of the failure to ratify the ICC Statute is the question of the possibility of bringing international criminal responsibility to officials of the Russian Federation and Belarus, including those holding the highest political and military functions.

An extremely important, but at the same time delicate problem is the settlement of the crimes of aggression by the Russian Federation and Belarus against Ukraine. For many reasons, the ICC cannot exercise its jurisdiction in this regard. At the same time, the UN Security Council does not exercise its primary responsibility for the maintenance of international peace and security and has so far not taken any decision on an armed attack on Ukrainian territory. Meanwhile, the consequences of this aggression are very serious and it should not remain unaccounted for.

Proceder stosowania przemocy seksualnej jako jednego z narzędzi wojny – uwagi na tle agresji Rosji na Ukrainę

Przemoc seksualna podczas konfliktów zbrojnych była i jest otoczona złą opinią milczenia¹, temat ten, jeśli jest podejmowany, to stanowi dla historyków swoiste wyzwanie naukowe, ponadto nasuwa wątpliwości moralne, głównie w kontekście wtórnej traumy czy stygmatyzacji społecznej². Próba zdefiniowania gwałtu oraz innych przejawów przemocy seksualnej jako narzędzia działań wojennych jest ściśle związana z rozwojem prawa wojny oraz szczegółowej analizy zachowań żołnierzy oraz osób cywilnych. Większość definicji zbrodni stworzono w celu podkreślenia roli prawa humanitarnego w kontekście rozwoju ochrony praw człowieka³. Gwałt wojenny uznawany był za trofeum wojenne, nagrodę, jako swoistą rekompensatę za czas rozłąki i służby, ale również jako zaznaczenie górowania i przewagi siłowej nad wrogiem. Jeżeli wprost zakazywano gwałtów

^{1/} „Chociaż dominacja w kontaktach seksualnych może wydawać się oczywistą konsekwencją okupacji, kwestie te były rzadko badane. Badania historyczne omijały przez lata zagadnienia przemocy seksualnej, ponieważ panowało przekonanie, że żołnierze niemieccy i członkowie oddziałów paramilitarnych oraz cywilni okupanci stosowali się do ustawodawstwa rasowego i nie wykorzystywali fizycznie Słowianek czy Żydówek” – szerzej na ten temat M. Roger, *Okupacja i płęć – nowe perspektywy badań okupacji niemieckiej w Polsce*, „Pamięć i Sprawiedliwość”, 2015, nr 2(26), s. 44–47.

^{2/} Por. A. Peto, *Pisanie historii przemocy seksualnej: przekraczanie granic*, „Pamięć i Sprawiedliwość”, 2015, nr 2(26), s. 30.

^{3/} A. Domagała, *Ściganie i karanie sprawców gwałtu i przemocy seksualnej podczas konfliktów zbrojnych po zakończeniu zimnej wojny*, „Wrocławskie Studia Politologiczne”, 2011, nr 12, s. 210.

oraz przemocy seksualnej, to tylko ze względów zdrowotnych, z uwagi na ryzyko roznoszenia chorób⁴.

Możliwość karania za gwałt stanowi art. 6 Karty Międzynarodowego Trybunału Wojskowego, stanowiący o innych czynach godzących w człowieczeństwo, których dokonano wobec ludności cywilnej, zamieszkałej teren okupowany⁵. Takie zarzuty jednak nie pojawiały się niestety np. w procesie norymberskim⁶.

Swego rodzaju rewolucją w definiowaniu i postrzeganiu przemocy seksualnej stała się treść Czwartej konwencji genewskiej z 1949 roku⁷, gdzie w art. 3 wskazywano, że są i pozostaną niedopuszczalne w stosunku do ludności cywilnej zamachy na życie i nieetykalność osobistą, w szczególności zabójstwa we wszelkiej postaci, okaleczenia, okrutne i nieludzkie traktowanie, a także poniżanie i upokarzanie przy innych⁸.

W momencie powstawania dwóch kluczowych trybunałów *ad hoc* Międzynarodowego Trybunału Karnego ds. byłej Jugosławii (MTKJ)⁹ i Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy (MTKR)¹⁰, a także Międzynarodowego Trybunału Karnego (MTK)¹¹ nie było definicji gwałtu, jednakże przemoc seksualna była penalizowana na równi z innymi zbrodniami międzynarodowym¹².

⁴/ *Ibidem*, s. 211.

⁵/ Porozumienie międzynarodowe w przedmiocie ścigania i karania głównych przestępców wojennych Osi Europejskiej, Karta Międzynarodowego Trybunału Wojskowego, Londyn, 8 sierpnia 1945 (Dz.U. z 1947 r. Nr 63, poz. 367).

⁶/ Mimo uznania, że nazistowska męskość realizowała pewne działania o charakterze militarnym poprzez wykorzystywanie przemocy seksualnej: „seksualność mężczyzn nie była źródłem indywidualnej rozkoszy, lecz przejawem potęgi militarnej narodu” – szerzej A. Timm, *Sex with a Purpose. Prostitution, Venereal Disease, and Militarized Masculinity in the Third Reich*, „Journal of the History of Sexuality”, 2002, vol. 11, no. 1/2, s. 253.

⁷/ <https://www.legal-tools.org/doc/8913f1/pdf/> [dostęp: 23.11.2022 r.].

⁸/ Konwencja genewska o ochronie osób cywilnych podczas wojny (Czwarta konwencja genewska), Genewa, 12 sierpnia 1949 r. (Dz.U. z 1956 r. Nr 38, poz. 171).

⁹/ J. Górna-Staniszevska, *Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii*, [w:] *Globalizacja – Unia Europejska – Polska, Polska a procesy globalizacji*, red. R. Piasecki, Łódź 2009, s. 189–200.

¹⁰/ Więcej informacji: <https://www.unic.un.org.pl/prawa-czlowieka/miedzynarodowy-trybunal-karny-dla-rwandy/3143> [dostęp: 21.11.2022 r.].

¹¹/ A. Podkówska, *Międzynarodowy Trybunał Karny jako wypełnienie „luki bezkarności” w prawie międzynarodowym*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ – Nauki Społeczne”, 2018, nr 21, s. 47–60.

¹²/ Por. K. Wierczyńska, *Karnoprawna ochrona praw jednostki w prawie międzynarodowym*, [w:] *Prawa człowieka. Wybrane zagadnienia i problemy*, red. L. Koba, W. Waclawczyk, Warszawa 2009, s. 153.

Dorobek orzeczniczy oraz doktryna uznały dokumenty statuujące trybunały *ad hoc* za jedno ze źródeł prawa międzynarodowego publicznego¹³. Statuty MTKJ oraz MTKR wprost uznały gwałt oraz przemoc o charakterze seksualnym za zbrodnie przeciwko ludzkości. Statut MTKJ odnosił się do określonych czynów popełnionych podczas konfliktów o charakterze wewnętrznym lub zewnętrznym, natomiast MTKR uznawał, że zbrodnie tego rodzaju muszą zachodzić w warunkach powtarzalnych, systematycznych ataków na ludność cywilną¹⁴.

Przełom w podejściu do definiowania przemocy seksualnej w czasie konfliktów zbrojnych nastąpił dopiero w 2001 roku, kiedy MTKJ dokonał skazania serbskich żołnierzy za przestępstwa seksualne i zarazem uznał przemoc seksualną za zbrodnię przeciw ludzkości. Od tego momentu wstydliwie skrywana przez ofiary i milcząco akceptowana przez dowódców jako nieodzowny element wojen przemoc seksualna stała się widoczna i oficjalnie potępiona¹⁵. Precedens ten nie tylko otworzył drogę do ścigania wojennych zbrodni seksualnych, ale też dał ofiarom nowy język do wypowiedzenia swoich doświadczeń: już nie jako indywidualnego powodu do wstydu stygmatyzującego ofiarę, ale zbrodni wymagającej reakcji w postaci postępowania karnego i odpowiedniej kary, a także pomocy dla osób, które doznały przemocy seksualnej¹⁶.

Działalność orzecznicza trybunałów *ad hoc* przyczyniła się do wpisania również w statucie MTK, iż przemoc seksualna kwalifikowana jest jako zbrodnia przeciwko ludzkości¹⁷. W treści art. 7 do zbrodni przeciwko ludzkości zaliczono m.in. niewolnictwo o charakterze seksualnym, gwałt, czerpanie korzyści finansowych z procederu prostytucji, wymuszoną przemocą ciężę oraz jakiegokolwiek inne formy przemocy seksualnej znaczącej wagi¹⁸. W statucie MTK, podobnie jak w statucie MTKR, podkreślono niezbędność występowania

^{13/} M. Królikowski, P. Wikliński, J. Izydorczyk, *Podstawy prawa karnego międzynarodowego*, Warszawa 2008, s. 85–86.

^{14/} A. Domagała, *Ściganie i karanie...*, s. 213.

^{15/} A. Szpak, *Ewolucja definicji gwałtu w orzecznictwie międzynarodowych trybunałów karnych ad hoc*, „Polityka i Społeczeństwo”, 2012, nr 4, s. 120.

^{16/} Za W. Grzebalska, *Przerwane milczenie* [rec. *Sexual Violence against Jewish Women during the Holocaust*, ed. by S.M. Hedgpeth, R.G. Sidel], „Stan Rzeczy”, 2013, nr 2(5), s. 303–308.

^{17/} Szerzej K. Wierczyńska, *Elementy zbrodni ludobójstwa w orzecznictwie międzynarodowych trybunałów karnych ad hoc*, „Sprawy Międzynarodowe”, 2011, nr 2, s. 127.

^{18/} Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego, Rzym 17 lipca 1998 (Dz.U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708).

wielokrotnie ponawianego ataku na ludność cywilną zamiast zawężania działań tylko do sytuacji związanych z konfliktem zbrojnym¹⁹. Z kolei w art. 8 ust. 2 uznano, że do katalogu zbrodni wojennych należy dołączyć niewolę seksualną, czyny prowadzące do gwałtu, przymusową prostytutkę, przemocą uzyskane ciążę, przymusowe pozbawienie narządów rodnych oraz inne formy przemocy seksualnej²⁰. MTK w treści swego statutu zawarł najszerzy katalog zbrodni w zakresie przemocy seksualnej zakazanych prawem międzynarodowym²¹. Potwierdzenie, że zgwałcenia mogą być zakwalifikowane jako zbrodnia ludobójstwa²², umożliwiło definiowanie czynów, wskazywanie osób odpowiedzialnych, dyskredytację liderów i ideologii prowadzących do podłości i naruszeń ludzkiej godności²³. Przedmiot orzekania przez MTKJ oraz MTKR odnosił się również do sytuacji związanych z poważnym naruszeniem międzynarodowego prawa humanitarnego²⁴.

Termin *conflict-related sexual violence* określa czyny związane z przemocą seksualną takie jak seksualne niewolnictwo, gwałty, wymuszoną prostytutkę, świadome działania zmierzające do wyniszczenia grupy etnicznej poprzez akt seksualny prowadzący do ciąży. Powszechnie gwałty często pojawiały i pojawiają się jako praktyka, a nie strategia²⁵. Dodatkowo do grupy czynów o charakterze przemocy seksualnej zaliczane są również przymusowa aborcja, narzucona sterylizacja, siłowo zawierane małżeństwa. Ponadto kwalifikowano każdą formę seksualnej przemocy stosowanej przeciwko kobietom, mężczyznom, dzieciom bez względu na płeć, bezpośrednio bądź pośrednio powiązanej z konfliktem. Definicja ONZ uwzględnia wiele form przemocy seksualnej, które mogą być

^{19/} Szerzej na ten temat K. Wierczyńska, *Pojęcie ludobójstwa w kontekście orzecznictwa międzynarodowych trybunałów karnych ad hoc*, Warszawa 2010.

^{20/} Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego...

^{21/} A. Domagała, *Ściganie i karanie...*, s. 213.

^{22/} K. Wierczyńska, *Współczesny wymiar zbrodni ludobójstwa*, „Studia Socjologiczno-Polityczne. Seria Nowa”, 2015, nr 2(04), s. 44; K. Wierczyńska, *Elementy zbrodni ludobójstwa...*, s. 138.

^{23/} A. Potyrała, *Międzynarodowe sądy karne jako instrumenty kontroli przestrzegania fundamentalnych praw człowieka*, „Przegląd Strategiczny”, 2013, nr 2, s. 145–146.

^{24/} Rada Bezpieczeństwa ONZ, Rezolucja nr 955 z zawarciem Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy, S/RES/955 (1994), 08.11.1994, s. 3–4, [online:] <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N95/140/97/PDF/N9514097.pdf?OpenElement> [dostęp: 12.10.2022 r.].

^{25/} Szerzej E.J. Wood, *Conflict-Related Sexual Violence and the Policy Implications of Recent Research*, „International Review of the Red Cross”, 2014, vol. 96, no. 894, s. 457–478.

związane z konfliktem, jednakże odniesienie do konkretnych sytuacji tak szerokiej definicji w dyskursie naukowym bywało trudne. Określenie czynu jako „związanego z konfliktem” oraz „dokonanego przez żołnierzy na wojnie” nie wyczerpuje wszystkich aspektów przemocy seksualnej, którą można zasadnie uznać za związaną z konfliktem²⁶. Przemoc seksualna jako przemyślana praktyka działania nie bywa bezpośrednio nakazana w ramach określonej strategii wojskowej, raczej przyjmuje się, że dowódcy bądź bezpośredni przełożeni tolerują te zachowania lub po prostu nie karzą winnych tego rodzaju czynów. Przemoc seksualna jako praktyka wojenna sugeruje, że kiedy dowódcy są pobłażliwi, to przemoc seksualna może występować nawet z bardzo dużą częstotliwością ze względu na relacje między żołnierzami, szczególnie wpływ osobistych preferencji silnych jednostek skłonnych do dokonywania gwałtu²⁷. Do definicji przemocy o charakterze seksualnym zalicza się również handel ludźmi, kiedy proceder ten ma miejsce w sytuacjach stanu wyjątkowego lub w czasie konfliktu zbrojnego, jego celem jest przemoc seksualna lub wykorzystywanie seksualne²⁸.

Pojęcia używane przez doktrynę międzynarodową – *conflict-related sexual violence* (CRSV) oraz *sexual and gender based violence in armed conflict* (SGBVAC)²⁹ – wiązały się ze wzrastającym zainteresowaniem organizacji międzynarodowych i międzyrządowych, które przez wiele lat pomijały ten aspekt, nawet w działaniach o charakterze humanitarnym. Czyny o charakterze seksualnym traktowano raczej jako efekt poboczny działań wojennych, a nie jako jedno z jej narzędzi³⁰. Pierwszą organizacją międzynarodową, która śmiało podjęła dyskusję i konkretne działania wobec zwalczania przemocy seksualnej w czasie działań zbrojnych, była ONZ³¹. Zgromadzenie Ogólne ONZ przyjęło

^{26/} R. Nordås, D. Kay Cohen, *Conflict-Related Sexual Violence*, „Annual Review of Political Science”, 2021, no. 24, s. 195.

^{27/} *Ibidem*, s. 200.

^{28/} Szerzej: *Report of the Secretary-General on Conflict-Related Sexual Violence*, S/2017/249, 15.04.2017, [online:] <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N17/084/33/PDF/N1708433.pdf?OpenElement> [dostęp: 16.10.2022 r.].

^{29/} S. Read-Hamilton, *Gender-Based Violence: a Confused and Contested Term*, „Humanitarian Exchange Magazine”, 2014, no. 60, s. 5–8.

^{30/} A. Domagała, *Przemoc seksualna w konfliktach zbrojnych*, [w:] *Organizacje międzynarodowe w działaniu*, red. A. Florczak, A. Lisowska, Wrocław 2014, s. 269.

^{31/} https://www.unic.un.org.pl/rownouprawnienie/instrumenty_mn.php [dostęp: 4.10.2022 r.].

m.in. Deklarację o ochronie kobiet i dzieci w stanach zagrożenia i konfliktach zbrojnych³² na podstawie Rezolucji nr 3318 Zgromadzenia Ogólnego³³. Dokument wyrażał zainteresowanie losem dzieci, dziewcząt i kobiet podczas konfliktów zbrojnych w kontekście zapewnienia im minimalnego poziomu bezpieczeństwa³⁴. Przełomowym wydarzeniem dla społeczności międzynarodowej, skutkującym podniesieniem świadomości wobec postrzegania zbrodni, jaką jest przemoc seksualna, były w istocie konflikty w Rwandzie oraz Bośni i Hercegowinie, gdzie akty przemocy na tle seksualnym, dokonywane były z dużą brutalnością i na szeroką skalę³⁵. Ponadto w 2000 r. Rada Bezpieczeństwa ONZ, podkreślając wagę troski o grupy wymagające szczególnej opieki, opracowała Rezolucję nr 1325, która wraz z kolejnymi rekomendacjami stworzyła szereg regulacji zw. planem „Kobiety, Pokój i Bezpieczeństwo”³⁶. Rada Bezpieczeństwa ONZ 19 czerwca 2008 r. przyjęła Rezolucję 1820 (2008) uznającą gwałt oraz inne formy przemocy na tle seksualnym za zbrodnię wojenną, zbrodnię przeciwko ludzkości lub akt konstytutywny w odniesieniu do ludobójstwa³⁷.

W wyniku działań zainicjowanych przez ONZ rozpoczęto tworzenie Narodowych Planów Działania. W 2018 roku Polski Krajowy Plan Działania przygotowywało kilka ministerstw (MSWiA, MSZ, MON), współpracując z Pełnomocnikiem Rządu ds. Równego Traktowania. Ten akt o charakterze rekomendacyjnym obejmował cele na okres 2018–2021³⁸. Dokument skoncentrowano głównie w kierunku zapobiegania konfliktom, reagowania na konflikty oraz na

^{32/} A. Domagała, *Przemoc seksualna...*, s. 270.

^{33/} M. Prucnal, *Ochrona dzieci przed uczestnictwem w działaniach zbrojnych we współczesnym prawie międzynarodowym*, Biuro Rzecznika Praw Dziecka, Warszawa 2013, s. 44.

^{34/} Deklaracja o ochronie kobiet i dzieci w sytuacjach nadzwyczajnych i w czasie konfliktów zbrojnych z 14 grudnia 1974 r., [w:] P.K. Marszałek, *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych. Dokumenty*, Warszawa 2019.

^{35/} Tadeusz Mazowiecki został powołany do pełnienia funkcji Specjalnego Sprawozdawcy w dziedzinie łamania praw człowieka na terenie byłej Jugosławii przez Komisję Praw Człowieka ONZ w Genewie 14 sierpnia 1992 roku (Rezolucja 1992/S-1/1 – zatwierdzona Rezolucją 305 UN. Doc. E/CN4/1992/84/Add.1).

^{36/} A. Domagała, *Przemoc seksualna...*, s. 272.

^{37/} https://www.peacewomen.org/sites/default/files/scr_1820_Polish.pdf [dostęp: 3.10.2022 r.].

^{38/} A. Gasztold, *Krajowy Plan Działania na rzecz realizacji agendy ONZ dotyczącej kobiet, pokoju i bezpieczeństwa na lata 2018–2021*, „Rządowe Centrum Bezpieczeństwa”, [online:] <https://rcb.gov.pl/krajowy-plan-dzialania-na-rzecz-realizacji-agendy-onz-dotyczacej-kobiet-pokoju-i-bezpieczenstwa-na-lata-2018-2021/> [dostęp: 18.11.2022 r.].

utrzymywaniu pokoju; a także na pomocy humanitarnej wraz z pomocą rozwojową; ochronie i wsparciu ofiar przemocy opartej na nienawiści, definiowanej płcią oraz na dostrzeganiu oraz piętnowaniu przemocy seksualnej w konfliktach zbrojnych³⁹. Krajowy Plan Działania na rzecz realizacji Agendy ONZ dotyczącej kobiet, pokoju i bezpieczeństwa na lata 2018–2021 został przyjęty przez Radę Ministrów 22 października 2018 roku. Jednakże 26 stycznia 2022 roku Rada Ministrów podjęła decyzję o przedłużeniu obowiązywania Krajowego Planu Działania do końca 2023 roku. W zaktualizowanym planie podkreślono, że przemoc na tle płciowym oraz przemoc seksualna w konfliktach zbrojnych stosowana jako instrument prowadzenia wojny od wielu lat stanowi coraz bardziej niepokojące zjawisko. Alarmująca jest zwłaszcza sytuacja ofiar konfliktów – osób przesiedlonych wewnętrznie oraz zamieszkujących liczne obozy uchodźcze, które są szczególnie narażone na tego typu przemoc. Naruszenia te prowadzą do trwałej stygmatyzacji ofiar. Rząd RP zobowiązał się do podjęcia kroków mających na celu ochronę oraz wsparcie ofiar przemocy ze względu na płeć oraz przemocy seksualnej w konfliktach zbrojnych. Działania mają być realizowane poprzez zabieganie na forach międzynarodowych, w tym w Radzie Bezpieczeństwa ONZ, o zwiększenie efektywności ścigania za czyny przemocy seksualnej na tle płciowym w konfliktach zbrojnych, a także poprzez aktywność mającą na celu uwzględnienie przemocy seksualnej w konfliktach zbrojnych jako przesłanki zastosowania wobec ich sprawców ograniczeń przewidzianych w reżimach sankcyjnych oraz walkę ze stygmatyzacją ofiar⁴⁰.

^{39/} Krajowy Plan Działania na rzecz realizacji Agendy ONZ dotyczącej kobiet, pokoju i bezpieczeństwa na lata 2018–2021, Warszawa, 22.10.2018, s. 30–34, [online:] <https://www.ms.gov.pl/resource/29634e6c-c609-4e08-8d0f-515c3f098d54:JCR> [dostęp: 18.11.2022 r.].

^{40/} Pierwotna wersja Krajowego Planu Działania została przyjęta przez Radę Ministrów w 2018 roku na lata 2018–2021 i była opracowana przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Ministerstwo Obrony Narodowej, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, Kancelarię Prezesa Rady Ministrów/Pełnomocnika Rządu ds. Równego Traktowania, Policję i Straż Graniczną. Była poddana konsultacjom społecznym. Nowa wersja programu zakłada przedłużenie jego obowiązywania na kolejne dwa lata, tj. 2022–2023, tak aby możliwe było zrealizowanie szeregu podjętych inicjatyw i działań, które nie zostały ukończone, głównie z uwagi na ograniczenia wynikające z pandemii Covid-19. Do implementacji planu zostały w międzyczasie włączone kolejne resorty i formacje mundurowe, jak Ministerstwo Finansów i Krajowa Administracja Skarbowa. Szerzej: *Krajowy Plan Działania na rzecz realizacji Agendy ONZ dotyczącej kobiet, pokoju i bezpieczeństwa na lata 2018–2023*, [online:] <https://www.gov.pl/web/kas/krajowy-plan-dzialania-na-rzecz-realizacji-agendy-onz-dotyczacej-kobiet-pokoju-i-bezpieczenstwa> [dostęp: 21.11.2022 r.].

Historia wielokrotnie pokazała, że gwałt w czasie wojny był wykorzystywany do uzyskania przerażających efektów – przerażenia i terroru. Takie przestępstwa mogą być wykorzystywane do poniżania, zastraszania i karania. Ofiarami są głównie kobiety i dziewczęta, chociaż mężczyźni i chłopcy również mogą być ofiarami przemocy seksualnej. Gwałt był wykorzystywany jako taktyka ludobójstwa – kształtowania przyszłości kraju poprzez wymuszone zapłodnienie.

24 lutego 2022 roku Rosja rozpoczęła militarną inwazję na Ukrainę. Doniesienia o przemocy seksualnej wobec kobiet i dziewcząt zaczęły pojawiać się niecałe dwa miesiące później. Głównymi celami były kobiety i dziewczęta, ale wśród ofiar są także dzieci, osoby starsze, mężczyźni i kobiety. Wielokrotnie gwałty, napaści seksualne z użyciem broni i gwałty na oczach dzieci zostały zgłoszone organizacjom pozarządowym i organizacjom praw człowieka na terenach kontrolowanych przez Rosję⁴¹.

Kobiety oraz dziewczęta w całej Ukrainie obawiają się gwałtu jako broni wykorzystywanej w agresji wojennej. Szczególnie trudna do zrozumienia dla wielu jest skala przemocy seksualnej. La Strada Ukraina niemal od początku agresji rosyjskiej na terenach Ukrainy otrzymuje doniesienia o molestowaniu seksualnym, przemocy wobec kobiet i gwałtach – w szczególności ze strony wojsk rosyjskich na terytoriach okupowanych, gdzie organizacje wspierające lub władze nie mogą świadczyć pomocy – a także w miejscach, w których ukrywają się kobiety i dzieci, np. w piwnicach lub stacjach metra. Otrzymywano również zgłoszenia o dzieciach samotnie przekraczających granice bez opieki, a także zgłoszenia zaginięć dzieci⁴².

Jednocześnie problemem jest kwestia dowodowa. Trudno w pełni potwierdzić przemoc seksualną, gdyż często ofiary nie chcą tego przyznać publicznie, dlatego też organizacje takie jak Organizacja Narodów Zjednoczonych, Human Rights Watch i La Strada Ukraina zaczęły dokumentować przemoc seksualną w Ukrainie. Rosja zaprzeczyła oskarżeniom o gwałt oraz o inne okrucieństwa

⁴¹/ B. McKernan, *Rape as a Weapon: Huge Scale of Sexual Violence Inflicted in Ukraine Emerges*, "The Guardian", 04.04.2022, [online:] <https://www.theguardian.com/world/2022/apr/03/all-wars-are-like-this-used-as-a-weapon-of-war-in-ukraine> [dostęp: 22.10.2022 r.].

⁴²/ Szerzej na ten temat w oświadczeniu organizacji La Strada Ukraina: „Żaden z rosyjskich okupantów nie stosował środków antykoncepcyjnych, a niechciana ciąża i choroby przenoszone drogą płciową stanowią ogromne zagrożenie” La Strada International, *La Strada International Calls for Urgent Measures to Protect Ukrainians and Other Refugees*, [online:] <https://humantraffickingsearch.org/resource/la-strada-international-calls-for-urgent-measures-to-protect-ukrainians-and-other-refugees/> [dostęp: 3.11.2022 r.].

popelniane przez jej żołnierzy na Ukrainie, nie uznając za prawdziwe zeznań skrzywdzonych kobiet i dzieci. Rosja nie jest stroną MTK. Ukraina też nie jest, ale uznała autorytet sądu, więc MTK może ścigać zbrodnie okrucieństwa popełnione na Ukrainie, ale ściganie szeregowych żołnierzy oskarżonych o popełnienie takich okrucieństw może być niezwykle trudne⁴³.

Gwałt i napaść na tle seksualnym są uważane za zbrodnie wojenne i naruszenie międzynarodowego prawa humanitarnego. Zarówno prokurator generalny Ukrainy, jak i Międzynarodowy Trybunał Karny zapowiedziały wszczęcie śledztwa w sprawie zgłoszonej przemocy seksualnej. Znalezienie wyraźnych dowodów na to, że gwałt i inne przestępstwa seksualne zostały popełnione jako taktyka wojenna, nie jest łatwe, a sprawy tego rodzaju wymagają udowodnienia. Jest to jeden z wielu powodów, dla których Misja Doradcza UE (EUAM) Ukraina wspiera również ukraińskie władze w zakresie dokumentowania, prowadzenia dochodzeń i ścigania zbrodni wojennych⁴⁴.

Przemoc seksualna ma długoterminowe konsekwencje. Doświadczenia przemocy seksualnej kobiet i dziewcząt wiążą się ze znacznym wzrostem częstotliwości występowania poważnych problemów ze zdrowiem psychicznym, w tym zespołu stresu pourazowego, depresji i myśli samobójczych⁴⁵. Doświadczenia przemocy seksualnej w przeszłości zwiększają również prawdopodobieństwo, że kobiety i dziewczęta w późniejszym życiu doświadczą innych form przemocy, w tym przemocy ze strony partnera, w sposób, który jeszcze pogorszy stan ich zdrowia psychicznego.

Chociaż zapewnienie systemów odpowiedzialności i karania sprawców jest kluczem do zapobiegania i zmiany społecznej w perspektywie długoterminowej, szybka i skuteczna reakcja międzynarodowa na rzecz ofiar przemocy seksualnej na Ukrainie ma obecnie kluczowe znaczenie.

^{43/} L. Wamsley, *Rape Has Reportedly Become a Weapon in Ukraine. Finding Justice May Be Difficult*, 30.04.2022, [online:] <https://www.npr.org/2022/04/30/1093339262/ukraine-russia-rape-war-crimes> [dostęp: 4.11.2022 r.].

^{44/} Szerzej: Alyona Kryvulyak: *"La Strada Hotline is Witnessing a Trauma which Might Destroy a Generation"*, [online:] <https://www.euam-ukraine.eu/news/alyona-kryvulyak-la-strada-hotline-is-witnessing-a-trauma-which-might-destroy-a-generation/> [dostęp: 3.11.2022 r.].

^{45/} K. Johnson, J. Asher, S. Rosborough, A. Raja, R. Panjabi, C. Beadling, L. Lawry, *Association of Combatant Status and Sexual Violence with Health and Mental Health Outcomes in Postconflict Liberia*, "JAMA", 2008, vol. 300, no. 6, s. 680–681.

Streszczenie

Opracowanie przedstawia krótkie odniesienie się do aktów przemocy o charakterze seksualnym, które są stosowane od wieków podczas konfliktów zbrojnych jako jedno z narzędzi opresji wroga. Przywołano definicje zbrodni międzynarodowej, zbrodni ludobójstwa oraz zbrodni przeciwko ludzkości. Zaprezentowano również sytuację związaną z agresją Rosji na Ukrainie, przedstawiając zarzuty stosowania przemocy seksualnej jako narzędzia wojny stosowanej przez stronę rosyjską.

Summary

The practice of using sexual violence, as one of the tools of war – comments on the background of Russia's aggression against Ukraine

The study presents a brief reference to acts of sexual violence that have been used for centuries during armed conflicts as one of the tools of enemy oppression. Reference was made to the definition of an international crime, the crime of genocide and crimes against humanity. The situation related to Russia's aggression in Ukraine was also presented, presenting allegations of using sexual violence as a tool of war used by the Russian side.

Zbrodnia międzynarodowa w pracach Komisji Prawa Międzynarodowego ONZ nad odpowiedzialnością państwa za czyny sprzeczne z prawem międzynarodowym*

Odpowiedzialność państwa jest zagadnieniem, które zajmuje prawników od setek lat. Mimo że sama kwestia odpowiedzialności początkowo, jeszcze od czasów starożytnych, należała raczej do sfery moralności, a następnie przez filozofów chrześcijańskich została związana trwale z religią, to jej początki są ściśle prawnicze i mają korzenie jeszcze w prawie rzymskim¹. Z tego też powodu odpowiedzialność stała się, w różnych znaczeniach, problemem dla prawa międzynarodowego. Należy bowiem zaznaczyć za R. Bierzanekiem i J. Symonidesem, że jej brak powodowałby, iż „wówczas zespół tych norm nie tworzyłby porządku prawnego, lecz coś, co można by określić jako moralność międzynarodową”².

Zagadnienie odpowiedzialności w prawie międzynarodowym przeszło długą ewolucję. Od czasów rodzącego się absolutyzmu, gdy Jean Bodin twierdził,

* Artykuł został napisany na podstawie pracy doktorskiej autora przygotowanej na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego dotyczącej odpowiedzialności państwa za skutki działalności zgodnej z prawem międzynarodowym. Zagadnienie zbrodni międzynarodowej było jednym z wątków omawianych w powyższej pracy.

¹/ Jak wskazuje Michał Balcerzak, pojęcie odpowiedzialności ma pochodzenie ściśle prawnicze, por. M. Balcerzak, *Odpowiedzialność państwa-strony Europejskiej konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności. Studium prawnomiędzynarodowe*, Toruń 2013, s. 32, [za:] A. Nowicka, *Odpowiedzialność: ujęcie deontologiczne. Status pozytywnej odpowiedzialności prospektywnej w filozofii Immanuela Kanta*, Praca doktorska napisana w Zakładzie Etyki UAM w Poznaniu, Poznań 2012, s. 10–11.

²/ R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2004, s. 148.

że suweren przyjmuje swoje prawa jedynie od Boga i tylko Jemu podlega prawo³, poprzez postrzeganie odpowiedzialności państwa jako skutku wyrządzenia szkody cudzoziemcowi, co podkreślał jeszcze Hugo Grocjusz, uznając obowiązek zapłaty odszkodowania przez władców, którzy nie wykorzystali swoich możliwości do ochrony obcych kupców przed piratami i rozbójnikami⁴, do orzeczenia w sprawie fabryki chorzowskiej, w której odpowiedzialność państwa za wyrządzoną szkodę została uznana za zasadę prawa międzynarodowego⁵.

W niniejszym tekście zostanie podjęta próba przedstawienia prac nad zagadnieniem zbrodni międzynarodowej prowadzonych przez Komisję Prawa Międzynarodowego ONZ. Należy wskazać, że podczas prac Komisji doszło do zmiany w myśleniu o odpowiedzialności, od konserwatywnego podejścia pierwszego sprawozdawcy Francisco Garcii-Amadora do współczesnego pojmowania odpowiedzialności państwa jako konsekwencji możliwego do przypisania mu naruszenia prawa międzynarodowego, którą to koncepcję przyjęli kolejni sprawozdawcy. Jednakże to podejście dało możliwość rozróżnienia naruszeń prawa międzynarodowego pod względem ich ciężkości, a więc stworzenia ich gradacji. Koncepcja ta napotyka dwa problemy, przed którymi stanęła Komisja. Pierwszym jest wyznaczenie katalogu szczególnie poważnych przypadków naruszenia prawa międzynarodowego, drugim – określenie skutków, jakie te naruszenia pociągają za sobą, a które wyróżniałyby je od innych przypadków odpowiedzialności. Nie zmienia to faktu, że próba wyróżnienia zbrodni międzynarodowej stanowi wyrażenie istniejącej tendencji w prawie międzynarodowym, na co wskazują W. Góralczyk i S. Sawicki⁶. Jak się wydaje,

³/ J. Bodin, *Sześć ksiąg o Rzeczypospolitej*, Warszawa 1958 s. 188; zob. też A. Sylwestrzak, *Filozofia suwerenności i sprawiedliwości Bodinusa*, „Studia Prawnoustrojowe”, 2002, nr 1. Warto podnieść, że było to zdanie, które odzwierciedlało poglądy ówczesnej epoki, również w Polsce, ponieważ jak podaje R. Kwiecień, w końcu XV w. Jan Ostroróg pisał, że król polski nie uznaje oprócz Boga nikogo wyższego od siebie, por. R. Kwiecień, *Suwerenność państwa. Rekonstrukcja i znaczenie idei w prawie międzynarodowym*, Kraków 2004, s. 26.

⁴/ H. Grocjusz, *The Rights of War and Peace*, Indianapolis 2005, s. 894.

⁵/ *Factory at Chorzow (Germany v. Poland)*, 1927 P.C.I.J. (ser. A) No. 9 (July 26) 1927. Należy podkreślić za P. Sagankiem, że odpowiedzialność państwa wyrażona w niniejszym orzeczeniu stanowi zasadę prawa międzynarodowego, zob. P. Saganek, *General Principles of Law in Public International Law*, [w:] *XXXVII Polish Yearbook of International Law*, Warszawa 2017, s. 252–253.

⁶/ W. Góralczyk, S. Sawicki, *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, Warszawa 2020, s. 189.

również międzynarodowe prawo karne wskazuje na istnienie naruszeń prawa międzynarodowego, które są szczególnie potępiane i za które odpowiedzialność mogą ponosić również jednostki⁷.

Na marginesie należy zauważyć, że zbrodnie miałyby dotyczyć wyłącznie naruszeń prawa międzynarodowego przez państwa, nie zaś odpowiedzialności karnej jednostek, organizacji międzynarodowych czy odpowiedzialności za szkody wyrządzone działaniem państwa zgodnym z prawem⁸.

Dla zagadnienia zbrodni międzynarodowej kluczowe są dwie kwestie, nad którymi pochyliła się Komisja Prawa Międzynarodowego. Po pierwsze, wyróżnienie zbrodni ze zbioru naruszeń prawa międzynarodowego, po drugie, ich wpływ na stosunki prawnomiędzynarodowe między naruszcycielem i państwem poszkodowanym oraz państwami trzecimi.

Prace Komisji Prawa Międzynarodowego pod przewodnictwem Francisca Garcii-Amadora

Jak wskazano powyżej, początkowo prace nad zagadnieniem odpowiedzialności były prowadzone przez Komisję Prawa Międzynarodowego pod przewodnictwem Francisca Garcii-Amadora jako specjalnego sprawozdawcy. Przyjął on tradycyjne podejście do przedmiotu pracy rozumianej jako odpowiedzialności za szkodę wyrządzoną cudzoziemcowi. Przyczyną tego była ugruntowana doktryna i judykatura, na co wskazano w pierwszym raporcie Komisji, którego

^{7/} Przykładem jest Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego, w którym wskazano na konieczność ścigania niektórych zbrodni nie tylko przez państwa, ale przez społeczność międzynarodową i stworzono katalog tych przestępstw, por. Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r. (Dz.U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708).

^{8/} W tym przypadku przełomowym było orzeczenie w sprawie *Trail Smelter*, wskazujące na zasadę dobrego sąsiedztwa, por. *Trail Smelter Arbitral Tribunal. Decision Reported on April 16, 1938, To the Government of the United States of America and to the Government of the Dominion of Canada under the Convention Signed April 15, 1935*. Warto podkreślić, że wyrok ten był przełomowy dla międzynarodowej ochrony środowiska; por. M. van de Kerkhof, *The Trail Smelter Case Re-examined: Examining the Development of National Procedural Mechanisms to Resolve a Trail Smelter Type Dispute*, "Merkourios Utrecht Journal of International and Environmental Law", 2011, vol. 27, no. 73.

specjalnym sprawozdawcą był Roberto Ago, następca Francisca Garcii-Amadora⁹. Jednocześnie podejście to powodowało, że nie było możliwe rozważanie na temat zbrodni w prawie międzynarodowym, ponieważ Komisja rozważała jedynie różne sytuacje, w których cudzoziemiec mógł ponieść szkodę, nie wprowadzała zaś ich gradacji.

Początki prac Komisji Prawa Międzynarodowego nad zagadnieniem zbrodni międzynarodowej

Zagadnienie zbrodni w prawie międzynarodowym poruszono po raz pierwszy w piątym raporcie G. Arangio-Ruiza. Specjalny sprawozdawca wskazał, że przyczyną wyodrębnienia zbrodni międzynarodowej miała być wartość szczególnie istotna, ponieważ miała stanowić poważne naruszenie zobowiązań *erga omnes*, ustanowionych dla ochrony podstawowych interesów społeczności międzynarodowej¹⁰.

Już wówczas podjęto problem konsekwencji szczególnie ciężkiego naruszenia prawa międzynarodowego. Wskazano na kryterium obiektywne, które miało odpowiedzieć na pytanie, czy w przypadku zbrodni międzynarodowej możliwe jest nieuwzględnianie ograniczeń, jakie były przewidziane dla konsekwencji innych naruszeń prawa międzynarodowego. Oznaczałoby to, że w tym przypadku realizacja odpowiedzialności państwa mogłaby stanowić np. naruszenie jego suwerenności. Kolejno, wyróżniono podejście subiektywne stawiające pytanie o zmianę stosunków pomiędzy państwami trzecimi, która wynika ze szczególnie poważnego naruszenia prawa międzynarodowego¹¹.

Z powyższym związana była kwestia użycia siły zbrojnej wobec dopuszczającego się szczególnie poważnego naruszenia prawa międzynarodowego. Nie poddawano jednak dyskusji problemu samoobrony, która jako prawo państwa napadniętego została potwierdzona w art. 51 Karty Narodów Zjednoczonych¹², ale możliwości użycia siły zbrojnej przez państwa trzecie.

⁹/ Yearbook of the International Law Commission 1969, s. 135.

¹⁰/ Yearbook of the International Law Commission 1993, s. 43.

¹¹/ *Ibidem*.

¹²/ Karta Narodów Zjednoczonych (Dz.U. z 1947 r. Nr 23, poz. 90).

G. Arangio-Ruiz podsumował w szóstym raporcie kwestię zbrodni międzynarodowej, a w siódmym odniósł się do skutków prawnych, które ona powoduje. Zostało w nim podniesione, że oprócz konsekwencji, jakie powoduje każde inne naruszenie prawa międzynarodowego, następstwem dla państwa dopuszczającego się zbrodni międzynarodowej miały być reparacje w szerokim znaczeniu oraz zaprzestanie naruszeń prawa międzynarodowego w przypadku działań ciągłych. Ponadto postulowanymi skutkami zbrodni międzynarodowej miały być restytucja i satysfakcja oraz gwarancje niepowtarzania naruszeń¹³. Specjalny sprawozdawca przyjął jednak ograniczenia dotyczące konsekwencji zbrodni międzynarodowej. W jego opinii do restytucji nie mogło dojść w przypadku, gdyby mogła zagrozić istnieniu państwa naruszającego prawo międzynarodowe jako niepodległego członka społeczności międzynarodowej, jego integralności terytorialnej lub najistotniejszym potrzebom jego mieszkańców¹⁴. Tym samym do minimum zostały zredukowane ograniczenia konsekwencji ponoszonych przez państwo dopuszczające się zbrodni międzynarodowej. Zatem ww. redukcja była poważniejsza w porównaniu ze skutkami innych naruszeń prawa międzynarodowego. W raporcie podniesiono również, że zbrodnia międzynarodowa tworzy obowiązki dla państw trzecich. Przede wszystkim miały one zostać zobowiązane do powstrzymania się od działań, poprzez które udzieliłyby pomocy sprawcy zbrodni międzynarodowej lub uznały jej skutki. Ponadto zbrodnia międzynarodowa miała kreować obowiązek pomocy w wykonaniu użytych środków przeciwko sprawcy. Z kolei w odniesieniu do osób, które byłyby wykonawcami lub w inny sposób byłyby zaangażowane w dokonanie zbrodni międzynarodowej państwa trzecie miały zastosować zasadę *aut dedere aut iudicare*¹⁵. Zatem oprócz konsekwencji dla państwa dopuszczającego się zbrodni międzynarodowej, G. Arangio-Ruiz dostrzegał potrzebę osądzenia również osób fizycznych, które miały odgrywać w zbrodni określone role albo wydania ich poszkodowanemu. Taki sposób myślenia można zauważyć w umowach międzynarodowych dotyczących zwalczania terroryzmu, a sama

^{13/} Yearbook of the International Law Commission 1995, s. 8.

^{14/} *Ibidem*, s. 29.

^{15/} *Ibidem*, s. 29–30.

Komisja Prawa Międzynarodowego rozważyła przyjęcie go jako zasadę prawa międzynarodowego¹⁶.

G. Arangio-Ruiz wskazał również w toku prac prowadzonych pod jego przewodnictwem na uprawnienia państwa poszkodowanego, przede wszystkim podnosząc kwestie zaprzestania naruszania prawa międzynarodowego i reparacji. Jakkolwiek wskazał, że pierwsze z nich – zaprzestanie naruszeń prawa międzynarodowego jest traktowane z najmniejszą uwagą, a jednak stanowi początek zakończenia konfliktu. Jako przykłady przedstawiono opuszczenie okupowanego terytorium, uwolnienie osób lub zwrot rzeczy¹⁷. Ponadto zaprzestanie naruszania prawa międzynarodowego stanowi niezbędny warunek dla przeprowadzenia postępowania przez trybunały międzynarodowe i inne organy, których zadaniem jest doprowadzenie do rozwiązania sporu. Pozwala bowiem na ocenę przez poszkodowaną stronę, jakich reparacji może się domagać, a jednocześnie stanowi naturalną fazę kończącą stan bezprawności. Dotyczy to zarówno działań powtarzających się, jak i działania ciągłego¹⁸.

Podkreślono przy tym różnicę pomiędzy zaprzestaniem naruszenia prawa i przywróceniem stanu poprzedniego, ponieważ to ostatnie polega na przywróceniu stanu sprzed naruszenia prawa międzynarodowego, a zatem powrót do stosunków, jakie powinny istnieć, gdyby do niego nie doszło¹⁹. W raporcie rozróżniono dwa rodzaje restytucji, tj. materialną i prawną. Pierwszy dotyczył przypadku szkód, gdzie możliwe jest przywrócenie poprzedniego stanu poprzez np. wydanie rzeczy lub uwolnienie uwięzionych osób²⁰. Z kolei drugi dotyczył przywrócenia stanu prawnego, który istniałby, gdyby nie naruszenie prawa

^{16/} Wyrazem tego było podjęcie prac kodyfikacyjnych przez Komisję Prawa Międzynarodowego, co warto podkreślić, pierwszym sprawozdawcą był prof. Zdzisław Galicki. Należy wskazać, że powyższa zasada została umieszczona w licznych umowach międzynarodowych bilateralnych i wielostronnych, jednakże zawarto w nich różną treść zobowiązania państwa. Jednocześnie trzeba zwrócić uwagę na problem związany z brakiem jasnego określenia, który z obowiązków ma pierwszeństwo. Zob. także Z. Galicki, *International Multilateral Treaties and Terrorism*, [w:] *Walka z terroryzmem w świetle prawa międzynarodowego*, red. K. Lankosz, M. Chrośnicki, P. Czubik, Bielsko-Biała 2004; P. Saganek, *Aut dedere aut iudicare – uwagi w świetle prac Komisji Prawa Międzynarodowego*, [w:] *Człowiek i prawo międzynarodowe. Księga dedykowana profesorowi Bogdanowi Wierzbickiemu*, red. M. Perkowski, J. Szymański, M. Zdanowicz, Białystok 2014.

^{17/} Yearbook of the International Law Commission 1988, s. 13.

^{18/} *Ibidem*.

^{19/} *Ibidem*, s. 21.

^{20/} *Ibidem*, s. 23.

międzynarodowego. Rozumiano przez to np. wydanie decyzji lub wyeliminowanie z obrotu prawnego orzeczeń, które naruszają zobowiązania międzynarodowe państwa²¹. Należy rozróżnić te kwestie, pomimo że często przywrócenie stanu prawnego następuje dopiero po materialnej restytucji, np. uwolnieniu uwięzionych bezprawnie osób²².

W kontekście przywracania stanu, jaki powinien mieć miejsce, gdyby nie doszło do naruszenia prawa międzynarodowego, należy zwrócić uwagę na sytuację, gdy nie jest możliwe przywrócenie stanu poprzedniego. Ma to miejsce w przypadku, gdy zmiany doprowadziły do sytuacji, która nie jest możliwa do odwrócenia. Wówczas państwo poszkodowane nie może domagać się restytucji, a musi przystać na odszkodowanie w formie pieniężnej. Ponadto może dojść do sytuacji, w której restytucja jest mniej korzystna i prowadziłyby do zmniejszenia szacowanej szkody, co może być podstawą zmiany roszczenia państwa poszkodowanego²³.

Podsumowując raport, wskazano, że państwo poszkodowane jest uprawnione do restytucji, o ile nie jest ona niemożliwa lub byłaby szczególnie uciążliwa dla sprawcy. Ta ostatnia przesłanka dotyczy sytuacji, w której ciężar, który miałby ponieść naruszający prawo międzynarodowe, byłby nieproporcjonalny do wyrządzonej szkody lub gdy restytucja poważnie zagroziłaby politycznemu, gospodarczemu lub społecznemu systemowi państwa, które naruszyło zobowiązania międzynarodowe. Załączona została również klauzula, na podstawie której odrzucono możliwość powołania się przez państwo na swoje prawo wewnętrzne w celu uchylenia się od restytucji, poza wyżej opisaną przesłanką nadmiernej uciążliwości²⁴.

Alternatywą dla przywrócenia stanu poprzedniego miały być reparacje w formie ekwiwalentu, jednakże w praktyce stały się one podstawową formą

^{21/} *Ibidem*, s. 24.

^{22/} *Ibidem*, s. 27.

^{23/} "Directly flowing from this principle is the specific international rule which obliges the author State to adopt or carry out all the operations – material or juridical – that may be necessary to remedy in a «natural», «direct» and «integral» manner the injury suffered by the injured State or States. As the form of reparation which is closest to the above general principle and its *raison d'être*, restitution in kind comes foremost, before any other form of reparation *lato sensu*, and particularly before reparation by equivalent." [za:] *Ibidem*, s. 36–37.

^{24/} *Ibidem*, s. 38–39.

reparacji²⁵. Podkreślono jednak w raporcie, że prawo międzynarodowe nie wypracowało zasad wyliczania odszkodowania, w szczególności za śmierć człowieka lub inne szkody na osobie. Wyróżniono jednocześnie dwa rodzaje szkód. Pierwszym miały być te, które państwo ponosi bezpośrednio na swoim terytorium i organizacji, własności, również znajdującej się za granicą, instalacjach wojskowych i dyplomatycznych, statkach oraz statkach powietrznych, a także obiektach kosmicznych. Drugim rodzajem szkód miały być szkody pośrednie, do których zaliczono szkody poniesione przez osoby prywatne, fizyczne i prawne, a także przedstawiciele państwa²⁶. Pomimo powyższego w raporcie podjęto próbę zdefiniowania sposobu, w jaki kompensata pieniężna ma pokryć szkodę możliwą do oszacowania, w tym szkody niematerialne poniesione przez osoby prywatne, a co istotne jako szkodę uznano również utracone korzyści oraz przewidziano możliwość naliczania odsetek. Podniesiona została konieczność istnienia nieprzerwanego związku przyczynowo-skutkowego pomiędzy szkodą a naruszeniem prawa międzynarodowego, ale wskazano też na możliwość redukcji odpowiedzialności państwa, w przypadku przyczynienia się poszkodowanego państwa do powstania szkody²⁷.

Ostatnim rodzajem naprawienia szkody, do którego odniósł się G. Arangio-Ruiz była satysfakcja. Powiązał on ją, podobnie jak poprzednicy, ze szkodą o charakterze niematerialnym. Uznawał, że również w tym przypadku powstawał obowiązek naprawienia szkody, mimo że nie można jej oszacować w pieniądzu. Należy przy tym zauważyć, że może ona dotyczyć nie tylko państwa, jego przedstawicieli, symboli lub organów, ale również osób prywatnych²⁸. G. Arangio-Ruiz podnosił obok istnienia szkody niematerialnej również szkodę o naturze politycznej polegającą na godzeniu w suwerenność i równość państwa.

²⁵/ Yearbook of the International Law Commission 1989, s. 8.

²⁶/ *Ibidem*, s. 16–17.

²⁷/ *Ibidem*, s. 56.

²⁸/ *Ibidem*, s. 4.

Prace nad zagadnieniem przestępstw międzynarodowych prowadzone przez Roberto Ago

Zagadnienie gradacji naruszeń prawa międzynarodowego kontynuowano w pracach Komisji Prawa Międzynarodowego z Roberto Ago jako specjalnym sprawozdawcą. W swoim piątym raporcie, wyróżnił on kategorię przestępstw międzynarodowych. Miały to być działania godzące w szczególnie rodzaj norm prawa międzynarodowego, które zostały ustanowione w celu utrzymania międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa. Różniło go to od G. Arangio-Ruiza, który chciał uznać za zbrodnię międzynarodową wszelkie naruszenia norm *erga omnes*, które zostały stworzone dla ochrony podstawowych interesów społeczności międzynarodowej.

Z punktu widzenia R. Ago przestępstwem międzynarodowym miały być czyny skierowane przeciwko zakazowi użycia siły lub jej groźby, działania przeciwko integralności terytorialnej lub niepodległości innego państwa. Oprócz powyższych podnosił jako szczególnie poważne naruszenia prawa międzynarodowego również naruszenie norm prawa międzynarodowego ustanowionych w celu poszanowania równości narodów i prawa do samostanowienia, praw człowieka i podstawowych wolności, zachowania i wolnego dostępu do zasobów będących dziedzictwem ludzkości. Pozostałe naruszenia prawa międzynarodowego zostały tym samym uznane za delikt międzynarodowy²⁹.

Końcowe prace nad zagadnieniem zbrodni międzynarodowej prowadzone przez Jamesa Crawforda

Ostatnim specjalnym sprawozdawcą, który zajmował się zagadnieniem odpowiedzialności państwa za naruszenie prawa międzynarodowego był James Crawford i to on przygotował ostateczną wersję projektu artykułów poświęconych temu zagadnieniu. Jednakże należy zauważyć, że poglądy sprawozdawcy zmieniały się w odniesieniu do zagadnienia zbrodni międzynarodowej, co świadczy o kontrowersyjności tego problemu.

^{29/} Yearbook of the International Law Commission 1976, s. 54.

W pierwszym raporcie J. Crawforda przyjęty został podział naruszeń prawa międzynarodowego na zbrodnie i delikty³⁰. Każde działanie państwa, które powodowało naruszenie zobowiązań międzynarodowych, miało stanowić akt międzynarodowo bezprawny. Podobnie jak G. Arangio-Ruiz, J. Crawford przyjął początkowo, że zbrodnią międzynarodową będzie bezprawny akt państwa, naruszający zobowiązanie istotne dla ochrony podstawowych interesów społeczności międzynarodowej, ponadto czyn ten musi zostać uznany za zbrodnię międzynarodową. Zaproponowany został również przykładowy katalog otwarty czynów, które zaliczono do tej kategorii. Jednocześnie wszelkie inne naruszenia prawa międzynarodowego zostały uznane za delikty. Warto zwrócić uwagę na to, jakie czyny wprost uznano za zbrodnię międzynarodową. Zaliczono do niej poważne naruszenia zobowiązań kluczowych dla utrzymania międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa. Były to agresja, poważne naruszenie prawa do samostanowienia narodów oraz utrzymywanie siłą dominacji kolonialnej, naruszenie zobowiązań, które dotyczą ochrony istoty ludzkiej, w szczególności zakazu niewolnictwa, ludobójstwa czy apartheidu oraz poważne naruszanie zobowiązań dotyczących ochrony środowiska, w tym zanieczyszczanie mórz i atmosfery.

Należy zauważyć, że w pierwszym raporcie J. Crawforda oprócz zdefiniowania zbrodni międzynarodowej określono, jakie powinny być jej skutki dla państw trzecich. Wszystkie bowiem miały być uznane za poszkodowane tym szczególnym naruszeniem prawa międzynarodowego, co pociągało za sobą uprawnienie do reparacji, a także podjęcia przeciwdziałania. Ponadto proponowano, aby w przypadku dopuszczenia się zbrodni międzynarodowej państwo odpowiedzialne nie było uprawnione do możliwości ograniczenia reparacji. Zgodnie z ideą zawartą w powyższym projekcie przyjęto, że restytucja mogłaby nawet zagrozić niepodległości lub stabilności gospodarczej państwa, które dopuściło się zbrodni. Dodatkowo państwa trzecie miały być zobowiązane do nieuznawania efektów zbrodni, co jak się wydaje, *a contrario*, może prowadzić do wniosku, że można uznać efekty deliktów. Wniosek taki wydaje się sprzeczny z celem istnienia prawa międzynarodowego, jednak może też stanowić tendencję do przyjmowania pewnego stanu faktycznego, nawet niezgodnego z prawem, w celu uzyskania pewności stosunków międzynarodowych.

^{30/} Yearbook of the International Law Commission 1998, s. 9.

Pomimo tak rozbudowanego projektu gradacji naruszeń prawa międzynarodowego i pomimo licznych głosów przeciwnych w ostatecznej konkluzji pierwszego raportu uznano, że nie jest właściwe wyróżnianie osobnego pojęcia zbrodni międzynarodowej. Uznano, że ze względu na niewielką praktykę, wyjąwszy zbrodnię agresji określoną w Karcie Narodów Zjednoczonych, jak również brak proceduralnej i materialnej możliwości określenia zasad odpowiedzialności państwa za zbrodnie, nie jest możliwe sformułowanie norm, które regulowałyby specjalny rodzaj naruszenia prawa międzynarodowego³¹.

W drugim raporcie J. Crawforda znalazło się pośrednie odniesienie do kwestii gradacji i rozróżniania naruszeń prawa międzynarodowego. Po pierwsze stwierdzono, że dla istnienia faktu naruszenia zobowiązania międzynarodowego nie ma znaczenia źródło naruszonej normy, może to być zarówno zwyczaj, jak i umowa międzynarodowa³². Ponadto odrzucona została koncepcja różnicowania odpowiedzialności ze względu na przedmiot naruszonego zobowiązania. Zamiast niej uznano, że do naruszenia prawa międzynarodowego dochodzi, gdy państwo postępuje niezgodnie ze zobowiązaniami międzynarodowymi, niezależnie od ich źródła i przedmiotu³³. Podobnie odrzucono koncepcję podziału aktów bezprawnych ze względu na ciężar dokonanego naruszenia, zrównując je tym samym pod względem formalnym³⁴.

Ostatni raport Jamesa Crawforda i projekt artykułów o odpowiedzialności państwa za naruszenie prawa międzynarodowego

Mimo powyżej przedstawionych rozważań, które prowadziły do konkluzji, że gradacja naruszeń prawa międzynarodowego jest nieuzasadniona i stwarza liczne problemy, w trzecim raporcie J. Crawforda zostały wyróżnione poważne naruszenia zobowiązań wobec społeczności międzynarodowej jako całości. Podniesiono, że naruszenie takie powoduje nie tylko zwykłe konsekwencje odpowiedzialności, ale także powrócono do wcześniejszych koncepcji dotyczących obowiązków państw trzecich. Miały one dotyczyć nieuznawania stanu

^{31/} *Ibidem*, s. 23.

^{32/} *Yearbook of the International Law Commission* 1999, s. 15.

^{33/} *Ibidem*, s. 16.

^{34/} *Ibidem*, s. 43.

spowodowanego przez naruszenie zobowiązania, nieudzielania pomocy naruszającemu oraz udzielenia pomocy w wykonaniu środków podjętych w celu zakończenia naruszenia lub usunięcia jego skutków³⁵. W przypadku poważnych naruszeń prawa międzynarodowego rozszerzono katalog podmiotów uprawnionych do zastosowania przeciwśrodków. Państwa trzecie mogłyby je podjąć w imieniu państwa poszkodowanego, a w jego braku każde z państw mogłoby je podjąć w celu zakończenia naruszenia i uzyskania reparacji dla ofiar³⁶.

Projekt artykułów, które nie zostały jednak przyjęte jako konwencja, przewidywał ostatecznie wyróżnienie poważnych naruszeń norm o charakterze *ius cogens*. Nie przedstawiono jednak katalogu takich działań, ograniczając się jedynie do wskazania, że polega ono na poważnym lub systematycznym niedotrzymaniu przez państwo obowiązku wypełnienia zobowiązania. Naruszenia te tworzyłyby nowe zobowiązania dla państw trzecich, które nie mogłyby uznawać powstałej sytuacji oraz powinny współpracować w doprowadzeniu do zakończenia stanu sprzecznego z prawem międzynarodowym. Jednocześnie państwo naruszające musiałyby ponieść konsekwencje również pogwałcenia prawa międzynarodowego, które nie zaliczałyby się do zbrodni międzynarodowej.

Podsumowanie

Prace Komisji Prawa Międzynarodowego nad stworzeniem konwencji o odpowiedzialności państwa za naruszenie prawa międzynarodowego zakończyły się załączeniem do rezolucji Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 56/83 z dnia 12 grudnia 2001 roku projektu artykułów o odpowiedzialności państwa za naruszenie prawa międzynarodowego. Zgromadzenie Ogólne zaleciło zorganizowanie konferencji w celu rozważenia projektu i ewentualnego przyjęcia konwencji, do czego jednak jak dotąd nie doszło.

Należy jednak stwierdzić, że nawet niewiążący projekt artykułów posiada poważne znaczenie. Nie tylko ze względu na autorytet twórców, ale również poprzez zobrazowanie przedstawionego zagadnienia licznymi przykładami doktryny, judykatury i ustawodawstw wewnętrznych. Z powyższych przyczyn

^{35/} Yearbook of the International Law Commission 2000, s. 108.

^{36/} *Ibidem*, s. 109.

projekt bywa powoływany w uzasadnieniach wyroków międzynarodowych oraz w piśmiennictwie jako dowód na istnienie określonych norm prawa międzynarodowego.

Ze względu na powyższe nie można jednoznacznie odrzucić idei zbrodni międzynarodowej. Wydaje się, że podobnie jak prawo karne wyróżnia zbrodnie i występki wśród przestępstw, tak i prawo międzynarodowe może wyróżnić naruszenia, które są szczególnie istotne i nakładają określone obowiązki na państwa trzecie. Przykładem była wielokrotnie przywoływana agresja czy apartheid, który był podstawą do dyskusji nad usunięciem Republiki Południowej Afryki z ONZ, a zatem uznano, że może on stanowić poważne naruszenie zasad Karty Narodów Zjednoczonych. Z powyższego wynika, że pojęcie zbrodni międzynarodowej pojawia się w prawie międzynarodowym i może zostać w przyszłości uregulowane, choć wydaje się to bardzo skomplikowane ze względu na trudność w jego zdefiniowaniu oraz powstające w tym przypadku zobowiązania państw trzecich, które musiałyby być uwarunkowane politycznie.

W związku z tym zagadnienie zbrodni międzynarodowej pozostaje w sferze planów, a obecnie odnosi się do niego projekt Komisji Prawa Międzynarodowego. Należy jednakże podkreślić za ostatnim specjalnym sprawozdawcą, Jamesem Crawfordem, że jakkolwiek umowa międzynarodowa nadaje swoim postanowieniom autorytet i trwałość, to przyjęta forma jest bardziej elastyczna i pozwala na rozwój zagadnienia w przyszłości³⁷. Podobnie podnosiła Maria Frankowska, sugerując, że zastosowane przez Komisję Prawa Międzynarodowego podejście paradoksalnie ułatwia przyjęcie niewiążącego projektu jako prawa, ponieważ pozwala na uniknięcie „zamrożenia” jego treści³⁸. Jednakże, na co wskazał Przemysław Saganek, brak uregulowania zagadnienia odpowiedzialności powoduje, że nie można mówić o prawie międzynarodowym jako o ukończonym systemie prawa³⁹.

^{37/} J. Crawford, *The ILC's Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts*, [w:] *Nauka prawa międzynarodowego u progu XXI wieku. Materiały pokonferencyjne*, red. E. Dynia, Rzeszów 2003, s. 43.

^{38/} M. Frankowska, *Artykuły Komisji Prawa Międzynarodowego dotyczące odpowiedzialności państw – nowa forma kodyfikacji prawa międzynarodowego*, [w:] *Prawo międzynarodowe – problemy i wyzwania. Księga pamiątkowa Profesor Renaty Sonnenfeld-Tomporek*, red. J. Menkes, Warszawa 2006, s. 187.

^{39/} P. Saganek, *International Responsibility and the Systemic Character of International Law*, „*Studies in Logic, Grammar and Rhetoric*”, 2017, no. 52(65), s. 241.

Pisząc o kodyfikacji odpowiedzialności w prawie międzynarodowym, nie można jednak pominąć opinii Renaty Sonnenfeld, która twierdziła, że odpowiedzialność państwa ma obecnie status niekwestionowanej zasady prawa międzynarodowego. Jest to wynikiem jej funkcji gwarantowania wykonywania zobowiązań międzynarodowych przez państwa⁴⁰. Tym samym należy przyjąć, że niektóre naruszenia prawa międzynarodowego powinny zostać piętnowane szczególnie poważnie i pociągać za sobą konsekwencje przekraczające naprawienie szkody. Do skodyfikowania tej kwestii w prawie międzynarodowym jednak jeszcze daleka droga.

Streszczenie

Praca poświęcona jest zagadnieniu zbrodni międzynarodowej w pracach Komisji Prawa Międzynarodowego. Problem ten stanowi kontrowersję w prawie międzynarodowym, ponieważ istnieje w nim tendencja do różnicowania naruszeń zobowiązań międzynarodowych państwa. Gradacja ta stawia jednak pytania o jej cel i skutki. Przeprowadzenie jej ukazuje dwie trudności. Po pierwsze, należy stworzyć kryteria, według których zbrodnie międzynarodowe zostaną wyróżnione ze zbioru naruszeń prawa międzynarodowego. Ponadto oprócz określenia czynu mianem zbrodni międzynarodowej należy odpowiedzieć na pytanie, jakie konsekwencje powinny być jej następstwem. Na powyższe pytania autor szukał odpowiedzi zarówno w pracach Komisji Prawa Międzynarodowego, jak i w doktrynie.

Summary

The international crime as the subject of works
of UN International Law Commission on state responsibility

The article is concerning on subject of the international crime in works of International Law Commission devoted to state responsibility. The author's intention is to present this controversial problem, because of existence of tendency in the international law to distinguish of breaches of the international law. This gradation poses questions on its aim and effects and it is connected to two rudimental difficulties. Firstly it is necessary to create criteria, due to whom the international

^{40/} R. Sonnenfeld, *Kodyfikacja odpowiedzialności międzynarodowej państwa*, „Opinie”, 2002, nr 50, s. 3.

crimes will be distinguished from other breaches of the international law. Moreover, apart from statement about essence of the international crime, it is necessary to establish consequences of it. The author has seek answers for this questions in works of ILC as well as doctrine.

Kultura a terroryzm, czyli znaczenie dóbr kultury w strategii terrorystów w XXI wieku

Terroryzm rozumiany jest jako „zagrożenie przemocą i wywołanie strachu w celu przymuszenia, nakłonienia lub zyskania uwagi publicznej”¹ oraz jako forma „wymuszenia pożądaných ustępstw politycznych, sprowokowanie nieprzemysłanych działań i/lub zademonstrowanie/nagłośnienie politycznych przekonań”², sięgając w tym celu po różne, często pozaprawne, środki i metody godzące w powszechnie szanowane oraz chronione wartości. Adam Krawczyk, w kontekście terroryzmu, wskazał na ideologię, która realizowana jest „poprzez akty przemocy (lub groźbę ich użycia) zastosowane pośrednio lub bezpośrednio na rozmaite struktury decyzyjne, w celu poddania ich określonemu zachowaniu”³. Bardziej kompleksową definicję przedstawił Bruce Hoffman, określając terroryzm jako:

świadome budzenie i wykorzystywanie strachu w wyniku przemocy lub groźby przemocy w dążeniu do zmian politycznych. Wszystkie akty terrorystyczne zawierają przemoc lub groźbę jej użycia. Terroryzm jest specjalnie

¹/ National Advisory Committee on Criminal Justice Standards and Goals, *Report on the Task Force on Disorders and Terrorism*, Washington 1976.

²/ B. Bolechów, *Terroryzm w świecie podwubiegunowym. Przewartościowania i kontynuacje*, Toruń 2003, s. 25.

³/ A. Krawczyk, *Wokół definicji terroryzmu*, [online:] <https://histmag.org/Wokol-definicji-terroryzmu-2399> [dostęp: 6.05.2022 r.].

pomyślany tak, by wywierał dalekosiężne skutki psychologiczne, znacznie wykraczające poza bezpośrednią ofiarę(y) czy przedmiot terrorystycznego ataku. Ma zasiać strach, a więc zastraszyć znacznie szerszą „namierzoną widownię”, która może obejmować wrogą grupę etniczną lub religijną, cały kraj, rząd lub partię polityczną czy też opinię publiczną. Terroryzm ma tworzyć władzę tam, gdzie jej nie ma lub konsolidować tę, która jest słaba. Za pomocą rozgłosu zdobytego w wyniku przemocy terrorystyki pragną zdobyć wpływy i władzę, których nie mają, by przeprowadzić zmiany polityczne na szczeblu lokalnym lub międzynarodowym⁴.

Terroryzm ulega ciągłej przemianie, dopasowując się do nowych warunków, oraz aktualizując cele ataków i sposoby działania, co sprawia, iż funkcjonujące definicje terroryzmu trzeba nieustannie uzupełniać o nowe elementy, jak np. uwzględnienie faktu wykorzystywania przez terrorystów na masową skalę zaawansowanych narzędzi propagandy medialnej. Trzeba jednak zaznaczyć, że terroryzm jest zjawiskiem zbyt obszernym, aby móc go ująć w jedną powszechnie obowiązującą definicję. Dość nieprecyzyjnie zjawisko terroryzmu regulują dokumenty na poziomie międzynarodowym. Rezolucja Rady Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych (RB ONZ) nr 1566 z października 2004 roku zdefiniowała terroryzm jako „akt kryminalny popełniany przeciwko cywilom w celu zastraszenia ludności”⁵. Z kolei definicja Sojuszu Północnoatlantyckiego (NATO)⁶ tak określa terroryzm: „bezprawne użycie siły lub przemocy bądź groźba ich użycia przeciwko osobom lub mieniu, aby zmusić lub zastraszyć władze lub społeczeństwa dla osiągnięcia celu politycznego, religijnego lub ideologicznego”⁷. Takie ujęcie problematyki stanowi zezwolenie

⁴/ B. Hoffman, *Oblicza terroryzmu*, tłum. H. Pawlikowska-Gannon, Warszawa 1999, s. 42.

⁵/ M. Heupel, *Adaptin to Transitional Terrorism: The UN Security Council's Evolving Approach to Terrorism*, „Security Dialogue”, 2007, vol. 38, no. 4, s. 477–499.

⁶/ Powstała na bazie dokumentów *Militarnej Koncepcji Obrony przed Terroryzmem NATO i Planu Działań Partnerstwa przeciw Terroryzmowi*.

⁷/ W. Filipkowski, *Formy zwalczania terroryzmu na podstawie wybranych uregulowań Unii Europejskiej i NATO*, [w:] *Terroryzm. Materia ustawowa?*, red. K. Indeck, P. Potejko, Warszawa 2009, s. 38; *NATO's Military Concept for Defence against Terrorism*, [online:] <http://www.nato.int/ims/docu/terrorism-annex.htm> [dostęp: 6.05.2022 r.].

na szeroką interpretację zapisów prawnych i dostosowywanie ich do potrzeb oraz interesów państw, a także innych podmiotów na arenie międzynarodowej.

Powyższe definicje nie zawarły jednego istotnego elementu, który stał się środkiem realizowania wysuwanych przez terrorystów postulatów politycznych oraz narzędziem skutecznego zastraszania opinii publicznej, mianowicie atakowania dóbr kultury⁸ wchodzących w skład dziedzictwa narodowego⁹ danego państwa. Siła ataków terrorystycznych przyczynia się do nieodwracalnych uszkodzeń lub bezpowrotnej utraty historycznych artefaktów świata sztuki i kultury. Czasami atakowanie dóbr kultury, których wartość dla powszechnie rozumianego dziedzictwa kulturowego jest wysoka, stanowi przejaw działania zamierzonego. Wysadzenie lub poważne naruszenie np. tkanki architektonicznej budowli może być środkiem do zrealizowania postulatów, których żądają

^{8/} Konwencja haska z 14 maja 1954 r. w artykule pierwszym w rozdziale pierwszym definiuje dobra kulturowe, jako:

„a) dobra ruchome lub nieruchome, które posiadają wielką wagę dla dziedzictwa kulturalnego narodu, na przykład zabytki architektury, sztuki lub historii, zarówno religijne, jak świeckie; stanowiska archeologiczne; zespoły budowlane posiadające jako takie znaczenie historyczne lub artystyczne; dzieła sztuki, rękopisy, książki i inne przedmioty o znaczeniu artystycznym, historycznym lub archeologicznym, jak również zbiory naukowe i poważne zbiory książek, archiwaliów lub reprodukcji wyżej określonych dóbr;

b) gmachy, których zasadniczym i stosowanym w praktyce przeznaczeniem jest przechowywanie lub wystawianie dóbr kulturalnych ruchomych, określonych pod lit. a), na przykład muzea, wielkie biblioteki, składnice archiwalne, jak również schrony mające na celu przechowywanie w razie konfliktu zbrojnego, dóbr kulturalnych ruchomych, określonych pod lit. a);

c) ośrodki obejmujące znaczną ilość dóbr kulturalnych określonych pod lit. a) i b), zwane w dalszym ciągu «ośrodkami zabytkowymi»», *Ochrona dóbr kultury według Konwencji podpisanej w Hadze 14 maja 1954 roku*, [online:] https://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Haga.pdf [dostęp: 14.04.2022 r.].

^{9/} Dziedzictwo kulturowe zawiera w swojej definicji wszelkie dobra kultury, które podlegają prawnej ochronie, jak zabytki, zespoły architektoniczne, miejsca zabytkowe oraz dziedzictwo niematerialne. Jan Pruszyński zdefiniował dziedzictwo kulturowe jako „zasób rzeczy nieruchomych i ruchomych wraz ze związanymi z nimi wartościami duchowymi, zjawiskami historycznymi i obyczajowymi uznawanymi za podstawę ochrony prawnej dla dobra konkretnego społeczeństwa i jego rozwoju oraz dla przekazania ich następnym pokoleniom, z uwagi na zrozumiałe i akceptowane wartości historyczne, patriotyczne, religijne, naukowe i artystyczne, mające znaczenie dla tożsamości i ciągłości rozwoju politycznego, społecznego i kulturalnego, dowodzenia prawd i upamiętniania wydarzeń historycznych, kultuwowania poczucia piękna i wspólnoty cywilizacyjnej” J. Pruszyński, *Dziedzictwo kultury Polski: jego straty i ochrona prawna*, Kraków 2001, s. 50.

terrorystów. Niekiedy dobro kultury ulega uszkodzeniu jako efekt uboczny zamachu dokonywanego na inny obrany przez terrorystów cel¹⁰.

Pomimo ochrony zapewnianej dobrom kulturowym na poziomie krajowym i globalnym nie powstał do tej pory żaden skuteczny system, który potrafiłby zapobiec lub uchronić pamięć kulturową danego narodu przed atakami ze strony grup pozapaństwowych. Terrorysty są tego świadomi i wykorzystują ograniczone możliwości państw oraz instytucji międzynarodowych do realizacji swoich celów.

Dobra kulturowe od zawsze stawały się bezpośrednimi lub pośrednimi celami podczas konfliktów zbrojnych prowadzonych między państwami. W przypadku działań autorstwa grup quasi-państwowych stosuje się pojęcie konfliktów niemiędzynarodowych. Artykuł 1 drugiego protokołu dodatkowego z 1977 roku definiuje konflikt niemiędzynarodowy jako:

konflikt odbywający się na terytorium Wysokiej Umawiającej się Strony między jej siłami zbrojnymi a rozłamowymi siłami zbrojnymi lub innymi zorganizowanymi uzbrojonymi grupami, pozostającymi pod odpowiedzialnym dowództwem i sprawującymi taką kontrolę nad częścią jej terytorium, że mogą przeprowadzać ciągłe i spójne operacje wojskowe¹¹.

Działania organizacji terrorystycznych odnoszą się nie tylko do wymuszenia na państwowym rządzie zrealizowania przedstawianych postulatów, lecz także wymuszenia posłuchu w skali globalnej. W tym celu terroryści dokonują spektakularnych zamachów na budynki handlowe (zamach na World Trade Center 11 września 2001 roku w Nowym Jorku), siedziby redakcji (zamach na redakcję Charlie Hebdo 7 stycznia 2015 roku w Paryżu) czy stacje metra (zamach na pociąg 11 marca 2004 roku w Madrycie) w różnych państwach, a także unicestwiają zabytki, których wartości wyrażają osiągnięcia ludzkości na przestrzeni wieków. Jednym ze sztandarowych przykładów destrukcyjnej siły

¹⁰/ P. Chrzczonowicz, *Ochrona zabytkowego dziedzictwa kulturowego przed zagrożeniami wynikającymi z działalności terrorystycznej (część II)*, „Studia Iuridica Toruniensia”, t. 21, s. 82–83; M. Trzeciński, *Przestępczość przeciwko zabytkom archeologicznym. Problematyka prawnokryminalistyczna*, Warszawa 2010, s. 129–130.

¹¹/ P. Rutkowska, *Ochrona dóbr kultury w niemiędzynarodowych konfliktach zbrojnych*, „Świat Idei i Polityki”, 2018, t. 17, s. 143.

organizacji terrorystycznych było zniszczenie posągów Buddy datowanych na IV wiek n.e. w dolinie Bamian w środkowym Afganistanie w 2001 roku przez Talibów. To właśnie ten akt przeciwko kulturze określany jest jako początek masowych zbrodni wymierzanych w stronę dóbr kultury:

Konsekwentnie realizowana przez Talibów polityka unicestwiania nieislamskich pomników religijnych, zaliczanych przez UNESCO do zasobów światowego dziedzictwa kulturalnego, stanowiła jednocześnie wyraźny sygnał przyzwolenia na tego rodzaju praktyki dla tworzących się później na terenie Afganistanu i Iraku podziemnych organizacji militarnych, które uznały terror za główne narzędzie swojego działania¹².

Obecnie do opinii publicznej najczęściej trafiają wiadomości związane z atakami dokonywanymi na terytoriach zajętych przez tzw. Państwo Islamskie (ISIS – *Islamic State of Iraq and al-Sham*) – samozwańczej organizacji terrorystycznej założonej przez Abu Muasaba al-Zarkawiego, która przybrała formę politycznej instytucji bazującej na regułach religijnego kalifatu¹³. Działania ISIS zostały zaklasyfikowane przez ONZ jako „najbardziej brutalne, systematyczne” od czasów drugiej wojny światowej¹⁴. Destrukcyjną siłę terrorystów określa się jako „kulturowy wandalizm” (*cultural vandalism*), „psychologiczne działania zbrojne” (*psychological warfare*)¹⁵, „kulturobójstwo”, „ludobójstwo kulturowe” (*cultural genocide*), „czystki kulturowe” (*cultural cleansing*)¹⁶ czy modyfikacje przeszłości¹⁷. Miejsca, które terroryści wybierają do przeprowadzenia zamachu, nie są przypadkowe. To albo obszary o wysokim natężeniu ruchu społecznego albo regiony,

^{12/} W. Pływaczewski, *Wandalizm wobec dziedzictwa kulturowego jako przejaw nienawiści o podłożu ideologicznym*, [w:] *Ochrona dóbr kultury: Aktualne wyzwania*, red. M. Różański, N. Kasperek, Łódź 2016, s. 59–60.

^{13/} R. Rajczyk, *Nowoczesne wojny informacyjne*, Warszawa 2016, s. 97.

^{14/} U.N. *Warns of IS Attacks on Ancient Sites*, [online:] http://www.thonline.com/news/national_world/article_31974b6e-67a5-5583-9dae-d1feb373e792.html [dostęp: 4.04.2022 r.].

^{15/} A.P. Schmid, *Terrorism as Psychological Warfare*, „Democracy and Security”, 2005, vol. 1, s. 137–146.

^{16/} P. Chrzczonowicz, *Ochrona zabytkowego dziedzictwa...*, s. 84.

^{17/} T. Velozo, L. Bento, *ISIS Is Destroying Priceless Artifacts. Here's how to Stop Them*, <http://thediplomat.com/2015/03/isis-is-destroying-priceless-artifacts-heres-how-to-stop-them/> [dostęp: 15.10.2022 r.].

gdzie zlokalizowane są ważne dla danej grupy społecznej obiekty o wyjątkowej wartości. Ataki na miejsca kulturowo-religijne dokonywane są z pięciu przyczyn.

Po pierwsze, terroryści dążą do wyeliminowania miejsc deistycznych oraz związanych z idolatrią¹⁸, uważanych za haram, lub obiektów przedstawiających oblicze proroka Mahometa (pokazywanie ludzkiej twarzy w sztuce islamu jest zabronione). Terroryści powołujący się na aspekt religijny usprawiedliwiają w ten sposób sensowność dokonywanych zamachów jako próby chronienia sztuki muzułmanów przed tendencjami artystycznymi, które panowały przed pojawieniem się islamu lub zostały zrodzone w środowisku sprzecznym z wartościami religii Allaha. Duchowi przywódcy grup paramilitarnych upoważniają swoich podwładnych do atakowania obiektów, np. poprzez wydawanie fatw. W 2006 roku egipski wielki mufti Ali Goomaa wydał fatwę, w której oskarżono rzeźbiarzy o tworzenie rzeźb niezgodnie z przykazaniami religii islamu¹⁹. W kontekście religii i jej powiązania z działalnością artystyczną, terroryści kreują się na „protektorów” prawdziwej i jedynej sztuki oraz kultury.

Po drugie, niszczenie zabytków powiązane jest ze sposobem w jaki terroryści traktują przeciwników, określanych przez ISIS jako „zdrajcy, niewierni i krzyżowcy”²⁰. Odhumanizowanie wroga przedkłada się zatem na podobne pojmowanie i obchodzenie się z dorobkiem materialnym nieprzyjaciela. Tych, którzy są przeciwko wyznawanemu przez terrorystów systemowi wartości oraz jawnie opowiadają się przeciwko realizacji ich interesów, spotka kara pod postacią dokonywania brutalnych zamachów terrorystycznych, a ich konsekwencją będą nie tylko ofiary śmiertelne, wzbudzenie paniki i wywołanie gwałtownej reakcji międzynarodowej, lecz także straty w sferze materialnej, bez oszczędzenia nawet najcenniejszych artefaktów zaklasyfikowanych do świata sztuki i kultury. Terroryści w takim rozumowaniu mogą zostać nazwani „mścicielami” krzywd, które wyrządziła im antyterrorystyczna koalicja państw.

Jako trzecią przyczynę ataków na dobra kultury należy wskazać dążenie do wzbudzenia lęku i strachu oraz uświadomienia opinii publicznej, że takiego typu zamachy mogą mieć miejsce również poza obszarem kontrolowanym przez

¹⁸/ *Palmyra's Baalshamin Temple 'Blown up by IS'*, [online:] <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-34036644> [dostęp: 20.04.2022 r.].

¹⁹/ P. Chlebowicz, *Działania ISIS wymierzone przeciwko światowemu dziedzictwu kulturowemu*, „Studia Prawnoustrojowe”, 2019, nr 43, s. 29.

²⁰/ R. Rajczyk, *Nowoczesne wojny...*, s. 98.

terrorystów. Brak poczucia bezpieczeństwa oraz prawdopodobieństwo ataków na „perły kulturowe” w danym regionie mogą przyczynić się do uruchomienia szeregu reakcji przejawiających się w nieufności jednostki wobec pozostałych członków społeczeństwa, a także instytucji rządowych, na których spoczywa odpowiedzialność za dbanie i ochronę interesu narodowego. Ponadto zamachowcy dążą do utwierdzenia opinii publicznej w przekonaniu, że terroryści nie gardzą brutalnością i barbarzyństwem w celu zrealizowania swoich zadań²¹. Warto zwrócić uwagę na to, w jaki sposób terroryści dokonywali „oczyszczenia” oraz jakich zabytków ono dotyczyło. ISIS pozyskuje, lub niszczy, artefakty albo za pomocą techniki „archeologii buldożerowej” (*bulldozer archaeology*), która polega na wykorzystywaniu jakiegokolwiek dostępnego sprzętu, nierzadko o charakterze destrukcyjnym, do wykopywania przedmiotów, albo wysługuje się w tym celu pracą rąk okolicznych mieszkańców²². W mieście Nimrud terroryści wykorzystali buldożery do zniszczenia słynnych przedstawień lamassu²³. W Mosulu 26 lutego 2015 roku bojownicy przypuścili atak na muzeum, gdzie za pomocą młotów pneumatycznych oraz kowalskich rozbili zabytki pochodzące z czasów imperiów akadyjskiego, asyryjskiego i hellenistycznego²⁴ oraz wysadzili meczet Khudr datowany na XII wiek. Bojownicy nie oszczędzili nawet skrzydlatych byków z Niniwy, wrót Nirgal prowadzących do Niniwy, a także posągów z Hatry, które liczyły ok. dwóch tysięcy lat²⁵. Przeprowadzono również atak na świątynię Szamin-Baala, uszkadzając łuk tryumfalny datowany na lata panowania Septymiusza Sewera²⁶ oraz wysadzono liczącą dwa i pół tysiąca lat świątynię w Nabu²⁷. Nie uratowano nawet murów obronnych Niniwy, w których uważa

^{21/} *Louvre Showcases Antiquities as Palmyra Is Destroyed*, [online:] <http://www.cnn.com/videos/world/2015/09/08/pkg-amanpour-louvre-unesco-irina-bokova.cnn> [dostęp: 6.05.2022 r.].

^{22/} *Islamic State and the 'Blood Antique' Trade*, [online:] <https://www.bbc.com/culture/article/20150402-is-and-the-blood-antique-trade> [dostęp: 26.04.2022 r.].

^{23/} *Terroryzm kulturalny Państwa Islamskiego*, [online:] <http://rynekisztuka.pl/2015/02/27/terrorizm-kulturalny-panstwa-islamskiego> [dostęp: 26.04.2022 r.].

^{24/} *Ibidem*; P. Chlebowicz, *Działania...*, s. 30.

^{25/} B.G. Stone, J.F. Bajjalý, *The Destruction of Cultural Heritage in Iraq*, red. *ibidem*, Woodbridge 2008.

^{26/} G. Michałowska, *Odpowiedzialność karna za niszczenie dóbr kultury w czasie konfliktów zbrojnych*, „Stosunki Międzynarodowe – International Relations”, 2017, t. 53, nr 2, s. 47.

^{27/} *Ibidem*, s. 46.

się, że były zlokalizowane wiszące ogrody Semiramidy. Ataki Daesh nie ominęły także dzieł pisanych, książek oraz manuskryptów, które publicznie palono, a za ich posiadanie grożono śmiercią. Dodatkowo, tzw. Państwo Islamskie ostrzegło opinię międzynarodową przed wysadzeniem piramid i posągu sfinksa w Egipcie²⁸.

O wymienionych aktach terrorystycznej aktywności aktorzy sceny globalnej nie dowiedzieliby się, gdyby nie dostęp do informacji zapewniany przez media masowe. W tym celu bojownicy wykorzystują narzędzia, jakie oferuje przestrzeń medialna, która stanowi kolejną motywację do dokonywania zamachów na dobra kultury. Terrorysty dążą do tego, aby o ich osiągnięciach dowiedziała się jak największa liczba odbiorców, a media masowe zapewniają szybki przepływ powszechnie dostępnych informacji. Opinia międzynarodowa dowiedziała się o skutkach działalności ISIS m.in. poprzez zdjęcia oraz filmy video udostępniane za pośrednictwem mediów masowych, jak nagrania pokazujące zniszczenie posągów w Muzeum w Mosulu w 2015 roku²⁹. Grupy parapaństwowe wykorzystują szum informacyjny, który utrudnia dotarcie do prawdziwych faktów, stwarzając idealne warunki do manipulowania informacją, wykorzystywania potencjału dezinformacji lub innych technik socjotechnicznych³⁰. Warto w tym kontekście uwzględnić znaczenie reguł wolnego rynku oraz czynnika psychologicznego, których wspólne występowanie na rynku informacyjnym sprawia, że większą popularnością i popytem cieszą się wiadomości dotyczące wydarzeń tragicznych oraz eksponujących ofiary, przemoc i śmierć, zgodnie z zasadą *good news is no news, no news is bad news, bad news is good news*. Opinia publiczna pod wpływem informacji o cechach dramatu, sensacji i brutalności modyfikuje swoje zachowanie, także w wymiarze politycznym oraz wyborczym³¹, czego terrorysty są świadomi. Aspekty psychologicznej manipulacji oraz medialnego rozpoznania uczyniły z terrorystów znawców w przedmiocie reakcji przeciętnej jednostki oraz siły mediów masowych, co nadaje bojownikom znaczącą przewagę w asymetrycznej walce, jaką toczą z lepiej uzbrojonymi przeciwnikiem.

²⁸/ *Ibidem*, s. 47.

²⁹/ L.A. Amineddoleh, *Cultural Heritage Vandalism and Looting: The Role of Terrorist Organizations, Public Institutions and Private Collectors*, "Santander Art and Culture Law Review", 2015, vol. 2, no. 1, s. 31.

³⁰/ T.R. Aleksandrowicz, *Komentarz do ustawy o dostępie do informacji publicznej*, wyd. 3, Warszawa 2006, s. 9.

³¹/ T.R. Aleksandrowicz, *Podstawy walki informacyjnej*, Warszawa 2016, s. 41.

Ostatnim motywem terrorystycznego „kulturobójstwa”³² jest wykorzystywanie dziedzictwa kulturalnego jako drugiego, zaraz po handlu ropą naftową, kluczowego źródła pozyskiwania wsparcia finansowego³³ na rozwój dalszej działalności, pozyskiwanie broni, organizację szkoleń czy kontynuowanie propagandy, poprzez sprzedawanie dóbr kultury na czarnym rynku (artefakty sprzedaje się nie tylko tradycyjnymi metodami wymiany towarów, lecz także przy zastosowaniu internetowych możliwości, jak Deep Web³⁴):

Każda siatka terrorystyczna potrzebuje miliardy dolarów, by organizować rekrutację, utrzymywać obozy szkoleniowe, opłacać zakwaterowanie i wyżywienie, zdobywać broń, wyposażenie i informacje wywiadowcze, fałszować dokumenty, utrzymywać łączność pomiędzy poszczególnymi komórkami [...]³⁵.

Ten wątek relacji między kulturą a terroryzmem został podkreślony przez Fransa Timmermansa:

Pieniądze są paliwem dla organizacji terrorystycznych takich jak Daisz [...]. Do źródeł tych należy handel dziełami kultury, ponieważ terroryści pozyskują środki finansowe z grabieży stanowisk archeologicznych i z nielegalnej sprzedaży zabytkowych przedmiotów³⁶.

^{32/} Warto wspomnieć, że atak na dziedzictwo kulturowe nie dotyczy tylko dzieł sztuki, budynków, lecz także osób związanych z ich konserwacją i pielęgnacją. W 2015 r. światem wstrząsnęła informacja o dekapitacji dra Khaleda al-Asaada, którego ciało powieszono na kolumnie na głównym placu w Palmirze. Archeolog został określony jako męczennik, który umarł za ludzkość (*martyr for humanity*), *Islamic State Militants Behead Archaeologist in Palmyra – Syrian Official*, [online:] <http://uk.mobile.reuters.com/article/idUKKCN0QN24I20150818> [dostęp: 19.04.2022 r.].

^{33/} J. di Giovanni, L. McGrath Goodman, D. Sharkov, *How Does ISIS Fund its Reign of Terror?*, [online:] <http://www.newsweek.com/2014/11/14/how-does-isis-fund-its-reign-terror-282607.html> [dostęp: 30.04.2022 r.].

^{34/} A. Pauwels, *ISIS and Illicit Trafficking in Cultural Property: Funding Terrorism through Art*, <https://f3magazine.unicri.it/?p=1098> [dostęp: 26.04.2022 r.].

^{35/} L.V. Pulido, *Sieć Al-Kaida*, tłum. D. Zasada, Warszawa 2008, s. 152.

^{36/} Komisja Europejska, *Unia bezpieczeństwa: działania wymierzone w nielegalny przywóz dóbr kultury służący finansowaniu terroryzmu*, Komunikat prasowy, Bruksela, 13.07.2017.

Paradoksem działalności terrorystów w związku z finansowymi wykorzystaniem dóbr kultury jest fakt, że bojownicy nie widzą ideologicznych przeszkód zabraniających im handlować nieislamskimi artefaktami z przeciwnikami ich systemu wartości.

W 2015 roku historyczka religii Karen Armstrong stwierdziła, że ISIS jest jasno określonym modelem biznesowym, który pozwolił tzw. Państwu Islamskiemu stać się najbogatszą organizacją terrorystyczną na świecie. Głównym źródłem zarobkowania ISIS są dochody generowane przez przemyt ropy naftowej, porwania dla okupu, handel żywym towarem, wymuszenia, rabunki oraz właśnie sprzedaż dzieł sztuki (bojownicy zarobili 36 milionów dolarów za sprzedaż zrabowanych przedmiotów z al-Nabuk). Wysokie ceny, jakie oferowane są za handlowanie zabytkami, wynikają z wysokiej wartości, zwłaszcza historycznej, regionu, w jakim ISIS operuje, tj. Nimrud, Niniwa czy Hatra. Na tym poziomie problemem jest nie tylko nielegalny obrót dziełami sztuki, lecz także sposób ich pozyskiwania i późniejsza konserwacja, czy też jej brak. Na zapewnienie artefaktom odpowiednich warunków podczas transportu terroryści nie zwracają uwagi, bowiem wybierają oni te przedmioty, których wielkość pozwala na łatwiejsze przemieszczenie lub ukrycie, jak monety czy biżuteria. Wynika to również z tego, że wartość małych przedmiotów jest większa niż zabytków gabarytowo większych³⁷. W ostatnim prezentowanym wątku terroryści to biznesmeni, realizujący materialne interesy organizacji, dla których drogocenne artefakty przybierają formę środka płatniczego.

Opinia międzynarodowa potępiła działania zamachowców, zarówno te, których ofiarami są ludzie, jak i te, gdy ludzkość bezpowrotnie traci świadectwo istnienia minionych cywilizacji. Państwom oraz organizacjom międzynarodowym zarzuca się bierność i opieszałość w prowadzonych pracach oraz uchwalanych przepisach prawnych, które nakierowane są na ochronę dóbr kultury oraz karanie sprawców zniszczeń kulturowych. Podjęte działania nie osiągnęły zamierzonego sukcesu w eliminacji lub ograniczeniu terrorystycznej działalności, co zauważyła choćby Międzynarodowa Unia Antykwaryczna CINO – międzynarodowa grupa zrzeszająca osoby odpowiedzialne za handel antykami i dziełami sztuki, podając trzy przyczyny stagnacji działań zapobiegających atakowaniu dóbr kultury oraz nieadekwatnej reakcji na tego typu wydarzenia.

³⁷/ *Islamic State...*

CINOA zarzuciła, po pierwsze, mediom masowym niewłaściwe doinformowywanie opinii publicznej³⁸, której nie dostarcza się sprawdzonych i rzetelnych danych, przez co społeczeństwa operują na pogłoskach i „półinformacjach”, ustanawiając niebezpieczną przestrzeń dla dobrowolnej i niczym niepotwierdzonej interpretacji wydarzeń. Po drugie, brak zapewnienia dostępu do sprawdzonych źródeł informacji wynika m.in. z propagandy autorstwa organizacji terrorystycznej, w tym ISIS. Filmiki video, które zamieszczane są na różnych platformach internetowych, przedstawiają barbarzyński sposób obchodzenia się terrorystów z zabytkami, którzy przy pomocy młotów rozbijają posągi, jak się później okazuje, będące gipsowymi kopiami, aby oryginały o wysokiej wartości rynkowej móc sprzedać na czarnym rynku³⁹. Po trzecie, CINOA wskazała na umniejszanie priorytetowości bardziej efektywnego działania w sferze kultury i sztuki zagrożonej przez działalność terrorystów. W marcu 2022 roku grupa opublikowała list otwarty po tym jak Departament Skarbu Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej (USA) podał do wiadomości publicznej wyniki raportu, w którym stwierdzono, że udział rynku sztuki w praniu brudnych pieniędzy i finansowaniu działalności organizacji terrorystycznych jest minimalny. Z raportu wynika, że obecnie nie występuje potrzeba większego skupienia się na zabezpieczeniu rynku handlu dziełami sztuki⁴⁰.

Powyższe aspekty zmotywowały CINOA do sformułowania pięciu postulatów mających na celu przekonać państwa do podjęcia walki z dezinformacją i finansowaniem działalności terrorystycznej:

1. włączenie do organów doradczych szanowanych autorytetów w dziedzinie rynku sztuki biorących udział w procesie opracowywania prawa i kierunków polityki odnoszącej się do sztuki i kultury;
2. kontrolę reakcji państwowych instytucji na zalecenia i sugestie ze strony uznanych autorytetów handlu dziełami sztuki i rynkiem sztuki;

^{38/} A. Brady, *'Damaging and Unjust' Legislation Linking Art and Antiques Trade to Money Laundering and Terrorism Financing Must Stop, Industry Body Says*, [online:] <https://www.theartnewspaper.com/2022/03/14/damaging-and-unjust-legislation-linking-art-and-antiques-trade-to-money-laundering-and-terrorism-financing-must-stop-industry-body-says> [dostęp: 26.04.2022 r.].

^{39/} *Islamic State...*

^{40/} A. Brady, *'Damaging...*

3. wyznaczenie osoby kontaktowej pełniącej rolę pośrednika między decyzjami podejmowanymi na poziomie rządowym a sektorem handlu dziełami sztuki, a także konserwacji oraz dziedzictwa kulturowego;
4. uwzględnienie w procesie prawnym wszystkich dostępnych i potwierdzonych aktów prawnych odnoszących się do materii dóbr kultury, aby dokonać przeglądu obecnie dostępnych danych i faktów, zwłaszcza jeżeli wspomniane fakty są sprzeczne z założeniami, na których powstał zapis prawny;
5. wezwanie przedstawicielstwa Unii Europejskiej (UE) do przeglądu źródeł odnoszących się do handlu dziełami sztuki, które znajdują się pod wpływem dezinformacji, w celu zapobiegnięcia trawestacji środków publicznych inwestowanych w domniemane powstrzymywanie nielegalnego obrotu dobrami kultury⁴¹.

CINOA dąży do zwrócenia uwagi na kulturowy aspekt walki ze światowym terroryzmem, który bazuje nie tylko na zamachach na ludzkie życie. Brak uwzględnienia aspektu dziedzictwa kulturowego w krajowych i ponadpaństwowych raportach będzie skutkować cichą zgodą na destrukcyjną działalność organizacji paramilitarnych. Po drugie, skutkuje to niedofinansowaniem instytucji, które zajmują się tropieniem i wykrywaniem przypadków łamania prawa w obrocie dziełami sztuki. W takiej sytuacji znajduje się Scotland Yard, który, prowadząc śledztwa przeciwko nielegalnemu obrotowi zabytków, nie jest w stanie rozbić nielegalnej siatki bez odpowiedniej pomocy finansowej⁴². Inną kwestią jest brak odpowiednio zorganizowanej współpracy międzynarodowej, która obejmowałaby swoim zasięgiem zwłaszcza te państwa, na terytoriach których znajdują się szlaki przemytnicze, jak Turcja, Jordania, Iran czy Liban, a także Europę. Szwajcarski Wolny Port stał się kulturowym centrum przechowywania i ukrywania dzieł sztuki oraz antyków, skąd później dostawały się do znamienitych domów aukcyjnych lub kolekcji prywatnych właścicieli. Zdano sobie z tego sprawę w 2016 roku, kiedy to odkryto dzieła obejmujące wytwory rąk przedstawicieli najstarszych cywilizacji zrabowanych z Libii, Jemenu oraz Syrii, jak i sto dzieł autorstwa Pabla Picassa⁴³. Kwestią, która budzi kontrowersje,

⁴¹/ *Ibidem.*

⁴²/ *Islamic State...*

⁴³/ J. Plenderleith, *How the Art Market Helps Fund Terrorism*, [online:] <https://www.int-comp.org/insight/2019/october/how-the-art-market-helps-fund-terrorism/> [dostęp: 26.04.2022 r.].

jest współpracowanie muzeów i domów aukcyjnych z organizacjami terrorystycznymi. Brytyjski dziennik „The Guardian” ujawnił w 2015 roku sprzedaż artefaktów zrabowanych przez ISIS z Iraku i Syrii, a następnie wystawianych na sprzedaż w Londynie⁴⁴.

W tym miejscu warto zdać sobie sprawę z roli, jaką odgrywają przemytnicy w relacji między terrorystami a potencjalnym nabywcą. Szmuglerzy korzystają ze słabości państwa, które nie potrafi sprawować efektywnej kontroli nad swoim terytorium, jak w przypadku rozległych i otwartych granic Syrii i Iraku. Co więcej, przy nielegalnym obrocie dzieł sztuki korzysta się ze znanych i skutecznych sieci przemytniczych, będących „rodzinnymi biznesami” osób, które od pokoleń zajmują się przemytem i są przygotowane do pracy na długich trasach, znanych z handlu ludźmi, narkotykami lub bronią. Przemycnicy potrafią w swojej pracy wykorzystać luki prawne, np. w Konwencji Międzynarodowego Instytutu Unifikacji Prawa Prywatnego (UNIDROIT) z 1995 r. zobowiązującej nabywców do sprawdzenia legalności posiadanego dobra. Konwencja nie została jednak ratyfikowana m.in. przez właśnie Syrię i Irak⁴⁵.

CINOA nie była pierwszym inicjatorem prac zamierzających powstrzymać kulturowo-destrukcyjną działalność terrorystów. Już w 2003 roku przedstawiciele sztuki, w tym archeolodzy i dyrektorzy muzeów, zwrócili się do władz Pentagonu (siedziba Departamentu Obrony Stanów Zjednoczonych), aby podjąć odpowiednie działania zabezpieczające stanowiska archeologiczne w objętym wojną Iraku. Apel pozostał bez odzewu i na obszarze historycznego Babilonu powstały tzw. wiszące ogrody Halliburtonu (*hanging gardens of Halliburton*), czyli obozy zbudowane na stanowiskach archeologicznych. Pentagon nie zapobiegł także obrabowaniu Muzeum Narodowego w Bagdadzie⁴⁶, albowiem, jak stwierdził Ashton Hawkings z Amerykańskiej Rady ds. Własności Kulturalnej (*American Council for Cultural Property*), rozpowszechnianie dorobku kulturowego za pośrednictwem rynków jest jednym z najlepszych sposobów zabezpieczenia kulturowego skarbu narodowego⁴⁷.

^{44/} *Ibidem.*

^{45/} A. Pauwels, *ISIS...*

^{46/} Skradziono zawrotną liczbę piętnastu tysięcy obiektów, w tym liczącą pięć tysięcy lat wazę Warka (która została zwrócona w czternastu kawałkach), a także lirę z Ur, również zwróconą, ale w kondycji poważnie uszkodzonej. Inne zabytki nie zostały już odnalezione, zaginęły lub spłonęły, jak dzieła autorstwa Picassa i Miró, *Islamic State...*

^{47/} *Ibidem.*

Innym podmiotem jest The Responsible Art Market Initiative (RAM) powstała w 2015 roku w Genewie, która w 2017 roku opublikowała dzieśięć rekomendacji odnoszących się do prania brudnych pieniędzy i wsparcia finansowego terrorystów w kontekście handlu dziełami sztuki, ustanawiając podstawę do promowania zaleceń i dzielenia się dobrymi praktykami, np. koniecznością poznania nabywcy przyszłego artefaktu (zainteresowani nabywaniem dzieła zastrzegają swoją tożsamość i prezentują się jako anonimowi kupcy) oraz dokonania oceny ryzyka, edukowania personelu, kierowania się większą ostrożnością⁴⁸. To środki, które zostały zaczerpnięte z branży finansowej, jednak pominięte w jednej z jej gałęzi odnoszącej się do handlu zabytkami. Warto uzupełnić ten wątek dwoma pozostałymi problemami związanymi ze zrabowanym i nielegalnym obrotem dzieł sztuki. Po pierwsze, w większości przypadków artefakty bezpowrotnie przepadają w prywatnych kolekcjach w Europie, Ameryce, Japonii i Australii⁴⁹. Po drugie, nawet gdy odszuka się zrabowane przedmioty, organom ścigania rzadko udaje się doprowadzić śledztwo do końca i zwinęczyć je wyrokiem skazującym winnych⁵⁰.

Opinia międzynarodowa stara się zapobiegać nielegalnym praktykom, lecz nawoływania i dezaprobaty tracą swoją moc w konfrontacji z ich praktycznym zastosowaniem. Komplikacje w wywołaniu odpowiedniej reakcji występują zarówno na poziomie międzynarodowym, jak i krajowym (państwa często rezygnują z wszczęcia procesu sądowego z powodu konieczności podjęcia szeregu działań, jak ściganie winnych, zbieranie i zabezpieczenie dowodów, wszczęcie śledztwa). Trudności w likwidacji lub ograniczeniu liczby ataków dokonywanych na dobra kultury dotyczą nie tylko poziomu prawnego. Problemem jest także liczba aktorów, którzy biorą udział w walkach toczących się na linii siły rządowe – bojownicy. Światowe oraz regionalne mocarstwa, państwa regionu, terroryści, rebelianci, grupy ekstremistyczne⁵¹ albo ze sobą współpracują, albo rywalizują, realizując tym samym partykularne interesy.

⁴⁸/ *Responsible Art Market*, 'Guidelines on Combatting Money Laundering and Terrorist Financing', [online:] <http://responsibleartmarket.org/guidelines/guidelines-on-combatting-money-laundering-and-terrorist-financing/> [dostęp: 7.05.2022 r.].

⁴⁹/ Proces odzyskiwania, jeżeli w ogóle, również jest bardzo długi. Za przykład niech posłuży odzyskanie dopiero po czterdziestu latach od zakończenia wojny domowej antyków z Angkor Wat w Kambodży, *Islamic State...*

⁵⁰/ *Ibidem*.

⁵¹/ P. Rutkowska, *Ochrona dóbr...*, s. 145.

Taka liczba uczestników uniemożliwia ostateczne rozwiązanie sytuacji konfliktowej, a tym samym zapewnienie właściwej ochrony dobrom kultury. O ile część uczestniczących w konflikcie stron dąży do przywrócenia pokoju, o tyle pozostałe podmioty żerują na bezradności państwa upadającego, skutecznie zapobiegając stabilizacji sytuacji. Jednakże należy wspomnieć, że i w pierwszym przypadku działania nakierowane na wyplenienie czynnika destabilizującego same w sobie mogą mieć charakter destrukcyjny, jak w 2015 roku, kiedy wojska koalicyjne dowodzone przez Arabię Saudyjską zbombardowały pięć antycznych budowli oraz poważanie uszkodziły kilkanaście innych w centrum Sany w Jemenie. UNESCO, na której liście ów kompleks się znajdował, wystosował jedynie notę potępiającą naloty⁵².

Zamachy terrorystyczne czy celowe atakowanie przez terrorystów dóbr kultury to nie jedyne przyczyny ubożenia dziedzictwa kulturowego. To także efekt sił wojskowych, które na mocy decyzji podjętej przez rząd, uderzają na ugrupowania terrorystyczne, aby zakończyć ich nielegalną działalność, nie rzadko w tym celu szturmując i niszcząc dobra kultury, będące strategicznymi miejscami lub służące jako magazyny bądź schrony. Tak stało się w marcu 2013 roku, kiedy ostrzelano minaret Meczetu Umajjadów, pełniący funkcję punktu obserwacyjnego i stanowiska snajperskiego⁵³. W 2012 roku spalono jeden z bazarów al-Madina znajdującego się w Świętym Mieście w Aleppo, a w marcu 2014 roku zbombardowano zamek Krak des Chevaliers w Homs oraz rzymski teatr w mieście Bosra w 2015 roku⁵⁴.

Podmioty areny międzynarodowej, pomimo krytyki zbyt powolnego i mało skutecznego działania, stopniowo zdają sobie sprawę z terrorystycznej działalności w obszarze sztuki i kultury oraz starają się inicjować nowe działania prawne. W grudniu 2018 roku Komisja Europejska (KE) ogłosiła porozumienie w kwestii importu nielegalnych towarów dotyczącego państw niebędących członkami UE (*European Commission, Security Union: Agreement to crack down on illicit trade in cultural goods*, 19 grudnia 2018 roku). Rok później w lipcu

⁵²/ G. Michałowska, *Odpowiedzialność karna...*, s. 44.

⁵³/ *How Syria's Ancient Treasures Are Being Smashed*, [online:] <https://www.bbc.com/news/magazine-28191181> [dostęp: 7.05.2022 r.]; P. Rutkowska, *Ochrona dóbr...*, s. 140.

⁵⁴/ *Director-General Condemns Destruction of Vestiges in the Ancient City of Bosra, a Syrian World Heritage Site*, [online:] <https://whc.unesco.org/en/news/1416> [dostęp: 7.05.2022]; P. Rutkowska, *Ochrona dóbr...*, s. 140.

UE opublikowała raport o nielegalnym handlu dobrami kultury w Europie, wskazując na niejasność regulacji obrotu tego typu obiektami na rynku oraz wskazała na grabież dzieł sztuki jako przedmiot działalności zorganizowanych grup przestępczych⁵⁵. Z kolei Parlament Europejski (PE) wezwał iracką administrację rządową do ratyfikowania statutu rzymskiego, który stanowi podstawę funkcjonowania Międzynarodowego Trybunału Karnego (MTK) oraz uruchamia proces ścigania zbrodniarzy wojennych.

Warto także zwrócić uwagę na dwie rezolucje, które wydały UE oraz ONZ. W rezolucji wydanej przez PE 12 marca 2015 roku zaklasyfikowano niszczenie dziedzictwa kulturalnego i artystycznego w Iraku i Syrii jako zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciwko ludzkości⁵⁶. Z kolei RB ONZ w lutym 2015 roku objęła Syrię rezolucją 2199, która stanowi dopełnienie rezolucji 1483 skierowanej do Iraku w 2003 roku, odnoszącą się do zakazu handlu dobrami kultury⁵⁷. Rezolucja 2199 także potępiła ataki na dziedzictwo kulturowe Iraku i Syrii oraz wezwała do współpracy z Interpolem, UNESCO i innymi podmiotami międzynarodowymi, aby zapobiegać handlowaniu przedmiotami o znaczeniu kulturowym, naukowym, religijnym, a które zostały wywiezione z Iraku po 6 sierpnia 1990 roku oraz z Syrii po 15 marca 2011 roku⁵⁸.

Innymi próbami globalnej reakcji na terrorystyczną aktywność było nawiązanie współpracy nakierowanej na ochronę dziedzictwa kulturowego w czasie konfliktów zbrojnych, badanie tego zagadnienia przez Radę Praw Człowieka, stworzenie grupy zadaniowej Błękitne Hełmy Kultury oraz proces sądowy prowadzony przez Międzynarodowy Trybunał Karny, dotyczący niszczenia zabytków w Timbuktu, a którego finał został zaklasyfikowany jako zjawisko przełomowe w międzynarodowym prawie karnym odnoszącym się do karania zbrodniarzy kulturowych⁵⁹.

⁵⁵/ J. Plenderleith, *How the Art Market...*

⁵⁶/ *Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 30 kwietnia 2015 r. w sprawie niszczenia zabytków kultury przez ISIS/Daisz (2015/2649(RSP))*; G. Michałowska, *Odpowiedzialność karna za niszczenie dóbr kultury w czasie konfliktów zbrojnych*, „Stosunki Międzynarodowe – International Relations”, 2017, t. 53, nr 2, s. 47.

⁵⁷/ A. Pauwels, *ISIS and...*

⁵⁸/ G. Michałowska, *Odpowiedzialność karna...*, s. 47.

⁵⁹/ R. Karlikowska, *Ochrona wzmocniona dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego – znaczenie, ograniczenia i perspektywy zastosowania*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego”, 2016, t. 14, s. 30.

W Mali zbrodnie przeciwko dziedzictwu kulturowemu dotyczą okresu konfliktu zbrojnego w latach 2012–2013 w Timbuktu. To miasto założone przez Tuaregów na przełomie XII/XIII wieku i wpisane na listę światowego dziedzictwa UNESCO. Celami ataków terrorystów z ugrupowania Ansar ud-Din były mauzolea, meczety, manuskrypty⁶⁰. Radykalni islamiści niszczyli zabytki kultury sufickiej, spośród których część była wpisana na listę UNESCO⁶¹. Sensowność ataków na te obiekty tłumaczono tym, iż „Allahowi się one nie podobają”⁶². Odpowiedzialność za popełnione czyny poniósł Ahmad al-Faqi al-Mahdi, który stanął przed sądem 23 sierpnia 2016 roku i został skazany za terroryzm kulturowy, czyli zniszczenie dziewięciu mauzoleów w tzw. mieście 333 świętych, meczetu Sidi Yahia z XV wieku oraz czternastu miejsc pochówku⁶³. Pod kierownictwem Faqiego dżihadyści podpalili Instytut Ahmeda Baby, w wyniku czego spłonęło ok. 4200 manuskryptów⁶⁴. W wyroku stwierdzono, że zbrodniczy czyn wymierzony był nie tylko w dziedzictwo danej społeczności, ale całej ludzkości⁶⁵. Rozstrzygnięcie ogłoszono 27 września 2016 roku, al-Mahdiego skazano na dziesięcioletni wyrok pozbawienia wolności⁶⁶. Proces Mahdiego po raz pierwszy pokazał, że można skazać jednostkę za zbrodnie o podłożu kulturowym.

Irina Bokowa, dyrektor generalna UNESCO, stwierdziła, że:

intencją zbrodniarzy jest wymazać różnorodność kultur, wymazać historię, duchowość. Wymazać poczucie dumy z tego, co osiągnęły pokolenia przed

^{60/} I. Tharoor, *Timbuktu's Destruction: Why Islamists Are Wrecking Mali's Cultural Heritage*, [online:] <http://world.time.com/2012/07/02/timbuktus-destruction-why-islamists-are-wrecking-malis-cultural-heritage/> [dostęp: 25.04.2022 r.]; K. Wierczyńska, A. Jakubowski, *Zbrodnie przeciwko dziedzictwu kulturowemu przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym – analiza krytyczna*, „Studia Prawnicze”, 2016, z. 1(205), s. 42.

^{61/} W. Pływaczewski, *Wandalizm wobec dziedzictwa kulturowego...*, s. 59.

^{62/} Ashton wstrząśnięta niszczeniem cennych zabytków Mali, [online:] <https://wydarzenia.interia.pl/news-ashton-wstrzasnieta-niszczaniem-cennych-zabytkow-w-mali.-nId,927843> [dostęp: 7.05.2022 r.].

^{63/} G. Michałowska, *Odpowiedzialność karna...*, s. 52.

^{64/} MINUSMA, *Cultural Heritage*, [online:] <https://minusma.unmissions.org/en/cultural-heritage> [dostęp: 7.05.2022 r.].

^{65/} G. Michałowska, *Odpowiedzialność karna...*, s. 53.

^{66/} M. Sterio, *Individual Criminal Responsibility for the Destruction of Religious and Historic Buildings: The Al Mahdi Case*, „Case Western Reserve Journal of International Law”, 2017, vol. 49, no. 1; P. Rutkowska, *Ochrona dóbr...*, s. 153.

nami. Te obiekty budują naszą dumę, poczucie wartości. Niszcząc je, chcą zniszczyć nas⁶⁷.

Dla terrorystów niszczenie dóbr kultury jest ceremoniałem służącym jako propaganda wizerunku danej organizacji terrorystycznej, pokazanie jej prawdziwości (poprzez niszczenie dóbr kultury powstałych niezgodnie z kanonem artystycznym islamu), siły, zdolności i możliwości. Z drugiej strony, „teatralność” aktu zniszczenia ma za zadanie uzmysłwić opinii publicznej, że nikt ani nic nie jest w stanie powstrzymać terrorystów przed zniszczeniami zabytków, które mają znaczenie krajowe, regionalne lub międzynarodowe. Bojownicy w realizacji swoich celów odnoszą się do narzędzi psychologii społecznej, wykorzystują globalizację mediów i powszechny dostęp do niekiedy sprawdzonej informacji, prowadząc wojnę psychologiczno-kulturową. Dla członków organizacji para państwowych historyczne artefakty i dzieła sztuki to także towary, których unikalna wartość historyczno-estetyczna została zastąpiona ceną rynkową. Opinia międzynarodowa stara się reagować na działalność terrorystów poprzez tworzenie ram prawnych, umożliwiających wprowadzenie bardziej efektywnej ochrony dóbr kultury na terytoriach państw dysfunkcyjnych objętych konfliktem oraz ulepszających metody ścigania i osądzania sprawców „kulturobójstwa”. Jednakże działania podjęte przez ponadnarodowe podmioty nie są w stanie całkowicie zapobiec zamachom na kulturowo-historyczne obiekty, co wynika m.in. z zaangażowania zbyt wielu stron w dany konflikt, a także z atakowania przez siły rządowe zabytków służących terrorystom jako punkty strategiczne. Problematyka terroryzmu jest szerokim zagadnieniem i wymaga większej specyfikacji w odniesieniu do jej powiązań z aspektem kulturowym. Przyszłe badania powinny skupić się zarówno na analizie poszczególnych przypadków, w których to terroryści popełnili kulturową zbrodnię, jak i na interpretacji casusów udowodniających, że opinia międzynarodowa jest w stanie skutecznie chronić dziedzictwo kulturowe.

⁶⁷/ P. Reiter, *Pokój to czas, kiedy jesteśmy twórcami i budujemy człowieczeństwo*, [online:] <https://www.wysokieobcasy.pl/wysokie-obcasy/7,80530,20892347,pokoj-to-czas-kiedy-jestesmy-tworcami-i-budujemy.html> [dostęp: 7.05.2022 r.].

Streszczenie

Terroryzm kojarzy się głównie z zamachami na ludzkie życie, jednak zapomina się, że podczas ataków terrorystycznych „poszkodowane” są także dobra kultury. To cele, ale także środki do zrealizowania stawianych przez terrorystów postulatów, którzy dążą do zwrócenia uwagi jak najszerszego grona odbiorców. Celem artykułu jest przedstawienie roli, jaką odgrywają dobra kultury w strategii terrorystów w XXI wieku, ze szczególnym uwzględnieniem działalności organizacji terrorystycznej ISIS, która zasłynęła z promocji medialnego niszczenia obiektów o szczególnej wartości kulturowo-artystycznej. W pierwszej części tekstu zostanie przedstawione pięć powodów uzasadniających celowość niszczenia przez terrorystów lub wykorzystywania dóbr kultury do realizacji terrorystycznych celów. Następnie autorka skupi się na reakcji podmiotów areny międzynarodowej na zamachy na dobra kultury oraz podjętych przedsięwzięciach ukierunkowanych na ograniczenie „kulturobójstwa”. W tekście wykorzystano metodę analizy danych zastanych oraz instytucjonalno-prawną.

Summary

Culture and terrorism – the significance of cultural goods in the 21st-century terrorists' strategy

Terrorism is mainly associated with attacks on human lives, but it is forgotten that cultural goods are also “harmed” during terrorist attacks. These cultural goods are targets and means to meet terrorists' demands, who tend to attract the attention of the broadest possible audience. The article aims to present the role of cultural goods in the terrorist strategy of the 21st century, with particular reference to the activities of ISIS, which has been notorious for the promotion by the mass media destruction of objects known for their specific cultural and artistic value. The first part of the text will set out five reasons behind the significance of terrorist destruction or the use of cultural goods for terrorist purposes. Then, the author will focus on the response of international actors to the attacks on cultural objects and the arrangements undertaken in order to reduce “cultural genocide”. The results were reached by using data analysis and institutional-legal methods.

Status jeńca wojennego w konflikcie ukraińsko-rosyjskim

Początki ustanawiania międzynarodowego prawa humanitarnego były naznaczone koszmarami wojny. Biznesmen szwajcarski Henry Dunant podczas odwiedzin rannych po bitwie pod Solferino w 1859 roku przeżył szok związany z brakiem pomocy dla rannych żołnierzy – urzędzeń, personelu i pomocy medycznej¹. W rezultacie swoich przeżyć w 1862 roku opublikował książkę *A Memory of Solferino*² opisującą okropności wojny. Doświadczenia wojenne Dunanta zainspirowały go do zaproponowania stworzenia stałej agencji pomocy humanitarnej w czasie wojny. Doprowadził do powstania traktatu rządowego uznającego neutralność agencji i umożliwiającego jej niesienie pomocy w strefie działań wojennych. Dzięki pierwszej propozycji powstał Czerwony Krzyż w Genewie³. Kolejnym krokiem było upodmiotowienie agencji w prawie międzynarodowym i danie jej możliwości działania. Przyniosło to skutek w powstaniu Konwencji genewskiej z 1864 roku, pierwszego skodyfikowanego traktatu międzynarodowego dotyczącego chorych i rannych żołnierzy na polu

¹/ *Pierwsza Konwencja Genewska – przełom w prawie międzynarodowym*, [online:] <https://www.polskieradio.pl/39/156/Artykul/2358232,Pierwsza-Konwencja-Genewska-przelom-w-prawie-miedzynarodowym> [dostęp: 22.08.2022 r.].

²/ *Ibidem*.

³/ *Konwencje genewskie – na straży praw ofiar wojny*, [online:] <https://www.polskieradio.pl/39/156/Artykul/1199766,Konwencje-genewskie-na-strazy-praw-ofiar-wojny> [dostęp: 12.08.2022 r.].

bitwy⁴. 22 sierpnia 1864 roku rząd szwajcarski zaprosił rządy wszystkich krajów europejskich, a także Stanów Zjednoczonych, Brazylii i Meksyku na oficjalną konferencję dyplomatyczną. Szesnaście krajów wysłało w sumie dwudziestu sześciu delegatów do Genewy. 22 sierpnia 1864 roku konferencja przyjęła Pierwszą konwencję genewską o polepszeniu losu rannych w armiach w polu. Konwencję podpisali przedstawiciele 12 państw i królestw⁵. Za oba te osiągnięcia, tj. utworzenie Międzynarodowego Czerwonego Krzyża, a także doprowadzenie do podpisania Pierwszej konwencji genewskiej, Henry Dunant został współlaureatem pierwszej Pokojowej Nagrody Nobla w 1901 roku⁶.

W 1929 roku podpisano dwie konwencje. 27 lipca podpisano Konwencję o polepszeniu losu rannych i chorych w armiach polowych⁷, była to trzecia wersja, która zastąpiła pierwotną konwencję z 1864 roku. Inne zostały przyjęte po tym, jak doświadczenia I wojny światowej wykazały braki w ochronie jeńców wojennych na mocy konwencji haskich z 1899 i 1907 roku. Konwencja w sprawie traktowania jeńców wojennych nie zastępowała wcześniejszych konwencji podpisanych w Hadze, lecz je uzupełniała. Fala humanitarnego i pacyfistycznego entuzjazmu po II wojnie światowej oraz oburzenie wobec zbrodni wojennych ujawnionych przez procesy norymberskie w 1949 roku zaowocowały serią konferencji potwierdzających, rozszerzających i aktualizujących wcześniejsze konwencje genewską i haską. Wynikiem ich postulatów były cztery różne konwencje: Pierwsza konwencja genewska o polepszeniu losu rannych i chorych w siłach zbrojnych w terenie⁸ była czwartą aktualizacją pierwotnej konwencji z 1864 roku i zastąpiła konwencję z 1929 roku dotyczącą tego samego tematu. Druga konwencja genewska „o polepszeniu losu rannych, chorych i rozbitków sił zbrojnych na morzu”⁹ zastąpiła Konwencję haską z 1907 roku. Była to pierwsza konwencja genewska o ochronie ofiar działań wojennych na morzu i naśladowała strukturę i postanowienia Pierwszej konwencji genewskiej.

⁴/ *Pierwsza Konwencja Genewska – przełom...*

⁵/ *Ibidem.*

⁶/ *Henry Dunant – Biographical*, [online:] <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1901/dunant/biographical/> [dostęp: 22.08.2022 r.].

⁷/ Konwencja dotycząca traktowania jeńców wojennych podpisana w Genewie dnia 27 lipca 1929 r. (Dz.U. z 1932 r. Nr 103, poz. 866).

⁸/ Konwencje o ochronie ofiar wojny podpisane w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 r. (Dz.U. z 1956 r. Nr 38, poz. 171).

⁹/ *Ibidem.*

Trzecia konwencja genewska w sprawie traktowania jeńców wojennych zastąpiła konwencję genewską z 1929 roku¹⁰. Oprócz tych trzech konwencji konferencja dodała również nową, rozbudowaną Czwartą konwencję genewską w sprawie ochrony osób cywilnych w czasie wojny. Była to pierwsza konwencja genewska, która nie dotyczyła kombatantów, jej przedmiotem była raczej ochrona ludności cywilnej¹¹. Konwencje haskie z 1899 i 1907 roku zawierały już pewne postanowienia dotyczące ochrony ludności cywilnej i terytoriów okupowanych. Artykuł 154 wyraźnie wskazuje, że Czwarta konwencja genewska stanowi uzupełnienie postanowień konwencji haskich.

Pomimo długości tych dokumentów z czasem okazało się, że są one niekompletne. W rzeczywistości sam charakter konfliktów zbrojnych zmienił się wraz z początkiem ery zimnej wojny, co doprowadziło wielu do przekonania, że konwencje genewskie z 1949 r. dotyczą w dużej mierze wymarłej rzeczywistości: z jednej strony większość konfliktów zbrojnych miała charakter wewnętrzny lub cywilny wojny, podczas gdy z drugiej strony większość wojen stawała się coraz bardziej asymetryczna¹². Takie myślenie miało miejsce do 24 lutego 2022 roku, kiedy to wojna asymetryczna na Ukrainie, trwająca od 2014 roku, przekształciła się w regularną wojnę pomiędzy Federacją Rosyjską a Ukrainą.

Status prawnomiędzynarodowy jeńca wojennego

W przedstawieniu statusu jeńca wojennego kluczowym zagadnieniem jest zdefiniowanie samego pojęcia jeńca. Jeńcem wojennym staje się osoba (kombatant), która, będąc niezdolna do walki, w jej trakcie dostanie się w ręce strony przeciwnej. Może nim być również przeciwnik, który w czasie walki złożył broń lub poddał się ze względu na brak środków obrony lub nie jest w stanie walczyć ani siebie bronić¹³. Artykuł 4 Trzeciej konwencji genewskiej jako osoby uprawnione do statusu jeńca wojennego wymienia: członków sił zbrojnych strony w konflikcie, członków milicji i oddziałów ochotniczych stanowiących

^{10/} *Ibidem*.

^{11/} *Ibidem*.

^{12/} T. Kubaczyk, *Jeńcy wojenni w konflikcie na wschodzie Ukrainy*, „Ante Portas – Studia nad Bezpieczeństwem”, 2016, nr 1(6), s. 273.

^{13/} *Ibidem*, s. 272.

część tych sił zbrojnych, członków innych milicji i innych oddziałów ochotniczych, włączając w to członków zorganizowanego ruchu oporu, należących do jednej ze stron w konflikcie i działających poza granicami lub w granicach własnego terytorium, osoby towarzyszące siłom zbrojnym, ale nienależące do nich bezpośrednio, np. cywilnych członków załóg samolotów wojskowych, korespondentów wojennych, dostawców, członków oddziałów pracy lub służb powołanych do opieki nad siłami zbrojnymi, członków załóg statków handlowych, włączając w to kapitanów, pilotów i uczniów, oraz członków załóg samolotów cywilnych stron w konflikcie, ludność terytorium nieokupowanego, która przy zbliżaniu się nieprzyjaciela chwytając spontanicznie za broń, aby stawić opór inwazji¹⁴. W świetle Pierwszego protokołu dodatkowego siły zbrojne składają się z wszystkich uzbrojonych i zorganizowanych sił, grup i oddziałów, które podlegają dowództwu odpowiedzialnemu przed tą stroną za postępowanie jego podwładnych. Takie siły powinny podlegać systemowi wewnętrznej dyscypliny oraz przestrzegać przepisów międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych. Nazwa „siły zbrojne” może być użyta także w stosunku do milicji i oddziałów ochotniczych, paramilitarnych lub organów o charakterze policyjno-porządkowym. W świetle Trzeciej konwencji genewskiej osoby, aby były uznane za kombatanta, muszą spełniać następujące warunki: muszą mieć na czele osobę odpowiedzialną za swych podwładnych, nosić stały i dający się z daleka rozpoznać znak rozpoznawczy, jawnie nosić broń, przestrzegać w swych działaniach praw i zwyczajów wojny¹⁵. Zgodnie z art. 43 ust. 3 Pierwszego protokołu dodatkowego strona konfliktu, która wcieliła do swych sił zbrojnych organizację paramilitarną lub uzbrojoną służbę porządku publicznego, powinna powiadomić o tym stronę konfliktu. Jest to formalny wymóg, aby w chwili dostania się członka takiej organizacji w ręce strony, przyznać mu status kombatanta¹⁶. W przypadku notyfikacji strona przeciwna nie analizuje, czy podjęta decyzja jest zgodna z prawem danego państwa. Natomiast jeśli siły

¹⁴/ Protokół dodatkowy do konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r. dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych (Dz.U. z 1992 r. Nr 41, poz. 175).

¹⁵/ *Ibidem*, s. 273.

¹⁶/ P. Łubiński, *Status kombatanta, ochrona i uprawnienia jeńców wojennych i innych osób zatrzymanych*, [w:] *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych*, red. Z. Falkowski, M. Marcinko, Warszawa 2014, s. 188.

porządkowe nie zostały włączone do sił zbrojnych, to w chwili dostania się we władanie strony przeciwnej uzyskują status ludności cywilnej.

We współczesnych konfliktach zbrojnych siłom zbrojnym często towarzyszą osoby, które do nich nie należą, ale świadczą im usługi. Jest to personel cywilny. Przeważnie są to osoby remontujące sprzęt wojskowy, przygotowujące posiłki, dbające o logistykę i zabezpieczenie czy np. korespondenci wojenni. Takie osoby, jeśli uzyskały autoryzację sił zbrojnych do przebywania na obszarze działań zbrojnych, z chwilą dostania się we władanie strony przeciwnej otrzymują status jeńca wojennego. Również instruktorzy, eksperci i doradcy wojskowi będący obywatelami innego państwa z chwilą dostania się we władzę strony przeciwnej powinni uzyskać status jeńca wojennego. Mimo że ich sytuacja prawna nie jest jasno określona w prawie międzynarodowym, to kierując się zasadą humanitaryzmu i stosowaną praktyką, należy im przyznać status jeńca wojennego pod warunkiem, że nie naruszali zasad prawa wojennego¹⁷. W przypadku obywateli państwa trzeciego lub bezpaństwowców, którzy jako ochotnicy walczą po jednej ze stron konfliktu, należy zastosować przepis art. 4 A 2 Trzeciej konwencji genewskiej, który ujętym przez nieprzyjaciela członkom oddziałów ochotniczych przyznaje status jeńca¹⁸. W sytuacji, kiedy we władanie strony przeciwnej dostanie się osoba, wobec której istnieje wątpliwość dotycząca prawa do statusu jeńca wojennego, będzie ona korzystała z ochrony Trzeciej konwencji genewskiej do chwili, gdy właściwy sąd ustali jej sytuację prawną. Przyjętą zasadę potwierdza również Pierwszy protokół dodatkowy w art. 45. Jak widać Konwencja genewska oraz protokoły dodatkowe jasno określają listę osób objętych pozycją jeńca wojennego oraz kombatanta. Lista ta jest znacząca i wykracza daleko poza osoby, które w potocznym znaczeniu uważamy za żołnierzy. Wynika to z charakteru obecnych konfliktów, w których dużą rolę odgrywa logistyka, a także powszechny obowiązek obrony, który znacznie powiększa zakres osób objętych statusem jeńca¹⁹.

Każdy kombatant, który dostał się w ręce strony przeciwnej korzysta z ochrony wynikającej z konwencji genewskich. Po ujęciu jeniec, będąc przesłuchiwanym, obowiązany jest podać tylko swoje nazwisko, imiona, stopień

^{17/} M. Flemming, *Jeńcy wojenni: studium prawno-historyczne*, Warszawa 2000, s. 54.

^{18/} *Ibidem*, s. 274.

^{19/} *Ibidem*.

wojskowy, datę urodzenia i numer książeczki wojskowej lub w braku tego podać równorzędne dane. W żadnym wypadku nie wolno zmuszać jeńca do udzielania dalszych informacji. Nie jest zakazane zadawanie jeńcowi pytań dotyczących wiadomości wojskowych, niemniej nie wolno tych wiadomości wymuszać²⁰. Bowiern w myśl Trzeciej konwencji genewskiej nie wolno stosować żadnych tortur fizycznych lub moralnych ani wywierać żadnego przymusu na jeńcach wojennych w celu uzyskania od nich jakichkolwiek informacji²¹. W okresie wojny z terroryzmem pojawiają się coraz częściej głosy usprawiedliwiające stosowanie niektórych rodzajów tortur. Przekonywującym argumentem ma być fakt, że:

skoro zabójstwo jest gorsze niż tortury i na wojnie jest dozwolone, to czasami powinniśmy pozwolić na stosowanie tortur, szczególnie w sytuacji długotrwałej, nawet jeśli oficjalnie niewypowiedzianej wojny między rządem a jego wrogami²².

W mojej ocenie jest to myślenie niesłuszne, gdyż upodabnia działaniami stroną walczącą zgodnie z prawem wojny do działania terrorystycznego, które nie rezygnuje z żadnych środków, aby osiągnąć zamierzony cel. Zgodnie z art. 130 Trzeciej konwencji genewskiej i art. 85 Pierwszego protokołu dodatkowego nie wolno grozić jeńcom, którzy odmówią odpowiedzi, ani ich obrażać, ani narażać na nieprzyjemności lub szkody jakiegokolwiek natury, ponieważ wszelkie formy maltretowania są uważane za zbrodnie wojenne²³. Bezpośrednio po dostaniu się do niewoli jeńiec ma prawo do wypełnienia karty korespondencyjnej do swojej rodziny oraz Centralnego Biura Informacji o jeńcach wojennych, zawiadamiającej o dostaniu się do niewoli, adresie i stanie zdrowia. Zadaniem biura jest zbieranie wszystkich informacji dotyczących jeńców wojennych i przekazywanie ich zainteresowanym mocarstwom. Biuro zbiera również osobiste przedmioty, dokumenty pozostawione przez jeńców przy ich repatriacji, zwolnieniu, ucieczce lub zgonie. Następnie jeńiec powinien

²⁰/ Art. 17 KG III.

²¹/ P. Łubiński, *Status kombatanta...*, s. 196.

²²/ H. Shue, *Tortury*, [w:] *Etyka wojny. Antologia tekstów*, red. T. Żuradzki, T. Kuniński, Warszawa 2009, s. 362.

²³/ Art. 130 KG III; art. 85, 5 PD I.

zostać jak najszybciej przetransportowany poza strefę zagrożeń i umieszczony w bezpiecznym miejscu, w którym warunki zakwaterowania powinny być „tak samo korzystne, jak warunki zapewnione wojskom Mocarstwa zatrzymującego, zakwaterowanym w tym samym okręgu”²⁴. Powinny one uwzględniać nawyki i zwyczaje jeńców oraz „dawać wszelkie gwarancje higieny i zdrowotności”²⁵. W obozach jeńcy powinni otrzymywać jedzenie oraz ubrania charakterystyczne dla strefy klimatycznej oraz warunków atmosferycznych panujących w miejscu odosobnienia. W przypadku dostania się do niewoli jeńców poważnie rannych i chorych obowiązkiem Mocarstwa zatrzymującego jest ich repatriowanie, gdy tylko będą zdolni do podróży. Repatriacją mogą nie zostać objęci jeńcy, przeciwko którym toczy się postępowanie o czyny uznane przez prawo karne za zbrodnię lub występki. Wtedy mogą być zatrzymani do chwili zakończenia postępowania, a w razie potrzeby do chwili odbycia kary²⁶. W niewoli jeńcy są uprawnieni do noszenia oznak stopni wojskowych, przynależności państwowej i przynależności do określonych rodzajów sił zbrojnych oraz odznaczeń, wiąże się to z faktem ich zakwalifikowania do obozu dla szeregowych bądź podoficerów. Jest to ważne, ponieważ oficerowie w niewoli powinni być traktowani ze względami należnymi ich stopniowi oraz wiekowi²⁷. Ponadto nie wolno ich zmuszać do pracy. Jeśli oficerowie-jeńcy proszą o pracę, która im odpowiada, to w przypadku takiej możliwości powinni ją otrzymać. Z kolei podoficerowie mogą być kierowani tylko do wykonywania prac nadzorczych realizowanych przez żołnierzy²⁸. W przypadku śmierci jeńca wojenny powinien być pogrzebany z należytą czcią i w miarę możliwości zgodnie z obrządkiem religii, którą wyznawał. Miejsce pochówku powinno zostać oznaczone w sposób umożliwiający identyfikację, a grób szanowany i odpowiednio utrzymany. Informacje dotyczące spisu grobów, w których są pochowani jeńcy wojenni, powinny być przekazane Mocarstwu, do którego należeli jeńcy²⁹.

^{24/} Art. 25 KG III.

^{25/} Art. 22 KG III.

^{26/} Art. 116 KG III.

^{27/} Art. 40 KG III.

^{28/} *Ibidem*, s. 277.

^{29/} Art. 120 KG III.

Konflikt w Donbasie

Konflikt na wschodzie Ukrainy trwa z przerwami od 2014 roku. Udział w nim biorą siły rządowe oraz separatyści wspomagani przez rosyjskich bojowników. Siły rządowe (siły zbrojne Ukrainy) wspierane tam są przez pododdziały Gwardii Narodowej, Straży Granicznej oraz oddziały ochotnicze, które tworzą bataliony „Prawego Sektora”, bataliony OUN, czeczeński batalion imienia Dżochara Dudaewa i Korpus Wschodni z Charkowa. W pododdziałach sił zbrojnych Ukrainy walczą również cudzoziemcy i bezpaństwowcy (apatrydzi), którzy na mocy ustawy nr 2389 z dnia 6 października 2015 roku przyjętej przez Radę Najwyższą otrzymali zgodę na służbę w siłach zbrojnych Ukrainy³⁰. W czasie trwania działań wojennych walczące strony nie przekazywały informacji o liczbie osób, które dostały się do niewoli. Niemniej z analizy wojskowych raportów, informacji prasowych i umieszczanych na stronach internetowych przez separatystów wynika, że w ręce armii ukraińskiej dostało się ok. 690 osób walczących z siłami rządowymi. Natomiast siły opozycji wzięły do niewoli ok. 640 osób wspierających siły zbrojne Ukrainy³¹. Zgodnie z Porozumieniem Mińskim, które zostało podpisane 12 lutego 2015 roku, uzgodniono sprawy związane z ułaskawieniem i amnestią, dzięki wejściu w życie ustawy zabraniającej ścigania i karania osób w związku z wydarzeniami mającymi miejsce w oddzielnych rejonach obwodów donieckiego i ługańskiego Ukrainy. Ponadto walczące strony zgodziły się na uwolnienie i wymianę wszystkich zakładników i osób przetrzymywanych bezprawnie na zasadzie „wszyscy za wszystkich”³².

W konflikcie na wschodzie Ukrainy obie strony walczące dopuszczały się naruszeń norm prawa międzynarodowego, w tym prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych dotyczących jeńców wojennych. Potwierdził to sekretarz generalny Amnesty International Salil Shetty, oświadczając, że organizacja ma dowody dokumentujące zbrodnie wojenne, które mieli popełniać zarówno separatyści, jak i członkowie ukraińskiego batalionu ochotniczego Ajdar. Jednocześnie

^{30/} T. Kubaczyk, *Ukraińskie siły zbrojne w latach 1991–2015*, [w:] *Międzynarodowe konsekwencje konfliktu na Ukrainie*, red. T. Kubaczyk, S. Piotrowski, M. Żyła, Warszawa 2015.

^{31/} M. Dura, *Rosyjscy separatyści mordują ukraińskich jeńców*, [online:] <http://www.defence24.pl/213374,rosyjscy-separatysty-morduja-ukrainskich-jencow> [dostęp: 8.11.2022 r.].

^{32/} T. Kubaczyk, *Jeńcy wojenni...*, s. 281.

przyznał, że Rosja jest stroną tego konfliktu³³. Separatystom przypisuje się niehumanitarne traktowanie jeńców wojennych, pozbawianie ich czci i godności (wiązaną rąk, pozbawianie dystynkcji i odznak wojskowych), stosowanie przemocy fizycznej, torturowanie, obcinanie kończyn (rąk, nóg, na których były tatuaże z napisem „Sława Ukrainie”), wystawianie na widok publiczny dla zaspokojenia ciekawości, zastraszanie, przesłuchiwanie, a później pozbawianie życia³⁴. Wiele dowodów naruszania konwencji genewskich dostarczali separatyści społeczności międzynarodowej, zamieszczając na stronach internetowych zdjęcia i filmy z traktowania ukraińskich żołnierzy, którzy dostali się do niewoli. Aktem upokorzenia ukraińskich jeńców był ich przemarsz głównymi ulicami Doniecka zorganizowany w dniu obchodów w Kijowie Dnia Niepodległości. Szli ze spuszczoneymi głowami, nieogoleni, brudni, ubrani w mundury lub po cywilnemu. Natomiast przez megafony informowano zebrany tłum gapiów, że „widzą ludzi, których przysłano, by ich zabili”³⁵. Z kolei Kijów jest oskarżany o torturowanie, bicie podczas przesłuchiwania, wiązanie rąk i zakładanie worków na głowę, traktowanie wziętych do niewoli jak terrorystów³⁶. Pomimo okrucieństw stosowanych przez obie walczące strony na wziętych do niewoli bojownikach podjęto starania dotyczące zwalniania i wymiany jeńców. Pierwsza taka sytuacja miała miejsce 14 września 2014 roku w rejonie Kostjantyniwki, 60 km na południe od Doniecka, gdzie doszło do wymiany jeńców między ukraińskimi siłami rządowymi a separatystami. Obie strony wymieniły po 73 jeńców³⁷. W późniejszym okresie miały miejsce kolejne wymiany.

Wojna ukraińsko-rosyjska

24 lutego 2022 roku nastąpiło zmasowane uderzenie wojsk Federacji Rosyjskiej na terytorium Ukrainy. Wojska Rosji atakowały nie tylko z terytorium wschodniej Ukrainy, ale także z Białorusi oraz Krymu. Praktycznie cały obszar Ukrainy

^{33/} *Ibidem*, s. 282.

^{34/} M. Dura, *Rosyjscy separatyści mordują...*

^{35/} <https://tvrepublika.pl/haniebny-spektakl-w-doniecku-film,10750.html> [dostęp: 24.08.2022 r.].

^{36/} T. Kubaczyk, *Jeńcy wojenni...*, s. 284.

^{37/} *Ibidem*, s. 284.

został objęty działaniami wojennymi bądź ostrzałem lotniczym lub raketowym. Każdego dnia świat dowiaduje się o milionach uchodźców, mordach, gwałtach i grabieżach na ludności cywilnej, a także sytuacji jeńców obu walczących mocarstw. Symbolem wojny stał się mord dokonany w Buczy koło Kijowa na ludności cywilnej przez żołnierzy rosyjskich. Dowiadujemy się także o sytuacji jeńców obu walczących stron, a także, co szczególnie przykre, o kolejnych naruszeniach konwencji genewskich. Na dzień 10 marca 2022 roku, według danych podanych przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych Ukrainy, w niewoli znalazło się ok. tysiąca rosyjskich żołnierzy³⁸. Kilka dni wcześniej Ukraińcy uruchomili specjalną stronę internetową z nazwiskami rosyjskich jeńców, na której w dniu opublikowania widniało jednak niespełna 300 nazwisk. Władze ukraińskie chcą wykorzystać jeńców do odbudowy kraju po wojennych zniszczeniach, jest to oczywiście działanie jak najbardziej zgodne z obowiązującymi konwencjami genewskimi³⁹.

Ukraińska Rzeczniczka Praw Obywatelskich Ludmiła Denisowa, 2 maja 2022 roku w internetowym wpisie na portalu Facebook przedstawiła sytuację jeńców ukraińskich wymienianych na jeńców rosyjskich. Wśród wracających na Ukrainę jeńców wojennych są osoby „ciężko ranne, z sepsą, z amputowanymi kończynami”⁴⁰. Jak podaje ukraińska Rzeczniczka Praw Obywatelskich Rosjanie zmuszali jeńców do zdejmowania butów, po czym napełniali je wodą i kazali schwytanym ukraińskim żołnierzom znów je zakładać. Następnie ukraińscy jeńcy mieli być zmuszani do leżenia twarzą do ziemi, na zimnie, przez trzy-cztery dni. „Z odmrożonymi kończynami, z opaskami na oczach, byli zabierani do rosyjskich obozów, a następnie do Zakładu Karnego nr 1 w Kursku, gdzie odmawiano im pomocy medycznej”⁴¹. Według niej w niewoli Ukraińcy

^{38/} P. Kmiecik, *Rosyjscy jeńcy w Ukrainie. Jaki będzie ich los?*, [online:] https://www.rmfm24.pl/raporty/raport-wojna-z-rosja/news-rosyjscy-jency-w-ukrainie-jaki-bedzie-ich-los,nId,5883674#crp_state=1 [dostęp: 10.03.2022 r.].

^{39/} *Wojna w Ukrainie. Rosyjscy żołnierze w niewoli. Wicepremier mówi o ich przyszłości*, [online:] <https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2022-03-14/wojna-w-ukrainie-rosyjscy-jency-zostana-wymienieni-na-ukraincow-albo-beda-odbudowywac-ukraine/> [dostęp: 14.03.2022 r.].

^{40/} J. Kaczmarczyk, *Denisowa: Jeńcy trzymani byli w Rosji w nieludzkich warunkach*, [online:] <https://wydarzenia.interia.pl/raporty/raport-ukraina-rosja/aktualnosci/news-denisowa-jency-trzymani-byli-w-rosji-w-nieludzkich-warunkach,nId,5996591> [dostęp: 1.05.2022 r.].

^{41/} *Ibidem*.

są zmuszani do nauki rosyjskich pieśni patriotycznych i wykonywania ich w obecności strażników. Działania takie są jawnym pogwałceniem wszelkich praw i zasad cywilizowanego prowadzenia wojen. Podobne przykłady można mnożyć każdego dnia. 5 kwietnia 2022 roku świat obiegła informacja również podana przez Ukrainką Rzeczniczkę Praw Człowieka odnośnie kobiet-żołnierzy przebywających w niewoli rosyjskiej. Denisowa poinformowała, że znajdowane są „nowe szokujące dowody złamania przez Rosję Konwencji genewskiej o traktowaniu jeńców wojennych”⁴². Jak przekazała, wśród 86 uwolnionych z rosyjskiej niewoli żołnierek były kobiety, które podczas niewoli zostały poddane torturom i brutalnemu traktowaniu. Kobiety zostały wywiezione na terytorium Białorusi, a następnie do aresztu śledczego w Briańsku na zachodzie Rosji, gdzie były torturowane i im grożono. Wojskowe były rozbierane do naga w obecności mężczyzn, zmuszano je do robienia przysiadów, obcinano włosy i ustawicznie prowadzono na przesłuchania. Niektóre kobiety były zmuszane do udziału w nagrywaniu propagandowych materiałów; wymagano od nich mówienia po rosyjsku⁴³.

Niestety wojna budzi w ludziach najgorsze instynkty. Jednym z pierwszych, który trafił do niewoli ukraińskiej, był 39-letni sierż. Konstantin Bujniczew z plutonu rozpoznawczego 74. Zwienigorodzko-Berlińskiej Brygady Zmechanizowanej Gwardii. W serwisie YouTube można obejrzeć kilkuminutowy film z jego udziałem, przy czym widać, że przesłuchujący go ukraińscy oficerowie nie są szczególnie uprzejmi. Słychać podniesiony głos, pada czasem jakieś przekleństwo, ale o żadnym biciu nie ma mowy⁴⁴. Władze ukraińskie przyprowadzały rosyjskich jeńców wojennych na konferencje prasowe, aby omówić ich rolę w inwazji wojskowej, a na nagraniach wideo w mediach społecznościowych pokazano również schwytanych żołnierzy kontaktujących się z członkami rodzin w Rosji. W mediach społecznościowych pojawiły się również filmy wideo przedstawiające pojmanych żołnierzy ukraińskich. Takie działania stanowią

^{42/} *Ukraina: żołnierki, które trafiły do rosyjskiej niewoli, były torturowane*, [online:] <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1146844%2Cukraina-zolnierki-ktore-trafily-do-rosyjskiej-niewoli-byly-torturowane> [dostęp: 1.05.2022 r.].

^{43/} *Ibidem*.

^{44/} M. Fiszer, J. Fiszer, 38. *dzień wojny. Nie chciałbym być w skórze rosyjskich jeńców*, [online:] <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/2160863,1,38-dzien-wojny-nie-chcialbym-byc-w-skorze-rosyjskich-jencow.read> [dostęp: 2.04.2022 r.].

naruszenia art. 13 Trzeciej konwencji genewskiej, który „wyraźnie stanowi, że jeńcy wojenni muszą być chronieni przez cały czas, szczególnie przed publiczną ciekawością. Obowiązkiem mocarstwa zatrzymującego jest zapewnienie odpowiedniego poszanowania praw tych jeńców od momentu ich zatrzymania”⁴⁵.

Przytoczone przeze mnie przykłady naruszania przepisów konwencji genewskich w trwającej w chwili pisania artykułu wojnie są zapewne jedynie tylko niektórymi informacjami, jakie docierają do opinii publicznej. Nie zmienia to faktu, iż konflikt ten już w chwili obecnej możemy zaliczyć do długiej listy najbardziej niehumanitarnych, łamiących prawa człowieka i wszelkie obowiązujące umowy międzynarodowe wojen w historii. Niestety, mimo że zakładano, iż XXI wiek będzie czasem bez wojen, ludzkość dojrzała do prowadzenia mediacji i dialogów, a przepisy konwencji genewskich obowiązują wszystkich, konflikt ukraińsko-rosyjski pokazuje jednak, że rzeczywistość jest zupełnie odmienna.

Streszczenie

Już od najdawniejszych czasów od żołnierzy stron biorących udział w konfliktach zbrojnych wymaga się wzajemnego szacunku i uznania. Przejawy humanitarnego traktowania jeńców, cywili zaangażowanych w walkę znamy z kart historii oraz literatury, niestety jako coraz rzadsze, niedoścignione wzorce. Prawa, obowiązki i sposób traktowania uczestników konfliktów zbrojnych zawarte są w konwencjach genewskich z 1949 roku oraz protokołach dodatkowych pierwszym i drugim do tych konwencji. Jednak często się zdarza, że te zasady „kodeksu wojskowego” są nieprzestrzegane przez walczące strony. Podobne przypadki miały miejsce w trakcie konfliktu na Ukrainie, trwającego od 2014 roku, a który w trakcie pisania artykułu nadal trwa i przybiera coraz bardziej na sile. W artykule przedstawiono historię powstawania międzynarodowego prawa humanitarnego oraz jak przez dowództwo ukraińskie i rosyjskie, a także separatystów są traktowani żołnierze (bojownicy), którzy w trakcie walk dostali się w ręce strony przeciwnej. Ponadto zwrócono uwagę na to, że nadal znaczna część uczestników konfliktów zbrojnych nie wykazuje wrażliwości na ograniczenia zawarte w konwencjach genewskich, dopuszczając się zbrodni wojennych, a nawet zbrodni przeciwko ludzkości. Mam nadzieję, że artykuł będzie kolejnym głosem wzywającym do zaprzestania działań.

⁴⁵/ *Rosja/Ukraina: Jeńcy wojenni nie mogą być wystawiani na publiczny widok a ich prywatność musi być chroniona zgodnie z Konwencją Genewską*, [online:] <https://amnesty.org.pl/rosja-ukraina-jency-wojenni-ich-prywatnosc-musi-byc-chroniona/> [dostęp: 9.03.2022 r.].

Summary

Prisoners of war status in the Ukrainian-Russian conflict

Soldiers involved in armed conflict have always been required to respect and recognise each other. We know from history and literature the humanitarian treatment of prisoners, civilians involved in the struggle, unfortunately as increasingly rare and unattainable models. The rights, obligations and treatment of actors in armed conflicts are set out in the Geneva Conventions of 1949 and Additional Protocols I and II thereto. However, it often happens that these principles of the “Military Code” are not respected by the warring parties. Similar cases occurred during the conflict in Ukraine, which has been going on since 2014 and has escalated as the article progresses. In the article, the author tried to describe the history of the emergence of international humanitarian law and how the Ukrainian and Russian commandos and the separatist soldiers (combatants) who fell into the hands of the opposing party during the fighting are treated. It also points out that a large number of participants in armed conflicts still show no sensitivity to the limitations of the Geneva Conventions by committing war crimes and even crimes against humanity. I hope that this article will be another voice calling for an end.

Stosunek Federacji Rosyjskiej do prawa międzynarodowego na przykładzie konfliktów w XXI w.

Każdy z członków wspólnoty międzynarodowej patrzy na Federację Rosyjską z innej perspektywy. Dla państw zachodnich polityka międzynarodowa prowadzona przez to największe terytorialnie państwo od czasu upadku ZSRR jest postrzegana jako czynnik destabilizujący wspólnotę międzynarodową, choć jednocześnie państwa te upatrują w Rosji partnerstwo handlowe, surowcowe itp. Dla państw Europy Środkowo-Wschodniej polityka Rosji stanowi natomiast olbrzymie niebezpieczeństwo, zagrażające ich pozycji i rozwojowi. Relacje państw we wspólnocie międzynarodowej są regulowane przez prawo międzynarodowe, które opiera się na zasadach takich jak suwerenność, współpraca na równych warunkach, pokój i bezpieczeństwo. W artykule chciałbym poruszyć temat funkcjonowania Federacji Rosyjskiej w środowisku międzynarodowym. Istotnym punktem w zrozumieniu motywów Rosji jest jej kultura strategiczna, struktura władzy i mentalność narodu. Kolejną kwestią będzie działalność Rosji w organizacjach międzynarodowych i jej stosunek do prawa międzynarodowego. Na koniec podniesione zostanie zagadnienie odwiecznej walki pomiędzy idealizmem a realizmem w prawie międzynarodowym w kontekście rosyjskiej polityki międzynarodowej. Przedstawione obserwacje i wnioski poparte będą wydarzeniami z historii stosunków międzynarodowych, prawa międzynarodowego i kultury strategicznej.

W 1946 roku brytyjski dyplomata Isaiah Berlin wygłosił w Królewskim Instytucie Spraw Międzynarodowych raport o polityce Rosji prowadzonej

wobec Zachodu. Wykład ten był niezwykle istotny dla opinii publicznej oraz osób odpowiedzialnych za prowadzenie polityki międzynarodowej oraz bezpieczeństwa. Sam fakt podjęcia decyzji o zbadaniu tego „zjawiska” był dla elit ważny, interesujący i tajemniczy. Dla zachodniego świata, który od wielu dekad kierował się zasadami demokracji, wolnego handlu, swobody społeczeństwa, system polityczny Rosji stanowił zagadkę. Rozwiązanie jej mogłoby rozwinąć zdolność przewidzenia kolejnego ruchu Rosji na „szachownicy międzynarodowej”, co byłoby równoznaczne z zapewnieniem bezpieczeństwa dla pojedynczych członków wspólnoty międzynarodowej oraz jej jako całości. Brytyjczyk w swoim raporcie przedstawił wiele ciekawych tez. Jako pierwsza została poruszona kwestia izolacji Rosji od Zachodu. Zdaniem Berlina państwo to nie dąży do izolacji oraz odsunięcia od siebie zachodniego systemu wartości. Polityka zagraniczna Rosji nie wiąże się również z całkowitym zerwaniem kontaktów. Opiera się ona natomiast na jednostronnej relacji: Rosja chce oddziaływać na zachodnie elity władzy, wpływać na ich politykę wewnętrzną i zewnętrzną, Zachód ma natomiast być jedynie odbierającym jej przekaz¹. W dzisiejszych czasach przesiąkniętych globalizacją i wspólnymi łańcuchami dostaw całkowite oderwanie się od części państw wspólnoty międzynarodowej byłoby nierozważne. Dlatego Rosja nie tylko importuje wiele dóbr, ale również jest eksporterem broni oraz surowców, takich jak gaz, ropa, zboża, nawozy. Dodatkowo odpowiada za rozbudowę infrastruktury przemysłowej i energetycznej w wielu państwach. Przykładem jest tutaj umowa podpisana z Egiptem w 2017 roku na budowę czterech reaktorów jądrowych w Ad-Dabie nad Morzem Śródziemnym przez firmę Rosatom². Wszystkie te działania przynoszą korzyści finansowe, od których odcięcie się mogłoby oznaczać kryzys³. Isaiah Berlin zwrócił w swym wystąpieniu uwagę na jeszcze jedną, istotną dla obywateli Zachodu, ideologię, jaką kierują się Rosjanie. Rosja traktuje siebie jako „dryfującą wyspę”, samotną i oddzieloną od reszty świata, z własnymi ideami oraz wartościami. Z resztą

¹/ M. Budzisz, *Wszystko jest wojną*, Warszawa 2021, s. 41–42.

²/ S. Kardaś, *Rosyjsko-egipska współpraca w sferze energetyki jądrowej*, [online:] <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2017-12-20/rosyjsko-egipska-wspolpraca-w-sferze-energetyki-jadrowej> [dostęp: 9.04.2022 r.].

³/ Obserwowane jest to już teraz w dobie trwającej wojny na Ukrainie w 2022 r. Zachód nałożył na Rosję wiele sankcji ekonomicznych, gospodarczych. Dotknięci zostali również działacze prorosyjscy i elity w Rosji wraz z ich rodzinami. Wynikiem polityki sankcyjnej prowadzonej przez Zachód jest kryzys w Rosji i protesty w wielu miastach.

państw łączą ją jedynie globalne łańcuchy dostaw, wymiana dóbr i wspomniana już wcześniej jednostronna komunikacja. Zdaniem Berlina powinniśmy przestać myśleć w kategorii, że Federacja Rosyjska kiedykolwiek będzie w stanie zaakceptować system wartości promowany przez Zachód. Nie wynika to z jej niewiedzy o nim ani zbyt małej znajomości historii, lecz z innego sposobu interpretacji świata⁴.

Określenie „dryfująca wyspa” nie jest przypadkowe, do tego właśnie bytu porównał Rosję w 2017 roku Władisław Surkow⁵. Podczas swojego wystąpienia bardzo mocno krytykował Zachód, co nie może jednak budzić większego zdziwienia. Rosja od zawsze bowiem rywalizowała z Zachodem nie tylko zbrojeniowo (zimna wojna), ale również ideologicznie. Zgodnie z tezą Surkowa Zachód stosuje różnego rodzaju standardy w swojej polityce, a era świata liberalnego definiowanego przez rywali Rosjan dobiega końca. Nawoływał on do redefiniowania tego systemu, a nawet postulował stworzenie nowego, zgodnego z rosyjską myślą polityczną⁶.

Warto zastanowić się, na czym oparty miałby być ów nowy system. Surkow wyklucza demokrację liberalną, którą uważa za system przestarzały i niewywiązujący się dobrze ze swojej roli. W zamian tego proponuje narrację konserwatywną, ale w myśl idei rosyjskiej. Stanowisko takie prezentują nadal kolejni członkowie elit rosyjskich, obecny prezydent Władimir Putin, Minister Spraw Zagranicznych Federacji Rosyjskiej Siergiej Ławrow czy były prezydent Federacji Rosyjskiej Dmitrij Miedwiediew. Wszyscy oni pragną nowego ładu światowego opartego na rosyjskim konserwatyzmie, wraz ze słabszą pozycją Stanów Zjednoczonych. Bardzo niepokojąco brzmią słowa, którymi Surkow kończy swój wykład: „Być może i jutro, z «całego tego chaosu i tego fałszu» oszołomione tłumy zostaną wyprowadzone silną ręką”⁷.

To nie jedyne wystąpienie Surkowa, które tłumaczy motywy działania Rosji we wspólnocie międzynarodowej. Pod wieloma względami widzi on podobieństwo Rosji do starożytnego Rzymu. Uważa, że „polityczna chytryść” jest

⁴/ M. Budzisz, *Wszystko jest wojną...*, s. 42.

⁵/ Władimir Surkow – członek elity władzy w Rosji, bliski współpracownik Władimira Putina, twórca pojęcia suwerennej demokracji, czyli definicji rosyjskiego systemu władzy.

⁶/ M. Budzisz, *Wszystko jest wojną...*, s. 205–206.

⁷/ W. Surkov, *Kryzys hipokryzji*, „I hear America singing”, 2017, [za:] M. Budzisz, *Wszystko jest wojną...*, s. 206.

zaletą w strategii państwa. I dlatego, wzorem zmian ustrojowych w starożytnym Rzymie pod koniec rządów republikańskich, proponuje odrzucenie systemu liberalnego Zachodu i zastąpienie go rosyjską wizją⁸. Pod tym względem Rosja nigdy nie zostanie zakwalifikowana do jakiejś konkretnej grupy państw, ponieważ państwo to samo tworzy swój indywidualny system wartości.

Powyższe argumenty pozwalają choć trochę pojąć sposób myślenia Rosjan. Inaczej postrzegają oni ład międzynarodowy i system działania wspólnoty międzynarodowej. Uważają, że demokracja liberalna, system stworzony przez Amerykanów po upadku Związku Radzieckiego w 1991 roku, jest pełen fałszu i zakłamania. Rosja posiada aspiracje imperialistyczne, które zakładają stworzenie nowego ładu międzynarodowego opartego na jej zasadach i pod jej kontrolą. To wszystko przekłada się na działalność tego państwa we wspólnocie międzynarodowej. Jak pisze Wiliam Fuller o rosyjskich mężach stanu w latach 1600–1914:

Przeważnie operowali oni chłodnym językiem strategii i analizy. Ważyli międzynarodowe skutki proponowanych przez siebie działań, pochylali się nad siłą i słabością swoich potencjalnych wrogów, usprawiedliwiali swoją politykę korzyściami, jakich miała przysporzyć sile i bezpieczeństwu Rosji. Powszechność tego sposobu rozumowania jest wręcz uderzająca⁹.

Stan obecny nie pozwala Rosji czuć się bezpiecznie, co prowadzi do ciągłych wojen, konfliktów i rozszerzania wpływów. Niegdyś odbywało się to poprzez ekspansję terytorialną, a w czasach współczesnych Rosja rozszerza swoje wpływy poprzez globalne łańcuchy dostaw, wpływy polityczne oraz kulturowe. To wszystko ma na celu zburzenie istniejącego ładu i zbudowanie na jego zgliszczach wspólnoty międzynarodowej zgodnej z koncepcją Rosji.

Rosyjska kultura strategiczna jest jak najbardziej bliska radzieckiej kulturze strategicznej. Dużą uwagę poświęca się kwestiom militarnym, które są głównym instrumentem w prowadzeniu polityki międzynarodowej. Założenie to wywodzi się z radzieckiej myśli politycznej, według której ZSRR powinien poświęcić

⁸/ M. Budzisz, *Wszystko jest wojną...*, s. 206.

⁹/ W.C. Fuller Jr., *Strategy and Power in Russia, 1600–1914*, New York 1992, [za:] J.J. Mearsheimer, *Tragizm polityki mocarstw*, Kraków 2019, s. 233.

środki finansowe z innych dziedzin życia w celu sukcesywnego zwiększania potencjału wojskowego¹⁰.

Agresywna polityka Rosji nie wywodzi się, tak jak niektórzy mogą myśleć, tylko z ideologii Lenina lub Stalina. Obydwaj czerpali wiedzę i wskazówki z myśli Carla von Clausewitza. W książce pt. *O wojnie* zawarł on wiele wskazówek dotyczących osiągania celów politycznych, które znalazły odzwierciedlenie w polityce Związku Radzieckiego. Na marginesie warto zauważyć, że lektura ta nie była też obca Hitlerowi. Inaczej jednak czytał ją Hitler, a inaczej elity władzy Związku Radzieckiego. W 1858 roku Marks w swoich listach do Engelsa doceniał Clausewitza i określił, że „facet ma *a common sense*, który graniczy z mądrością”¹¹. Jego poglądy podzielał również Lenin, szczególnie koncepcję, że wojna jest kontynuacją polityki. Lew Trocki podczas organizowania Armii Czerwonej mówił:

Musimy unikać bezwzględnie rewolucyjnej strategii, gdyż doświadczenie nasze, wynikające z trzyletniej wojny domowej, jest nazbyt ograniczone. Specyficzne oddziały angażowały się w specyficzne walki. Clausewitz trafnie ostrzegł przed sformułowaniem w takiej sytuacji zbyt ostrych wniosków¹².

Powyższe przykłady pokazują, jak wielu członków elity rosyjskiej władzy w swoich pomysłach powoływało się na Clausewitza. Idea mówiąca o wojnie jako przedłużeniu polityki zagranicznej państwa pokazuje, jak dużą wagę ówczesna Rosja przywiązywała do tej metody. W dzisiejszych czasach niewiele się zmieniło.

Trzeba jednak Rosji oddać jedno. Państwo to jest modelowym przykładem tego, jak i kiedy używać *hard* i *soft power*. Ten pierwszy instrument jest mocno związany z użyciem siły militarnej. Realizacja celów za pomocą tej metody nie jest jednak łatwa, ponieważ generuje duże koszty, takie jak usprawiedliwienie swoich działań przed opinią publiczną i środowiskiem międzynarodowym.

¹⁰/ R. Kłaczyński, *Kultura strategiczna Federacji Rosyjskiej*, „Nowa Polityka Wschodnia”, 2012, nr 1(2), s. 26.

¹¹/ K. Marks, F. Engels, *Dzieła*, t. 29, Warszawa 1972, s. 304, [za:] H. Strachan, *Carl von Clausewitz, O wojnie. Biografia*, Warszawa 2009, s. 26.

¹²/ *Marxism and the Science of War*, ed. by B. Semmel, Oxford 1981, s. 69, [za:] H. Strachan, *Carl von Clausewitz...*, s. 27.

Tym właśnie zajmuje się *soft power*. Idealnym przykładem jest tutaj obecność wojsk rosyjskich w samozwańczej Republice Naddniestrza, agresja przeciwko Gruzji lub działania na terenach wschodniej Ukrainy. Po inwazji na Gruzję w 2008 roku opinia wspólnoty międzynarodowej o Rosji była, łagodnie mówiąc, krytyczna. Wymagało to zatem aktywizacji działań *soft power* przed wyborami prezydenckimi w 2012 r. Wtedy Putin uznał, że należy wpłynąć na opinię społeczności międzynarodowej, aby na nowo dobrze postrzegą Rosję jako partnera międzynarodowego. Wygrana Putina w wyborach prezydenckich w 2012 r. wiązała się z wpisaniem założeń *soft power* do koncepcji polityki zagranicznej Rosji w 2013 roku¹³.

W latach 2009–2014 prowadzony był projekt finansowany ze środków Unii Europejskiej, którego celem było zbadanie stanowiska Rosji dotyczącego prawa międzynarodowego. Chodziło też o znalezienie różnic w jego rozumieniu przez Zachód i Rosję. Badanie miało również wykazać, w jaki sposób kraje nieliberalne rozumieją ten system normatywny i jak stosują się do jego reguł w praktyce. Projekt badawczy INTLAWRUSSIA (*International Law and Non-liberal States: The Doctrine and Application of International Law in the Russian Federation*) wykazał, że istotnie Rosja inaczej rozumie założenia prawa międzynarodowego i praktykuje jego normy w dużej mierze odwrotnie do państw liberalnych. W państwach demokratycznych głoszone idee to suwerenność państwa, prawa człowieka i wolności. W Rosji już za czasów sowieckich prawo międzynarodowe było trzymane z dala od porządku wewnętrznego. Zauważyć było można, że w perspektywie rządów państw bloku komunistycznego działania Rosji były całkowicie demokratyczne. W istocie pokazuje to, że ówczesne elity inaczej rozumiały reguły prawa międzynarodowego i praktykowały je według swojej ścieżki myślenia¹⁴. W czasach współczesnych nie dzieje się inaczej. Oczywiście liczba rządów popierających działania Rosji we wspólnocie międzynarodowej jest znacznie mniejsza, lecz co najważniejsze, nie zmieniła się narracja Rosji w kwestii systemu normatywnego, jakim jest prawo międzynarodowe. W mojej ocenie autorytarny model rządów, taki jak za czasów carskiej Rosji czy też panowania Stalina, jest widoczny również dzisiaj. Różnicę stanowi jednak obecna

^{13/} S. Gardocki, *Polityka zagraniczna Rosji. Determinanty, interesy i środki*, „Studia Orientalne”, 2020, nr 2(18), s. 24–25.

^{14/} <https://cordis.europa.eu/project/id/241025/reporting/pl> [dostęp: 10.04.2022 r.].

sytuacja międzynarodowa, która wymusza określone zachowania na rosyjskiej elicie rządzącej. Niemniej jednak wspomniana wyżej narracja jest wciąż widoczna, a być może nawet próby jej podkreślenia przybrały na sile. Władimir Putin i jego poprzednicy o podobnych poglądach i zamiarach próbują przywrócić imperium rosyjskie dalekie od wszelkich reguł prawa międzynarodowego. Takie postępowanie wpisuje się w definicję doktryny polityczno-prawnej, która daje wyraz poglądom na państwo i prawo. Dotyczy to również funkcjonowania państwa w stosunkach międzynarodowych, co z kolei wiąże się z prawem je regulującym. Federacja Rosyjska na przestrzeni wieków wypracowywała swoją doktrynę polityczno-prawną, na którą wpływ miały konflikty, spory i wojny. Schemat zmieniał się, lecz różnica światopoglądowa i w rozumieniu prawa pozostała taka sama¹⁵.

Wspomniana wyżej inna wizja systemu normatywnego, regulującego stosunki między państwami, mentalność elity władzy i narodu rosyjskiego, a także jego historia pokazują olbrzymie różnice pomiędzy tym krajem a Zachodem. Państwo ma prawo do podejmowania suwerennych decyzji, własnego interpretowania prawa, zawierania traktatów lub ich odrzucania. Obserwowana przez społeczność międzynarodową agresywna polityka Federacji Rosyjskiej jest przez nią tłumaczona innym interpretowaniem prawa międzynarodowego. Na poparcie tej tezy można przywołać szereg dowodów.

Można wskazać wiele powodów, dla których Rosja zdecydowała się pomóc militarnie prorosyjskim separatystycznym republikom Osetii Południowej i Abchazji. Najważniejszym, w mojej ocenie, jest aspekt polityczny, który wiązał się w zbliżeniu Gruzji do państw Zachodu. W 1995 roku Gruzja podpisała z Rosją układ, na mocy którego ustanowiono na jej terytorium cztery rosyjskie bazy wojskowe na okres 25 lat, co przez wielu obserwatorów uznawane było za olbrzymi błąd Tbilisi. Dopiero w 1999 r. udało się wynegocjować opuszczenie przez Rosjan dwóch baz, lecz w pozostałych wojska stacjonowały dalej z powodu obaw Abchazów o wywołanie konfliktu. Kolejne lata w historii Gruzji to dalsza demokratyzacja tego państwa i zbliżenie się do Zachodu, czego przykładem może być wybór w demokratycznych wyborach prezydenta Saakaszwiliego, co jeszcze bardziej pogorszyło stosunki z Rosją. Postępująca demokratyzacja

^{15/} J. Gilas, *Systemy normatywne w stosunkach międzynarodowych*, Poznań 1981, s. 160–161.

wywołała szereg działań, prawdopodobnie sabotażowych, na terenie Osetii Południowej, np. wybuch gazociągu i odcięcie dostaw rosyjskiego gazu. Rząd Gruzji nie mógł pozostać obojętny i w 2006 roku wezwał do wycofania się rosyjskich wojsk z terytorium Abchazji i Osetii Południowej, do czego ostatecznie doszło rok później. Jedynie niewielka liczba żołnierzy rosyjskich pozostała na terenach separatystycznych republik. Warto w tym momencie zauważyć charakter wojsk rosyjskich, które określane były przez Moskwę siłami pokojowymi. Nazewnictwo to jest bardzo istotne w perspektywie dalszego omawiania stosunku Rosji do prawa międzynarodowego. W kolejnych miesiącach doszło do dalszego pogorszenia relacji pomiędzy tymi państwami, np. pojawiły się groźby rosyjskiego ambasadora przy NATO o rozpoczęciu procesu secesji Abchazji i Osetii Południowej od Gruzji, w przypadku uzyskania zgody na członkostwo tego państwa w Sojuszu Północnoatlantyckim. Rosja wytaczała również absurdalne oskarżenia, jakoby Gruzja planowała broń ofensywną przeciwko Osetii i Abchazji. Powodem wejścia wojsk rosyjskich, podawanym przez elity rządzące, była próba ratowania „rodaków”, czyli ludności Abchazji i Osetii Południowej. Z tego względu narracja rosyjska przedstawia wysłane przez siebie siły jako pokojowe, mające na celu zakończenie konfliktu wywołanego przez Gruzję. Realne powody były jednak zupełnie inne i wynikały z aspiracji politycznych Gruzji, dołączenia tego państwa do NATO i struktur Zachodu. Inwazja Rosji wyrażała *de facto* jej interes, a nie działanie w imię humanitaryzmu. Dodatkowo warto zauważyć, że Rosja jest sygnatariuszem konwencji haskich i genewskich, a także ratyfikowała wiele traktatów dotyczących międzynarodowego prawa humanitarnego, co powinno powstrzymać ją przed dokonywaniem masakry na ludności. Niestety wojna dotknęła również cywili i reguły międzynarodowego prawa humanitarnego, którymi zobowiązana była Rosja, nie zadziałały¹⁶. Naruszenie praw człowieka przez Rosję podczas wojny rosyjsko-gruzińskiej było przedmiotem wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie *Gruzja przeciwko Rosji (II)* 38263/08 z dnia 21 stycznia 2021 roku. Trybunał odniósł się do szeregu zarzutów podniesionych przez stronę gruzińską, np. dotyczących kwestii jeńców wojennych lub nielegalnego pozbawienia wolności ludności

^{16/} K. Małachowska, *Przyczyny wojny pięciodniowej i sytuacja geopolityczna Gruzji po konflikcie z Federacją Rosyjską*, „Gdańskie Studia Międzynarodowe”, 2017, t. 15, nr 1–2, s. 132–147.

cywilnej. Jeśli chodzi o tych pierwszych, byli oni torturowani przez siły rosyjsko-osetyjskie, co zostało potwierdzone przez świadków i niezależne raporty. Nawet jeżeli niektórych aktów tortur dopuszczały się siły osetyjskie, to i tak te naruszenia należy przypisać Rosji, skoro Rosja sprawowała kontrolę nad osetyjskimi milicjami. Doszło zatem do naruszenia art. 3 Europejskiej konwencji praw człowieka (EKPCz). Jeśli chodzi natomiast o pozbawienie wolności ludności cywilnej, zgodnie z raportami, warunki pozbawienia wolności urągały godności ludzkiej. Około 160 osób zostało zamkniętych w 7 celach z około 80 łózkami bez spełnionych warunków sanitarnych. Dodatkowo żołnierze osetyjscy bili i okaleczali więźniów (naruszenie art. 3 i 5 EKPCz). W obu przypadkach winę przypisuje się również Rosji, gdyż działania miały miejsce na terenie Osetii Południowej, nad którą jurysdykcję sprawowała Rosja¹⁷.

Ukraina – 2022 rok¹⁸

Według tłumaczeń strony rosyjskiej w Gruzji brały udział siły pokojowe Federacji Rosyjskiej, co ma wskazywać na humanitarny charakter całej operacji. Cała społeczność międzynarodowa wie jednak, że w rzeczywistości były to wojska rosyjskie, których strategicznym celem było oderwanie od Gruzji terytoriów Abchazji i Osetii Południowej. Po upływie 14 lat i szeregu innych sporów i konfliktów, w których brała udział Rosja, można zauważyć tę samą taktykę i narację Federacji Rosyjskiej wobec Ukrainy. Przed inwazją Rosji na terytorium tego państwa swoje orędzie do narodu wygłosił Władimir Putin, w którym tłumaczył powody rozpoczęcia wojny lub, jak nazywają to rosyjskie elity rządzące, „operacji”. Dodatkowo w swojej wypowiedzi doniósł o prośbach republiki donieckiej i ługańskiej o udzielenie pomocy wojskowej. I tak jak w przypadku konfliktu w Gruzji mówił, że celem działań jest ochrona ludności cywilnej i zapobieganie ludobójstwu na ludności ukraińskiej dokonywanemu przez Kijów. Kolejnym absurdem było stwierdzenie o denazyfikacji i demilitaryzacji Ukrainy. Jak można zauważyć, działania Rosji po raz kolejny odnoszą się do

^{17/} Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 21 stycznia 2021 r., Gruzja przeciwko Rosji (II) 38263/08.

^{18/} Stan na kwiecień 2022 r.

kwestii międzynarodowego prawa humanitarnego oraz pomocy „rodakom” z separatystycznych republik. I w tym przypadku wymienione przez Putina powody są nieprawdziwe, a pod jego słowami ukryty jest wyraźny przekaz polityczny. Rosja w swoich działaniach dąży do stworzenia systemu imperialnego, który rozciągałby się od Władywostoku po Lizbonę. Zachodni sąsiedzi Rosji (Litwa, Łotwa, Estonia, Ukraina) przeszkadzają Putinowi w realizacji tych celów, co więcej Państwa Bałtyckie znajdują się w strukturach NATO i UE, co jak twierdzą Rosjanie, stanowi niebezpieczeństwo dla suwerenności ich państwa. Rosja nie działa tutaj jako wielki obrońca uciśnionych i strażnik międzynarodowego prawa humanitarnego. Zwłaszcza w Buczy, po opuszczeniu jej przez Rosjan, można było zauważyć, jak brutalnie postępowało rosyjskie wojsko. Przed wybuchem I wojny światowej admirał Jacky Fischer, twórca nowoczesnej Royal Navy, powiedział: „Wszystkie państwa pragną pokoju, ale pragną pokoju, który promuje ich interesy”¹⁹. Czy Rosja pragnie pokoju w rozumieniu całej wspólnoty międzynarodowej i prawa międzynarodowego? Zdecydowanie nie. Dodatkowo dokonywane przez nią czyny są całkowicie z nim niezgodne. W *Stanowisku polskich prawników międzynarodowych dotyczącym agresji Federacji Rosyjskiej przeciwko Ukrainie* wskazano, że operacja przeciwko temu państwu, a także wszelkie ruchy *maskiorowki* przed inwazją wskazują na naruszenie art. 2 ust. 4 Karty Narodów Zjednoczonych (KNZ), zakazującego groźby i użycia siły zbrojnej, oraz prawa zwyczajowego. Równocześnie zgodnie z art. 2 ust. 3 KNZ i odpowiadającej mu normie zwyczajowej naruszona została zasada pokojowego rozstrzygnięcia sporów²⁰. Kolejną podnoszoną kwestią jest rzekome „zaproszenie”, które do Rosji wystosowała tzw. Doniecka Republika Ludowa i tzw. Ługańska Republika Ludowa, których państwowość Rosja uznała, powołując się na prawo do samostanowienia narodów. Owa praktyka nie ma żadnego odzwierciedlenia w prawie międzynarodowym. Naruszona została natomiast integralność terytorialna Ukrainy. Z wnioskiem o interwencję zbrojną mogą się zgłaszać tylko państwa, które posiadają prawowitą i efektywną władzę oraz zostały uznane przez innych członków wspólnoty międzynarodowej (interwencja na zaproszenie). Z tego właśnie powodu rosyjskie twory w postaci Donieckiej Republiki Ludowej

^{19/} Cyt. za: J. Bartosiak, *Pacyfik i Eurazja. O wojnie*, Warszawa 2018, s. 7.

^{20/} <http://przegladpm.blogspot.com/search?updated-max=2022-03-16T13:03:00%20Bo1:00&max-results=10&start=10&by-date=false> [dostęp: 10.04.2022 r.].

i Ługańskiej Republiki Ludowej nie mogły zwrócić się o pomoc do Federacji Rosyjskiej o podjęcie działań zbrojnych, a rosyjska operacja nie ma legitymizacji²¹. W omawianym dokumencie podniesiona została również sprawa broni, jaką Federacja Rosyjska stosuje podczas inwazji. Państwo to nie jest stroną konwencji zakazujących użycia min przeciwpiechotnych lub broni kasetowej. Broń ta jest jednak powszechnie uznawana za niehumanitarną. Podobna sytuacja dotyczy broni termobarycznej, której nie wolno używać w pobliżu osób cywilnych²². Warto nadmienić, że wojna na Ukrainie wciąż trwa, więc nie sposób dokładnie określić, jakie inne normy humanitarne zostały złamane. Najważniejszą konkluzją płynącą ze wskazanych przykładów działalności Rosji jest jej widoczna obojętność w stosunku do norm prawa międzynarodowego.

Rosja w organizacjach międzynarodowych

Członkostwo Federacji Rosyjskiej w tych podmiotach niepaństwowych budzi niemałe kontrowersje z uwagi na wyżej opisany sposób prowadzenia polityki zagranicznej i interpretowanie prawa międzynarodowego. Organizacje międzynarodowe istnieją i działają na arenie międzynarodowej w zakresie, jaki został opisany w traktatach je ustanawiających lub w ich statutach. Każda organizacja jest wyspecjalizowana i działa na różnych płaszczyznach, niemniej jednak mają one wiele cech wspólnych, tj. równość, współpracę, dążenie do realizacji postawionych przez siebie celów itp. W działaniach Federacji Rosyjskiej w ostatnich trzydziestu latach nie widać, by wpisywały się one w ogólne założenia i idee, którymi kieruje się większość organizacji międzynarodowych. Według mojej opinii największy problem stanowi członkostwo tego państwa w Organizacji Narodów Zjednoczonych. Jednym z jej organów jest Rada Bezpieczeństwa. Składa się ona z piętnastu państw, w tym pięć z nich ma status stałego członka. Pozostałe dziesięć państw jest wybieranych na dwuletnią kadencję przez Zgromadzenie Ogólne. Głosowanie w Radzie Bezpieczeństwa ONZ różni się od głosowań w Zgromadzeniu Ogólnym. Do przyjęcia rezolucji wymagane jest dziewięć głosów poparcia, w tym wszystkich stałych członków.

^{21/} *Ibidem.*

^{22/} *Ibidem.*

Wystarczy zatem jeden głos przeciwny ze strony członka stałego, aby rezolucja została odrzucona²³. Federacja Rosyjska posiada status stałego członka Rady Bezpieczeństwa ONZ. Z perspektywy tego państwa jest to bardzo duży przywilej, który pomaga w realizowaniu strategii i prowadzeniu polityki międzynarodowej. Przykładem zastosowania prawa weta przez Rosję jest wojna na Ukrainie w 2022 roku. Rada Bezpieczeństwa głosowała nad rezolucją potępiającą inwazję Rosji na Ukrainę, która oczywiście została zawetowana przez napastnika. Niektóre państwa członkowskie, partnerzy biznesowi Rosji, wstrzymały się od głosu, co zostało odebrane przez Zachód jako dowód na izolację międzynarodową Rosji²⁴. Niemniej jednak użyte prawo weta pokazało, jak ogranicza ono działania ONZ. Organizacja ta nie jest w stanie podjąć kroków w celu powstrzymania okrucieństwa na terytorium Ukrainy, ponieważ agresor, który rozpoczął ten dramat, siedzi z nimi przy stole rozmów i posiada decydujący głos. Sytuacja ta jest dramatyczna dla całej wspólnoty międzynarodowej z uwagi również na dokument, który stanowi podstawę funkcjonowania ONZ – Kartę Narodów Zjednoczonych. Prof. dr hab. Roman Kwiecień komentuje sprawę następująco:

Współczesne regulacje prawne dotyczące używania siły zbrojnej oparte są na zasadzie zakazującej groźby lub użycia siły zbrojnej. Znajduje ona wyraz w art. 2 (4) Karty Narodów Zjednoczonych (KNZ). Jest również zasadą zwyczajowego prawa międzynarodowego. W prawie międzynarodowym istnieją dwa wyjątki od tej zasady: działanie w samoobronie i akcja zbrojna na podstawie decyzji Rady Bezpieczeństwa ONZ. Trzeci wyjątek, tzw. klauzula państw nieprzyjacielskich (art. 53 KNZ), ma obecnie znaczenie historyczne. Działanie zbrojne Rosji przeciwko Ukrainie nie spełnia bez żadnych wątpliwości przesłanek któregoś z tych wyjątków. Jest działaniem jednoznacznie bezprawnym²⁵.

²³/ J. Barcik, T. Srogosz, *Prawo międzynarodowe publiczne*, wyd. 4, Warszawa 2019, s. 533–535.

²⁴/ *Rosja wetauje projekt rezolucji RB ONZ ws. inwazji na Ukrainę. „Jest izolowana”*, [online:] <https://www.rp.pl/dyplomacja/art35764031-rosja-wetuje-projekt-rezolucji-rb-onz-ws-inwazji-na-ukraine-jest-izolowana> [dostęp: 15.04.2022 r.].

²⁵/ Cyt. za: <https://www.prawo.pl/prawo/napasc-zbrojna-rosji-na-ukraine-komentarz-prof-romana-kwietnia,513772.html> [dostęp: 15.04.2022 r.].

Dodatkowo sugeruje on, że ONZ mogłaby podjąć próbę nałożenia sankcji natury wojskowej, co mogłoby oznaczać wysłanie sił pokojowych Organizacji (art. 42 KNZ). W rzeczywistości nie jest to jednak możliwe, gdyż działanie takie wymaga omówionego już trybu głosowania, które jest wetowane przez Federację Rosyjską²⁶. Społeczność międzynarodowa może oczywiście podejmować kroki sankcyjne natury gospodarczej, politycznej lub organizacyjnej, czego przykładem jest zawieszenie Rosji w Radzie Europy. W kwietniu 2022 roku, w czasie trwającej wojny na Ukrainie, Organizacja Narodów Zjednoczonych podjęła jednak inne środki, które zgodnie z przepisami nie mogły zostać zablokowane przez Federację Rosyjską. Państwo to zostało zawieszono w Radzie Praw Człowieka ONZ z inicjatywy Stanów Zjednoczonych w wyniku masakry na setkach cywilów w Buczy na Ukrainie. Rosja podczas prowadzonej inwazji użyła środków całkowicie naruszających międzynarodowe prawo humanitarne²⁷.

Przykład Organizacji Narodów Zjednoczonych i stałego członkostwa Federacji Rosyjskiej w Radzie Bezpieczeństwa pokazuje wadliwość tego systemu. Organizacja nie jest w stanie podjąć konkretnych kroków w swoich rezolucjach w wyniku absolutnego prawa decyzyjnego przynależnego Rosji. Dodatkowo jej sposób prowadzenia polityki zagranicznej nie nawiązuje w żaden sposób do przepisów zawartych w traktatach ustanawiających daną organizację międzynarodową, do której przynależy Rosja, lub statutach. Następstwem tego są tragedie społeczności zaatakowanych przez Rosję. Wojna na Ukrainie to nie jedyny przypadek bezprawnej działalności Rosji. Wspólnota międzynarodowa nie zapomniała wojny w Gruzji lub Syrii. Obecność Federacji Rosyjskiej w strukturach organizacji międzynarodowych jest kompletnym zaprzeczeniem współpracy na rzecz pokoju, dobra i rozwoju.

Opisane wyżej sytuacje wyraźnie pokazują zagadnienie idealizmu w prawie międzynarodowym. Wspólnota międzynarodowa nie jest w stanie funkcjonować zgodnie z przyjętymi normami, jeśli ważną rolę odgrywa państwo wyraźnie agresywne. Ciekawie kwestię idealizmu obrazuje H. Mackinder w dziele *Demokratyczne ideały a rzeczywistość*. Autor zwraca uwagę, że realizacja demokratycznych ideałów i utworzenia struktur międzynarodowych nimi przesiąkniętych

^{26/} *Ibidem*.

^{27/} *Rosja zawieszona w Radzie Praw Człowieka ONZ. Chiny były przeciw*, [online:] <https://www.rp.pl/dyplomacja/art36034631-rosja-zawieszona-w-radzie-praw-czlowieka-onz-chiny-byly-przeciw> [dostęp: 15.04.2022 r.].

nie będzie możliwa. W czasach współczesnych Mackinderowi państwa próbowały utworzyć organizację, która rzetelnie wykonywałaby swój obowiązek stania na straży pokoju – mowa oczywiście o Lidze Narodów. Autor przywołuje warunki, jakie przedstawił Wicehrabia Grey, konieczne do powstania Ligi Narodów. Po pierwsze, idea musi zostać przyjęta szczerze i z przekonaniem przez władzę wykonawczą państw. Po drugie, rządy muszą zrozumieć, że przystępując do takiej struktury, będą musiały ograniczyć w pewnym zakresie swoją wolność. Narody silniejsze nie będą już mogły działać kosztem państw słabszych w celu realizacji swoich interesów²⁸. Mackinder pisze:

Wasza Liga będzie musiała się liczyć z określonymi realiami. Przed wojną był załączek Ligi Narodów; jego członkami były państwa uznające system prawa międzynarodowego. Czyż nie dlatego musieliśmy wziąć udział w wojnie, że dwa z większych państw złamały prawo międzynarodowe, najpierw wobec jednego, a potem drugiego z mniejszych państw, i czy te dwa większe państwa nieomal nie pokonały potężnej „Ligi Narodów”, która interweniowała w imieniu tego prawa? [...] Jednym słowem, czy przez nasze ideały nie będziemy kręcić się w kółko, dopóki nie zaczniemy brać pod uwagę realiów?²⁹.

Czasy Ligi Narodów są oddalone wiele dziesięcioleci od współczesności. Mimo to założenie Mackindera jest w mojej opinii aktualne również i dziś. Państwa nie powinny kierować się w stosunkach międzynarodowych ideałami, gdyż nie każdy podmiot prawa międzynarodowego będzie się stosował do norm zawartych w traktatach. Obecnie jednak nie mamy do czynienia z tak dużą ilością wojen i nie są one prowadzone na taką skalę jak I i II wojna światowa. Wciąż jednak dokonywane są mordy na ludności cywilnej, a międzynarodowe prawo humanitarne leży w gruzach w obliczu spadających bomb termobarycznych, broni kasetowej, jądrowej lub biologicznej.

²⁸/ H.J. Mackinder, *Demokratyczne ideały a rzeczywistość*, Warszawa 2019, s. 192–193.

²⁹/ Cyt. za: *ibidem*, s. 193.

Streszczenie

Dotychczasowe rozważania pokazują Federację Rosyjską w niekorzystnym świetle na tle wspólnoty międzynarodowej. Czasy współczesne i historia XX wieku pokazują brutalną politykę zagraniczną tego państwa, której skutkiem jest śmierć wielu niewinnych osób oraz zniszczenia infrastruktury cywilnej państw zaatakowanych. Zachowanie to wynika z kultury strategicznej tego państwa oraz przekonania elit rządzących o odmienności Rosji od większości członków wspólnoty międzynarodowej. Władze marzą o odbudowie imperium Związku Radzieckiego, a tym samym nie kierują się pokojową metodą zachęcania do siebie państw, lecz metodą militarną burzą demokratyczne struktury lub wspierają autorytarne rządy. Federacja Rosyjska w swojej odmienności inaczej postrzega również prawo międzynarodowe. Interpretuje jego normy zgodnie z własnymi interesami, w wielu przypadkach rażąco pokazuje niezastosowanie się do nich. Pomimo to jest członkiem wielu organizacji międzynarodowych, z czego za największy problem uważam członkostwo Rosji w Organizacji Narodów Zjednoczonych i jej stałą rolę w Radzie Bezpieczeństwa.

Summary

The attitude of the Russian Federation to international law on the example of conflicts in the 21st century

The considerations to date show the Russian Federation in a negative light against the background of the international community. Contemporary times and the history of the 20th century show the brutal foreign policy of this country, which results in the death of many innocent people and the destruction of the civilian infrastructure of the attacked countries. This behavior results from the country's strategic culture and the belief of the ruling elite that Russia is different from most members of the international community. The authorities have dreams of rebuilding the Soviet Union empire, and thus are not guided by a peaceful method of inviting states to each other, but by a military method to destroy democratic structures or support authoritarian governments. The Russian Federation perceives international law in a different way. It interprets these standards according to its own interests and in many cases blatantly shows non-compliance with them. Despite this, it has membership in many international organizations, of which I consider the greatest problem is the membership in the United Nations and its permanent role in the Security Council.

Zuzanna Kilanowska

UNIwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie / STOSUNKI MIĘDZYNARODOWE (ABSOLWENTKA),
WYDZIAŁ PRAWA I ADMINISTRACJI, WYDZIAŁ SPOŁECZNO-EKONOMICZNY (STUDENTKA)

Zasady ogólne prawa humanitarnego

Międzynarodowe prawo humanitarne (MPH), zwane jest także prawem konfliktów zbrojnych. Na łamach historii prawo humanitarne określane było prawem wojennym – *ius in bello*. Prawo humanitarne jest częścią prawa międzynarodowego publicznego, które służy rozwiązywaniu problemów humanitarnych wynikających z konfliktów zbrojnych, w szczególności poprzez normy prawne zawierające ograniczenia w metodach i środkach prowadzenia działań zbrojnych, zasady ochrony mienia i ludności niezaangażowanej w działania zbrojne przed skutkami tych działań.

Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych dzieli się na trzy kategorie: prawo przeciwwojenne (*in contra bellum*), prawo wojenne (*ius in bello*), prawo humanitarne. To ostatnie stanowi temat dogłębnej analizy przedstawionej w poniższej publikacji. Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych (MPHKZ) jest jedną z najstarszych dziedzin prawa międzynarodowego publicznego. Prawo humanitarne skupia w sobie normy prawa międzynarodowego, których celem jest ochrona ofiar wojny.

Podstawą międzynarodowego prawa humanitarnego są umowy międzynarodowe i zwyczaj międzynarodowy, czyli tradycyjne źródła prawa międzynarodowego. Wszystkie te źródła mają tę samą moc prawną i obowiązującą. Szczególnie wyróżniane to konwencje haskie z dnia 29 lipca 1899 roku oraz konwencje genewskie z dnia 12 sierpnia 1949 roku z dwoma protokołami dodatkowymi do nich z 1977 roku. Protokoły dodatkowe do konwencji genewskich

z 12 sierpnia 1949 roku dotyczą ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół I) oraz dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół II) z Genewy z 1977 roku.

Definicja międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych to:

normy międzynarodowe ustanowione przez umowy międzynarodowe lub zwyczaj międzynarodowy, których szczególnym zadaniem jest rozwiązywanie problemów humanitarnych wynikających bezpośrednio z międzynarodowych lub niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych i które z przyczyn humanitarnych ograniczają prawo stron konfliktu zbrojnego do swobodnego wyboru metod i środków prowadzenia działań zbrojnych lub chronią osoby i dobra, które są lub mogą być dotknięte skutkami konfliktu zbrojnego¹.

Prawo humanitarne konfliktów zbrojnych stanowi jedną z najważniejszych i najstarszych gałęzi prawa międzynarodowego publicznego, w związku z powyższym musi być zgodne z ogólnymi zasadami prawa międzynarodowego, takimi jak zasada suwerenności państw czy zasada mocy wiążącej zobowiązań międzynarodowych (*pacta sunt servanda*). Jednak w trakcie konfliktów zbrojnych dodatkowo (i wyłącznie wówczas) funkcjonują, wykształcone na przestrzeni wieków, specyficzne i charakterystyczne dla MPHKZ zasady, uznawane przez podmioty i doktrynę prawa międzynarodowego oraz wielokrotnie przytaczane przez sądy międzynarodowe, w tym przez Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości². Samo prawo międzynarodowe publiczne, co do istoty, jest gałęzią prawa, która obejmuje nie tylko normy prawne regulowane między państwami, ale również unormowania legislacyjne pomiędzy organizacjami międzynarodowymi oraz innymi podmiotami prawa międzynarodowego. Zgodnie z dyskursem prawa międzynarodowego wyróżniamy dwa określenia zasad prawa co do istoty. Są to zasady podstawowe oraz zasady ogólne³.

^{1/} Zob. *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977*, ICRC, Geneva 1987, s. XXVII.

^{2/} Zob. np. *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*, Judgement of 27 June 1986 – Merits, ICJ Reports 1986, par. 215 i 218; *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion of 8 July 1996, ICJ Reports 1996, par. 78.

^{3/} Por. T. Srogosz, J. Barcik, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2019, s. 46.

Zasady międzynarodowego prawa humanitarnego mają charakter fundamentalnych norm zwyczajowych, można pokusić się o stwierdzenie, że tworzą szkielet prawa humanitarnego. Są one brane pod uwagę przy interpretacji wszystkich innych reguł tego prawa i w związku z tym są uwzględniane przy dokonywaniu oceny prawnej działań stron konfliktów zbrojnych⁴. Zasady ogólne prawa humanitarnego są zazwyczaj jedynym kryterium, które daje możliwość oceny legalności metod wykorzystywanych przez strony walczące i środków prowadzonych działań zbrojnych.

W zbiór głównych zasad prawa humanitarnego wpisują się zasady prawa wojny. Strony konfliktu zbrojnego muszą w każdym momencie rozróżniać siły zbrojne od ludności cywilnej, która pod żadnym warunkiem nie może zostać zaatakowana. Ataki zbrojne mogą być skierowane tylko na cele wojskowe. Osoby, które zaprzestały walki, muszą być traktowane w sposób humanitarny. Niedozwolone jest zabijanie lub ranienie przeciwnika, który nie może już brać udziału w dalszej walce. Ponadto ani strony konfliktu zbrojnego, ani członkowie sił zbrojnych nie mają pełnej swobody w wyborze metod i środków prowadzenia działań zbrojnych. Zabronione jest używanie metod i środków, które mogą spowodować nieuzasadnione straty lub nadmierne cierpienie. Ranni i chorzy muszą być objęci opieką przez stronę, która ma ich pod swoją kontrolą. Personel, budynki i sprzęt medyczny podlegają ochronie od ataków⁵.

Zasady prawa humanitarnego, tak jak wcześniej zostało wskazane, zostały unormowane w Czwartej konwencji genewskiej z 1949 roku o ochronie osób cywilnych podczas wojny oraz oba protokoły dodatkowe z 1977 roku do konwencji genewskich z 1949 roku dotyczące ochrony ofiar międzynarodowych i niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych. Zasady będące przedmiotem niniejszego artykułu zostały zawarte w art. 48, 49 i 51 Pierwszego protokołu dodatkowego do konwencji. Warte zaznaczenia w tym przypadku jest uzupełnianie się prawa w zakresie norm prawa zwyczajowego.

⁴/ E. Mikos-Skuza, *Wprowadzenie do międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych*, [w:] *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych*, red. K. Lankosz, Dęblin 2006, s. 37.

⁵/ *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych*, red. Z. Falkowski, M. Marcinko, Warszawa 2014.

Zasadą, która jest uznawana za najważniejszą w świetle prawa humanitarnego, jest zasada humanitaryzmu. Wynika to przede wszystkim z najczęściej zagrożonej w odniesieniu do prawa wojny wartości, czyli życia i zdrowia ludzkiego.

Zasada humanitaryzmu kładzie nacisk przede wszystkim na zapobieganie ludzkim cierpieniom, na ich łagodzenie i na pomoc świadczoną w warunkach konfliktu zbrojnego. Powyższa regulacja ma przede wszystkim na celu ochronę ofiar wojny i ich podstawowe prawa wynikające nie tylko z regulacji prawnych prawa międzynarodowego, ale też prawa krajowego czy przede wszystkim norm moralnych. Zasada ta została wyrażona w preambule Czwartej konwencji haskiej z 1907 roku pod postacią Klauzuli Martensa – klauzuli odnoszącej się do sytuacji nieobjętych przepisami prawa humanitarnego. Klauzula ta przewiduje, że:

w przypadkach nieobjętych przepisami obowiązującymi [...] ludność cywilna i kombatancki pozostają pod ochroną i władzą zasad prawa międzynarodowego wynikających z istniejących zwyczajów, z zasad humanitaryzmu i z wymagań społecznego sumienia⁶.

Klauzula Martensa zobowiązuje bowiem do określonego podejścia do interpretacji wszystkich przepisów dotyczących prowadzenia konfliktów zbrojnych, gdyż zasady znajdują zastosowanie w równej mierze tak w sytuacjach uregulowanych, jak i nieuregulowanych przepisami umów międzynarodowych⁷. Klauzula Martensa nabrała mocy normy zwyczajowej, tym samym jest uznawana za źródło prawa humanitarnego.

Zasada humanitaryzmu znalazła swoje odzwierciedlenie również w art. 3 Drugiej konwencji genewskiej z 1949 roku. Normy w nim zawarte wprowadzają standard, poniżej którego strony wojujące nigdy nie powinny schodzić – bez względu na to, czy chodzi o konflikt wewnętrzny, czy międzynarodowy. Zgodnie z tym artykułem osoby niebiorące bezpośrednio udziału w działaniach wojennych powinny być we wszystkich okolicznościach traktowane w sposób humanitarny⁸.

^{6/} Konwencja dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej, Czwarta konwencja haska (1907).

^{7/} R. Bierzanek, *Wojna a prawo międzynarodowe*, Warszawa 1982, s. 45.

^{8/} *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych...*, s. 63.

Biorąc pod uwagę wszelkie aspekty zasady humanitaryzmu i ochrony życia ludzkiego, należy podkreślić, iż bez względu na okoliczności jest to zasada uniwersalna i obiektywna. Prowadzenie wojny nielegalnej nie sprawia, że działania wojenne nie będą poddane określonym regułom prawnym, które regulują „bezpieczeństwo” tej wojny.

Prawo międzynarodowe nie ma innej możliwości [...] jak uznać, że wojna, bez względu na jej przyczyny, to szczególny stosunek stron, i skupić się wyłącznie na regulowaniu skutków owego stosunku. Skoro pozycja prawna walczących stron jest równa, równe muszą być należne im prawa⁹.

Jest to pogląd wyrażony przez W.E Halla w 1880 roku. Mimo czasu, który minął od wygłoszenia tej tezy, jest ona dalej aktualna i wpisuje się w uniwersalność i obiektywizm zasady humanitaryzmu.

Kolejną zasadą, którą w toku prowadzonych działań zbrojnych strony walczące obowiązane są przestrzegać, to zasada rozróżniania. Jej istotą jest fakt, że strony konfliktu powinny zawsze dokonywać rozróżnienia między ludnością cywilną a bojownikami oraz między dobrami o charakterze cywilnym a celami wojskowymi i w związku z tym kierować swoje operacje jedynie przeciwko celom wojskowym. Powyższa regulacja wprowadza wyraźny podział na kombatanów i niekombatanów oraz na cele wojskowe i obiekty cywilne.

Po raz pierwszy została użyta w Deklaracji w sprawie pocisków wybuchających małego kalibru (Deklaracja petersburska) z 1868 roku, w której stwierdzone zostało, że jedynym legalnym celem, jaki państwa powinny sobie wyznaczać jest osłabienie sił zbrojnych strony przeciwnej. Istotą tej zasady jest kierowanie ataków podczas walki zbrojnej jedynie przeciwko legalnym celom wojskowym, natomiast ataki na osoby cywilne i obiekty cywilne są zabronione. Legalnym celem podczas walki zbrojnej są kombatanzi. Kombatanzi to osoby uprawnione do walki w świetle prawa międzynarodowego. W razie pojmania przez stronę przeciwną, przysługuje im status jeńca wojennego¹⁰.

⁹/ Cyt. za: J. Keegan, *Historia wojen*, Warszawa 1998, s. 373.

¹⁰/ Z. Falkowski, *Podstawowe zasady międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych. Materiał dla nauczycieli*, s. 5–6, [online:] <https://www.wojsko-polskie.pl/u/dc/72/dc72a2de-bobe-48f1-a37b-8b6a8c11ec8e/podstwymphkz.pdf> [dostęp: 10.09.2022 r.].

Zasada rozróżniania wyłącza cztery zasady ogólne, które pozwalają na rozróżnienie pomiędzy osobami cywilnymi a kombatantami. Strony konfliktu powinny zawsze rozróżniać osoby cywilne i kombatantów. Ataki mogą być kierowane jedynie przeciwko kombatantom. Ataków nie wolno kierować przeciwko osobom cywilnym. Zabronione są akty lub groźby przemocy, których głównym celem jest zastraszenie ludności cywilnej. Osobami cywilnymi są wszystkie osoby niebędące członkami sił zbrojnych. Ludność cywilna oznacza wszystkie osoby cywilne. Osoby cywilne nie korzystają z ochrony przed atakami w czasie, gdy uczestniczą bezpośrednio w działaniach zbrojnych¹¹.

Zapewnienia równowagi pomiędzy koniecznością uwzględniania potrzeb wojskowych oraz koniecznością uwzględniania potrzeb humanitaryzmu dotyczy zasada proporcjonalności. Jej podstawą jest próba zbalansowania pozostających ze sobą często w konflikcie interesów wojskowych i humanitarnych, jest ona mocno powiązana z ograniczeniem przypadkowych szkód powstałych w wyniku operacji militarnych. Jest to przede wszystkim próba zrównoważenia dysharmonii pomiędzy koniecznością wojskową a zasadą humanitaryzmu. Powyższa regulacja została zawarta w Deklaracji petersburskiej z 1868 roku o zakazie używania małokalibrowych pocisków eksplodujących oraz w Regulaminie dotyczącym praw i zwyczajów wojny lądowej (Czwarta konwencja haska, Regulamin haski) – art. 22: „Strony wojujące nie mają nieograniczonego prawa wyboru środków szkodenia nieprzyjacielowi”.

Zasadę proporcjonalności regulują protokoły dodatkowe z 1977 roku. Jako zabronione traktowane są:

ataki, co do których można przypuszczać, że wywołają również straty w życiu ludzkim wśród ludności cywilnej, ranienia osób cywilnych, szkody w dobrach o charakterze cywilnym lub połączenie tych strat i szkód, jeśli byłyby one nadmierne w porównaniu z oczekiwaną konkretną i bezpośrednią korzyścią wojskową [art. 51.5 (b)].

^{11/} J.M. Henckaerts, *Studium poświęcone zwyczajowemu międzynarodowemu prawu humanitarnemu: wkład w zrozumienie i poszanowanie zasad prawa dotyczących konfliktu zbrojnego*, Warszawa 2006, s. 30–31.

Art. 57.2 (b) głosi:

należy odstąpić od ataku lub go przerwać, gdy okaże się, że jego cel nie ma charakteru wojskowego lub korzysta ze szczególnej ochrony albo że można oczekiwać, iż wywoła on niezamierzone straty w życiu ludzkim wśród ludności cywilnej, ranienia osób cywilnych lub szkody w dobrach o charakterze cywilnym albo takie straty i szkody łącznie, których rozmiary byłyby nadmierne w stosunku do oczekiwanej konkretnej i bezpośredniej korzyści wojskowej¹².

W podręczniku armii amerykańskiej z 1956 roku wskazano wprost, że utrata życia i zniszczenia własności prywatnej jako skutek uboczny ataków nie może być przesadny w relacji do konkretnej, sprecyzowanej i oczekiwanej korzyści militarnej¹³.

Zasada proporcjonalności jest przede wszystkim próbą zbalansowania pozostających ze sobą w konflikcie interesów wojskowych i humanitarnych, jednakże jest też powiązana szczególnie z ograniczaniem przypadkowych szkód powstałych w wyniku operacji militarnych¹⁴. Wcześniej opisana zasada rozróżniania jest ściśle powiązana z zasadą proporcjonalności, ze względu na ich zależności od siebie. W pierwszej kolejności w przypadku konfliktu zbrojnego powinien zostać wybrany cel wojskowy, a dopiero następnie należy ustalić zgodnie z zasadą proporcjonalności, czy atak na legalny cel tej zasady nie narusza. Jeżeli jednak zasada ta zostanie naruszona, a cel ataku jest celem nielegalnym, to zostały złamane zarówno zasada proporcjonalności, jak i rozróżniania¹⁵.

W materiałach naukowych pojawiają się dwie formy nazewnictwa. Zasada konieczności wojskowej oraz doktryna konieczności wojskowej/wojennej. Dotyczy ona niezbędności zastosowania takich sposobów walki, bez których nie

^{12/} Art. 51 ust. 5 lit. (b), art. 57 ust. 2 lit. (b) Pierwszy protokół dodatkowy do konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r., dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych, sporządzony w Genewie dnia 8 czerwca 1977 r. (Dz.U. z 1992 r. Nr 41, poz. 175).

^{13/} Zob. G. Solis, *The Law of Armed Conflict*, Cambridge 2010, s. 274.

^{14/} A.P.V. Rogers, *Law...*, s. 17.

^{15/} A. Szpak, *Bezpośredni udział w działaniach zbrojnych w świetle międzynarodowego prawa humanitarne*, Toruń 2013, s. 42–43.

można się obejść dla osiągnięcia celów konfliktu zbrojnego, przy zgodności ze współczesnym prawem i zwyczajami.

W powyższej zasadzie należy podkreślić, że jej celem jest „określenie realistycznego standardu postępowania, poprzez zezwolenie na takie metody i środki walki, których zastosowanie jest uzasadnione i wymagane do skutecznego prowadzenia działań zbrojnych i jednocześnie zakazanie powodowania niepotrzebnego cierpienia oraz nadmiernych zniszczeń”¹⁶. Mimo wielu dokumentów prawnych oraz norm zwyczajowych nie ma prawnej definicji konieczności wojskowej. Przedstawiane w dyskursie oraz stosowanie przez państwa określonej praktyki pozwalającej na określenie warunków dopuszczalności państw na konieczność wojskową. Strony walczące w konflikcie zbrojnym powinny wobec przedstawionych zakresów podejmować działania w sposób ścisły, rzeczywisty i bezpośredni. Celem wojny jest rozwiązanie takich sytuacji, w których nie ma innego sposobu pokonania przeciwnika. Ponadto powinny dążyć do takiego doboru i zastosowania środków walki, aby powstałe wskutek wojny zniszczenia nie były nadmierne. Przede wszystkim jako podstawowy i naczelną punkt należy podkreślić, że nie można usprawiedliwić żadną koniecznością wojskową zastosowania metod i środków walki zbrojnej, które są zabronione normami międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych.

Z uwagi na przedstawione przesłanki konieczność wojskowa może zostać zdefiniowana jako dopuszczalność podejmowania w czasie wojny działań rzeczywiście i bezpośrednio niezbędnych do militarnego obezwładnienia przeciwnika, polegających na zastosowaniu środków, które pozostają we właściwej proporcji do tego celu i nie są zabronione prawem międzynarodowym.

Wyróżniane są dwa aspekty, z perspektywy których wskazujemy zasadę konieczności wojskowej. Jest to aspekt ograniczający i zezwalający. Ten pierwszy można definiować jako zakaz użycia siły w sytuacji, kiedy atak nie jest wymagany, aby pokonać przeciwnika. Natomiast aspekt zezwalający będzie pozwalał na użycie takich środków, które są niezbędne, by zapewnić osiągnięcie celów wojny i które są legalne w świetle współczesnych praw i zwyczajów wojennych.

W doktrynie konieczności wojennej wyróżniamy również pojęcia kategorycznej konieczności wojennej oraz niedającej się uniknąć konieczności

^{16/} Zob. *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych...*, s. 76.

wojskowej. Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego (Haga, 14 maj 1954 rok) reguluje kwestie tych dwóch pojęć.

Kategoryczna konieczność wojenna, zgodnie z konwencją, upoważnia stronę konfliktu do używania chronionych dóbr kultury oraz ich otoczenia wraz ze środkami przeznaczonymi do ich ochrony do celów mogących wystawić te dobra na zniszczenie lub uszkodzenie. Zwalnia również nieprzyjaciela z obowiązku powstrzymania się od wszelkich skierowanych na nich ataków. Pojęcie niedającej się uniknąć konieczności wojskowej dotyczy cofnięcia nietykalności dóbr kultury, co może się zdarzyć jedynie w wyjątkowych wypadkach i tylko na czas jej trwania. Ponadto może zostać stwierdzona tylko przez dowódcę dywizji lub wyższego. W tym przypadku również istnieje obowiązek wcześniejszego zakomunikowania takiej decyzji stronie przeciwnej¹⁷.

Zasada konieczności wojennej w języku potocznym i uproszczonym może zostać oceniana jako zasada dowolności. Jest ona zasadą niezwykle indywidualną i każdy przypadek, który wymaga użycia oceny konieczności wojskowej ma wiele składowych, które składają się na ostateczne zastosowanie tej zasady.

Podsumowanie

Państwa związane konwencjami i umowami międzynarodowymi zobowiązane są do przestrzegania określonych w przepisach prawnych zasad. Jednakże, w odniesieniu do prawa konfliktów zbrojnych państwo zobowiązane jest przestrzegać ich tylko w zakresie, w jakim nie koliduje ono w z koniecznością wojskową. Państwa, sygnatariusze oraz uczestnicy prawa międzynarodowego, muszą mieć na względzie prawo regulujące kwestie konfliktów zbrojnych z zachowaniem pełnej staranności, aby zasad tych przestrzegać i stosować.

Wymienione zasady międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych dają podstawę do tego, by stwierdzić, iż należy je stosować jako zasady od siebie zależne, będące zasadami ogólnymi prawa oraz takimi, którymi każde współczesne państwo i prawo winny się wiązać, przestrzegać ich i traktować je jako całość.

^{17/} Z. Falkowski, *Podstawowe zasady...*, s. 12–13.

Streszczenie

Zasady ogólne prawa międzynarodowego regulują podstawowe wartości. Warty podkreślenia jest istota bezpieczeństwa, która jest naczelną wartością dla obywatela oraz dla miejsca, które tworzy wspólnotę obywatelską – czyli państwa. Każde państwo związane umowami międzynarodowymi posiada określone obowiązki obronne.

Prawo konfliktów zbrojnych, będące częścią międzynarodowego prawa publicznego, z definicji pozwala na uchwycenie wszystkich jego istotnych elementów. Zasady te zostały przedstawione we wstępie do protokołów dodatkowych z 8 czerwca 1977 roku do konwencji genewskich z 1949 roku, które zostały opublikowane w 1987 roku przez Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża.

Zasady międzynarodowego prawa humanitarnego określone są poprzez zasady: humanitaryzmu, rozróżniania, konieczności wojskowej, zapobiegania zbędnym cierpieniom oraz zasadę proporcjonalności.

Istotne dla wszystkich państw jest, aby powyższych zasad przestrzegać. Zapobieganie konfliktom zbrojnym wprowadza pewnego rodzaju ład na świecie i zabezpiecza państwo i jego obywateli.

Summary

General principles of humanitarian law

The general principles of international law regulate fundamental values. It is worth emphasizing the essence of security, which is the overriding value for the citizen and for the place that creates the civic community – i.e., the state. Each country bound by international treaties has specific defense responsibilities.

The law of armed conflicts, which is part of public international law, captures all its essential elements. These principles were set out in the introduction to the Additional Protocols of June 8, 1977 to the Geneva Conventions of 1949, which was published in 1987 by the International Committee of the Red Cross.

The principles of international humanitarian law are defined by the principle of humanitarianism, distinction, military necessity, prevention of unnecessary suffering and the principle of proportionality.

It is important for all countries to follow the above rules. Armed conflict prevention introduces order in the world and secures the state and its citizens.

Oliwia Jezierska

UNIwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie / STOSUNKI MIĘDZYNARODOWE (ABSOLWENTKA),
WYDZIAŁ PRAWA I ADMINISTRACJI (STUDENTKA)

Zbrodnie przeciwko ludzkości i ochrona praw dziecka w konflikcie zbrojnym na podstawie casusu Sierra Leone

Niniejszy artykuł będzie swoistym przewodnikiem po jednym z najbardziej kontrowersyjnych tematów w prawie międzynarodowym, czyli uczestnictwie dziecka w konfliktach zbrojowych. Mimo konkretnych uregulowań prawnych współczesne konflikty zbrojne (i nie tylko) charakteryzują się brutalnością i brakiem poszanowania praw człowieka. Jednym z takich zjawisk jest praktyka wykorzystywania cywili, w tym dzieci, jako posłanników, żołnierzy czy żywych tarcz. Takie działania niosą za sobą liczne negatywne skutki, przede wszystkim społeczne, jednak nie tylko. Pojęcie dzieci-żołnierzy jako bezpośrednio lub pośrednio biorących udział w konfliktach zbrojnych niepełnoletnich obywateli wiąże się ze zdecydowanie większymi zagrożeniami dla porządku prawnego, społecznego, ekonomicznego czy kulturalnego. Praca poświęcona jest coraz bardziej rozpowszechniającemu się zjawisku wcielania osób nieletnich do wojska, czego szczególnie dopuszczono się w konflikcie zbrojnym w Sierra Leone w latach 1991–2002, a także regulacjom prawno-karnym dotyczącym tego samego zjawiska w ramach ustanowienia Specjalnego Trybunału dla Sierra Leone.

Konflikt w Sierra Leone

Terytorium jednego z najgłośniejszych i najbardziej krwawych konfliktów zbrojnych w zachodniej części Afryki jest państwo Sierra Leone. Położone

na wybrzeżu Oceanu Atlantyckiego Sierra Leone to terytorium od XIX wieku do 27 kwietnia 1961 roku zależne od Wielkiej Brytanii. Największe problemy dla obecnej republiki zaczęły się wraz z 1985 rokiem, kiedy władzę w państwie objął jedyny startujący z ramienia Kongresu Ogólnoludowego generał major Joseph Saidu Momoh¹. Sytuacja w kraju stawała się coraz gorsza, bez jakkolwiek ustanowionej legalnej opozycji. System polityczny Sierra Leone nie dawał sobie rady z wyzwaniem gospodarczymi czy społecznymi. Coraz większa inflacja, spadek produkcji najważniejszych towarów i wzrost cen tylko pogarszały sytuację społeczną w kraju. Przełomem stał się początek lat 90. XX wieku, gdy prezydent Momoh rozpoczął prężne przygotowania do zmiany systemu politycznego. Były to mimo wszystko dosyć żłudne postulaty, ponieważ mimo iż myśl o wielopartyjnym systemie politycznym napawała nadzieją, nadzieją tylko została. Obietnice Momoha przyniosły niezadowolenie społeczeństwa, które w ramach oczekiwanego rozwoju demokracji w zachodniej Afryce domagało się systemu wielopartyjnego². Wrzesień 1991 roku był jednym z kluczowych momentów dla całego konfliktu. Oprócz nowej ustawy zasadniczej zaczęła wówczas obowiązywać ustawa o rejestracji partii politycznych, która dała początek zgrupowaniu partyjnemu pod nazwą Zjednoczony Front Ruchów Politycznych (*United Front of Political Movements*, UNIFOM).

Początek rebelianckich ruchów na terytorium Sierra Leone bezspornie łączy się z wojną domową wybuchłą w Liberii. Interwencja w Monrovi (stolicy Liberii) została przeprowadzona przez państwa członkowskie Wspólnoty Gospodarczej Państw Afryki Zachodniej, w której uczestniczyli również żołnierze z Sierra Leone. Kluczowym aspektem jest tutaj położenie Sierra Leone na mapie Afryki. Granicząc na północy z Gwineą, a na południu z Liberią, stało się ono główną lokalizacją, idealną jako punkt zaopatrzeniowy dla wojsk sojuszników. Taka pozycja nie spodobała się głównemu przywódcy The National Patriotic Front of Liberia (NPFL), Charlesowi Taylorowi, który zaczął grozić rządowi Sierra Leone zemstą za bezpodstawne interwencje w sprawy wewnętrzne

^{1/} K. Trzciniński, *Wojny w Liberii i Sierra Leone. Geneza, przebieg i następstwa*, Warszawa 2002, s. 111.

^{2/} Momoh w swoim projekcie z 1990 r. nadal wyobrażał sobie władzę jako rząd Kongresu Ogólnonarodowego, jednak zobowiązał się do dopuszczenia kandydatów zewnętrznych do wyborów parlamentarnych. Natomiast rejestracja nowo powstałych partii nie została tutaj dopuszczona. *Ibidem*, s. 116.

republiki Liberii. Już na początku 1991 roku oddziały NPFL przeszły przez granicę liberyjską i zaatakowały pogranicze obu państw. Tym samym konflikt w Sierra Leone oficjalnie się rozpoczął.

Głównym ogniwem zapalnym było utworzenie ugrupowania zbrojnego nazwanego Zjednoczonym Frontem Rewolucyjnym (RUF, Revolutionary United Front) przez byłego żołnierza państwowego Fodaya Sankoha. Jego preferencje polityczne były powszechnie znane, otwarcie głosił o obaleniu rządu, a zwłaszcza przywódcy całego kraju. Jednym z kluczowych momentów całego konfliktu był 29 kwietnia 1992 roku. Był to dzień zamachu we Freetown (stolicy Sierra Leone), w którym zginęło ponad 100 osób³, a także obalono prezydenta Momoha. Wszystko to za sprawą działań zbuntowanych oficerów i ich przywódcy – Valentine’a Strassera. Narodowa Rada Rządząca (NPRC, National Provisional Ruling Council) niezwykle przychylnie podeszła do sytuacji RUF-u, jednakże prośby Strassera o zakończenie konfliktu się nie spełniły. Foday Sankoh i jego oddziały zaczęły coraz agresywniej podchodzić do relacji z rządem we Freetown, w swojej strategii wojskowej organizując ataki terrorystyczne na miasta. Terroryzm RUF był widoczny w takich miastach jak Bo, Bandajuma i Telu, gdzie łącznie zginęło ponad 200 cywilów⁴. Chęci zawarcia pokoju niestety nie spotkały się z pozytywnym odbiorem. Rozmowy pokojowe rozpoczęte przez Wielką Brytanię zakończyły się fiaskiem, Sankoh nie przyjął żadnego z rozwiązań Strassera ani rządu Brytyjskiego.

W dalszych latach walk, na arenę polityczną wstąpił nowy prezydent, czyli Ahmed Kabbah⁵, którego polityka doprowadziła do uwolnienia części zakładników przetrzymywanych przez Sankoha i podpisania aktu pokojowego z dnia 30 listopada 1996 roku w Abidżanie. Założeniami porozumienia były demilitaryzacja i zalegalizowanie ugrupowania jako stronnictwa politycznego, a także zastąpienie obcych żołnierzy obserwatorami ONZ⁶. Sytuacja na scenie politycznej Sierra Leone w czasie całego konfliktu była niezwykle skomplikowana. Coraz to nowy przywódca oskarża poprzedniego o bezradność, często nie

³/ *Ibidem*, s. 124.

⁴/ *Ibidem*, s. 128.

⁵/ W 1996 roku został zorganizowany pucz na przywódcę junty, który w bezkrwawej walce opuścił Sierra Leone. Atak na byłego władcę spowodowany był wcześniejszymi potyczkami i zarzutami, iż chęć przeprowadzenia przez niego wyborów prezydenckich była tylko pretekstem, by je sfalszować.

⁶/ K. Trzeciński, *Wojny w Liberii i Sierra Leone...*, s. 137.

zmieniając znacznie swojej polityki. Od maja 1997 roku w wyniku zamachu stanu nowym prezydentem został John Paul Koroma. Jego rządy nie trwały długo, gdyż już w marcu 1998 roku Ahmed Kabbab powrócił do Sierra Leone i wznowił swoje urzędowanie. Wraz z połową roku, a dokładniej 17 lipca 1998, Rada Bezpieczeństwa ONZ przyjęła rezolucję nr 1181, dzięki której została powołana Misja Obserwacyjna ONZ do spraw Sierra Leone (UNOMSIL, United Nations Observer Mission in Sierra Leone), której celem była obserwacja rozwoju konfliktu na terenie republiki. Końcówka roku przyniosła rozstrzygnięcie procesu karnego, którego głównym oskarżonym był wcześniej wydany przez Nigerię Foday Sankoh. Prawomocnym wyrokiem skazano go na karę śmierci. Wyrok zdecydowanie nie był satysfakcjonujący dla żołnierzy RUF, którzy od tej pory rozpoczęli coraz prężniejsze działania terrorystyczne. Morderstwa cywili, pustoszenie wiosek oraz, co szczególnie istotne w kontekście omawianego tematu, porywanie młodych chłopców i włączanie ich do systemu armii rebelianckiej. Śmiało można tutaj powiedzieć, że następne wydarzenia spowodowane przez rebeliantów były najkrwawszymi w historii ośmioletniej wojny. Wraz z początkiem 1999 roku miasto Freetown zostało oblężone. Okres trzech tygodni walk w stolicy Sierra Leone został naznaczony wykorzystywaniem cywili jako „żywych tarcz”, którzy przyjmowali na siebie pociski ECOMOG⁷. Miasto zostało doszczętnie zniszczone, a wojska RUF nie pozostawiły po sobie nic poza spalonymi dzielnicami i biedą. Po rozejmie z 7 lipca 1999 roku w Lome, który ułaskawił przywódcę RUF-u i ustanowił go wiceprezydentem, przyjęto w 22 października Rezolucję Rady Bezpieczeństwa ONZ nr 1270 powołującą Misję ONZ w Sierra Leone (UNAMSIL, United Nations Mission in Sierra Leone). UNAMSIL miał tym samym zastąpić UNOMSIL. Rozmieszczenie wojsk UNAMSIL, a przez to wsparcie brytyjskie, zdecydowanie nie spotkało się z aprobatą ze strony wiceprezydenta. Destrukcyjne działania Sankoha doprowadziły do uwięzienia go przez rząd sierraleoński, a także do kolejnych próśb i oczekiwań ze strony Kabbaba w sprawie powołania specjalnego trybunału ONZ do rozstrzygnięcia wszelkich zbrodni wojennych, a zwłaszcza do osądzenia Sankoha. Issy Sesay⁸ zgodził się z ramienia RUF-u na podpisanie porozumienia pokojowego w Abudży, które miało kontynuować rozwiązania z porozumienia w Lome. Jednym z nich była demobilizacja Zjednoczonego

^{7/} *Ibidem*, s. 141.

^{8/} Ówczesny przywódca Zjednoczonego Frontu Rewolucyjnego.

Frontu Rewolucyjnego. UNAMSIL w maju 2001 roku znacznie powiększył swój personel, tym samym stając się jedną z największych akcji pokojowych tamtego okresu. RUF dobrowolnie oddawał w ręce rządu chłopców, których wcześniej porywano z wioski i rekrutowano do wojska. Takie działania coraz bardziej ukazywały prawdopodobny koniec konfliktu. Wraz z początkiem nowego roku wojna została oficjalnie zakończona na terenie Sierra Leone. Wszelkie zbrodnie wojenne od roku 1996 roku zostały osądzone przez Specjalny Trybunał dla Sierra Leone, utworzony na mocy Rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ z dnia 14 sierpnia 2000 roku, a także porozumienia pomiędzy Sekretarzem Generalnym a rządem Sierra Leone z 16 stycznia 2002 roku.

Pojęcie dziecka w prawie międzynarodowym

Na kanwie wydarzeń w Sierra Leone niezwykle ważne jest ukazanie dziecka w konflikcie zbrojnym, a także definicji dziecka w międzynarodowych podstawach prawnych. Niestety wojna w Sierra Leone nie była pierwszym konfliktem zbrojnym, w którym dzieci brały udział. Już w średniowieczu znajdziemy krucjaty dziecięce z 1212 roku, których członkowie, chcąc nawrócić muzułmanów, umierały z głodu, zostawały sprzedawane czy utonęły w Morzu Śródziemnym⁹. Tylko niewielka część z ok. 30–50 tysięcy dzieci trafiła „bezpiecznie” do domu.

W czasie II wojny światowej dzieci wykorzystywał Adolf Hitler. W 1922 roku, z ramienia Narodowosocjalistycznej Niemieckiej Partii Robotników (NSDAP) powstała organizacja w celu przeprowadzania szkoleń wojskowych dla młodych chłopców – *Hitlerjugend*. Organizacja pomagała nieletnim w nauce obsługi broni, pracy nad siłą swojego ciała oraz wpajała im myśli antysemitki¹⁰. Mimo że do wojska mogły się zgłosić jedynie osoby, które w świetle prawa ukończyły osiemnasty rok życia, działania wojenne na froncie zmusiły Hitlera do reorganizacji sił wojskowych. Zmiana procedury poboru do wojska zakładała, iż również nieletni mogli swobodnie uczestniczyć w działaniach wojennych¹¹.

⁹/ M. Denov, *Child Soldiers Sierra Leone's Revolutionary United Front*, New York 2010, s. 21.

¹⁰/ *Ibidem*, s. 22.

¹¹/ Ż. Konstanty, A. Nowicka, *Rola dzieci w organizacjach terrorystycznych oraz konfliktach zbrojnych*, „Securo”, 2016, nr 3, s. 65.

Są to jedynie przykłady uczestnictwa (bezpośredniego czy pośredniego) dziecka w konflikcie zbrojnym. Na przestrzeni lat taka praktyka była coraz bardziej rozpowszechniana, przełomem była w tym względzie II wojna światowa. Taktyka wprowadzenia dziecka do konfliktu stała się „modna”, a wykorzystywanie go jako czynnego bohatera konfliktów zbrojnych, zbyt częstym zjawiskiem.

Prawa dziecka są regulowane zarówno na szczeblu krajowym, jak i międzynarodowym, każda z tych warstw posiada własne formy prawne, które powinny w jak najlepszy sposób chronić najmłodszych. Ochrona praw dziecka, tak samo jak ochrona praw człowieka zawiera się w wielu dziedzinach życia, tym samym jest zależna od wielu aspektów życia społecznego.

Ochrona dla najmłodszych została zagwarantowana w licznych dokumentach prawnych rangi międzynarodowej. Jednym z najważniejszych jako podstawa wymiaru ochrony dla dzieci, jest Konwencja o Prawach Dziecka z dnia 20 listopada 1989 r.¹² przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych. Już pierwszy artykuł tej konwencji jako priorytetowego aktu prawnego chroniącego dziecko i jego prawa, podaje definicję dziecka w prawie międzynarodowym. W brzmieniu art. 1 Konwencji dziecko zostało oznaczone jako istota ludzka w wieku poniżej lat osiemnastu.

Nie oznacza to jednak, że dopiero pod koniec XX wieku ludzkość postanowiła wprowadzić ochronę prawną dla dzieci. Wcześniej, w roku 1924 roku aktem poświęconym ochronie osób najmłodszych została Deklaracja Praw Dziecka Ligii Narodów (tzw. Deklaracja genewska)¹³, ponad 20 lat później szczególną uwagę temu pojęciu poświęciła międzynarodowa Deklaracja Praw Dziecka ONZ¹⁴. Jednakże żaden z tych aktów nie wyjaśnił terminu „dziecko”.

W 1989 roku, w świetle konfliktów zbrojnych, niezwykle ważnym artykułem okazał się art. 38 ust. 2 tej konwencji. Wiekiem granicznym do wzięcia bezpośredniego udziału w działaniach zbrojnych ustanowiono w nim 15 lat. Warto dodać, iż kolejny ustęp tego artykułu stanowczo namawia do niesugerowania się całkowicie tą granicą przy prowadzeniu poboru wojskowego. Jako pierwsze

^{12/} Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526.

^{13/} Genewska Deklaracja Praw Dziecka z 26 września 1924 r., [w:] M. Pruncal, *Ochrona dzieci przed uczestnictwem w działaniach zbrojnych we współczesnym prawie międzynarodowym*, Warszawa 2012, s. 25.

^{14/} Deklaracja Praw Dziecka uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w dniu 20 listopada 1959 r.

powinny być brane pod uwagę osoby, które ukończyły 18 lat. Osoby między 15. a 18. rokiem życia mogą być uwzględniane w dalszej kolejności. Co ciekawe, art. 38 ust. 3 nie ma wyraźnie rozkazującego charakteru:

Przeprowadzając rekrutację spośród osób, które osiągnęły wiek piętnastu lat, lecz nie osiągnęły jeszcze osiemnastu lat, Państwa-Strony będą starały się brać pod uwagę w pierwszej kolejności osoby starsze wiekiem.

Sformułowanie „starały się” jest jedynie prośbą o spełnienie wymogów nakreślonych w artykule. Taki zapis daje dosyć szerokie możliwości interpretacji, stwarzając przestrzeń do naruszania wskazówek, jakie są w nim zawarte.

Rozszerzeniem Konwencji o Prawach Dziecka jest protokół fakultatywny z 25 maja 2000 roku, dotyczący angażowania dzieci w konflikty zbrojne. Pierwsze trzy artykuły obejmują zakres działalności bezpośredniej dzieci w konflikcie, a także rekrutację dzieci i ogólne jej zasady. W brzmieniu owych artykułów państwa zobowiązane są do wykluczenia osób poniżej 18. roku życia z bezpośredniego udziału w konflikcie zbrojnym. Co ważniejsze, w świetle art. 2 zakazany jest obowiązkowy pobór do służby wojskowej osób, które nie przekroczyły 18. roku życia. Tym samym, zgodnie z art. 3 ust. 1 państwa powinny podwyższyć minimalny wiek samodzielnego i nieprzymusowego rekrutowania młodocianych, mając w szczególności na uwadze specjalną ochronę, jaką objęte są dzieci w związku z całym tekstem Konwencji. Dopełnieniem powyższych deklaracji jest art. 3 ust. 2 w całym jego brzmieniu, formułujący dodatkowe zabezpieczenia dotyczące rekrutacji dzieci. Tutaj niezaprzeczalnym priorytetem jest uzewnętrzniona dobrowolność, świadoma zgoda rodziców bądź opiekunów prawnych, brak dezinformacji związanej z obowiązkami przysługującymi wraz z rekrutacją oraz przedstawienie wiarygodnej metryki urodzenia. Warto również zaznaczyć, iż dane obostrzenia nie są skierowane jedynie do państwowych służb wojskowych, a również do wszelkich ugrupowań czy sił zbrojnych niebędących pod władzą państwową¹⁵. Tym samym państwa zostały zobowiązane do zapobiegania takiej działalności, włączając w to odpowiednie środki jurysdykcyjne jako kary za tego typu praktyki.

^{15/} Protokół fakultatywny do Konwencji o prawach dziecka w sprawie angażowania dzieci w konflikty zbrojne przyjęty w Nowym Jorku dnia 25 maja 2000 r., art. 4 ust. 1.

Pojęcie dziecka-żołnierza

Rys historyczny uczestnictwa dzieci w konflikcie zbrojnym został już po krótko przedstawiony powyżej. Zatem warto jest zauważyć (mimo iż przedstawione przykłady są jedynie wyszczególnionymi sytuacjami), że praktyka pobierania dzieci do wojska, a tym samym tworzenie dzieci-żołnierzy, od czasów starożytnych miała swoją silną podstawę. Warto przytoczyć tutaj słowa Jana Pawła II, który powszechnie i otwarcie określił dziecko-żołnierza jako stratę młodego życia¹⁶. Ukazał on prawdziwą tragedię, jaką jest przekształcenie młodego, cieszącego się życiem dziecka w zmuszonego do zabijania dorosłego (nie pod względem prawnym). Nie każde dziecko ma szansę na stabilny i szczęśliwy dom, jednak niektórym taki przywilej zostaje zwyczajnie odebrany w chwili dania dziecku broni do ręki.

Wizerunek żołnierza powszechnie przedstawiany jest jako osoby w mundurze, niezwykle umięśnionej i sprawnej fizycznie, której celem jest ochrona państwa i każdego człowieka. Jest to pewne przeświadczenie, którego bardzo ciężko się wyzbyć. Przedstawienie w tym kontekście pojęcia dziecka-żołnierza jest coraz trudniejsze. Nie są to silni mężczyźni, którzy dobrowolnie zgłosili się do ochrony terytorium państwa, a niedojrzałe fizycznie, biologicznie, społecznie i psychicznie dzieci, które często nie rozumieją swojej sytuacji. Definicja „dziecka-żołnierza”¹⁷ została przedstawiona w *Cape Town Principles*¹⁸, określono je nie tylko jako osobę poniżej 18. roku życia, która strzela z broni. Jest to o wiele głębsze pojęcie odnoszące się do każdej jednostki poniżej 18. roku życia, która jest członkiem jakiegokolwiek rodzaju (regularnych czy nieregularnych) sił lub ugrupowań zbrojnych i występuje w nich w jakimkolwiek charakterze. Stwierdzenie „występowania w jakimkolwiek charakterze” jest tutaj kluczowe, ponieważ odchodzi od typowego wyobrażenia żołnierza jako osoby trzymającej i używającej broni. Charakter takiej ingerencji w konflikt zbrojny jest tutaj dowolny, może to być kucharz, posłaniec bądź jakakolwiek inna grupa

^{16/} Jan Paweł II, *Orędzie na XXXII Światowy Dzień Pokoju z 1 stycznia 1999 r.*

^{17/} M. Prucnal, *Ochrona dzieci przed uczestnictwem w działaniach zbrojnych we współczesnym prawie międzynarodowym*, Warszawa 2012, s. 38.

^{18/} *Cape Town Principles z 30.04.1997 r. Zasady i najlepsze praktyki w zakresie zapobiegania rekrutacji dzieci do sił zbrojnych oraz demobilizacji i reintegracji społecznej dzieci żołnierzy w Afryce*, podpisane w Kapsztadzie.

pomocnicza i towarzysząca w działaniach zbrojeniowych, z wyłączeniem członków rodziny. Owe zasady odnoszą się tym samym nie tylko do płci męskiej, ale również uwzględniają płć żeńską, ukazując problem rekrutowania dziewcząt do celów seksualnych oraz zmuszania ich do małżeństw. Warto zaznaczyć, że nie jest to definicja legalna (choć powszechnie stosowana przez UNICEF, ONZ lub organizacje pozarządowe), a jedynie ustanowiona na potrzeby czysto programowe, która ma chronić dzieci przed wykorzystywaniem w celach zbrojnych.

Kolejną kwestią jest zaznaczenie bezpośredniości i pośredniości uczestnictwa dziecka w działaniach zbrojnych. Tak samo jak w przypadku definicji dziecka-żołnierza nie posiadamy definicji legalnej żadnej z tych form. Z pomocą przychodzi M. Pruncal, która definiuje pojęcie bezpośredniego udziału w działaniach zbrojnych jako aktywne uczestnictwo w walce zbrojnej. Definicja pośredniości jest niezwykle rozległa w tym zakresie, jednakże zawężając ją, warto skupić się właśnie na czynnym uczestnictwie w konflikcie. Do pośredniego uczestnictwa w działaniach zbrojnych zalicza się wszelkie akty pomocniczości, służące lepszemu rezultatowi zbrojenowemu. Do takich działań możemy zaliczyć szpiegostwo, przekazywanie poleceń, transport broni i amunicji czy sabotaż.

Jurysdykcja Trybunału Specjalnego dla Sierra Leone w sprawie odpowiedzialności nieletnich

Międzynarodowe sądownictwo karne jest aspektem kluczowym w razie takich konfliktów zbrojnych, jak chociażby w Sierra Leone. Specjalny Trybunał powstał za sprawą pisma wytoczonego 12 czerwca 2000 roku przez rząd Sierra Leone do Sekretarza Generalnego ONZ. Głównym celem organizacji tego procesu karnego było osądzenie liderów RUF-u, a także ich współników za „popęlnienie zbrodni przeciwko ludności Sierra Leone oraz za wzięcie jako zakładników żołnierzy sił pokojowych ONZ”¹⁹. W swoim piśmie rząd, przedstawiając konflikt, który miał miejsce od 23 marca 1991 r, ukazał chęć próby naprawienia sytuacji między państwowymi organizacjami a bojówkami RUF. Niestety mimo podpisania aktu

^{19/} Letter dated 9 August 2000 from the Permanent Representative of Sierra Leone to the United Nations addressed to the President of the Security Council, UN Doc S/2000/786, Annex.

pokojowego z Lome przewodniczący organizacji zbrojeniowej nadal prowadzili politykę terroru na terenie Sierra Leone. Przedstawiciele pokojowi (*peacekeepers*) ONZ, chociaż byli chronieni tymże traktatem, zostali porwani, a niektórzy z nich zabici, co stanowczo łamało wszelkie ustalenia pokojowe związane z całym konfliktem. Rząd przedstawił swoją prośbę również w nawiązaniu do podobnych sporów na terenie Rwandy czy byłej Jugosławii jako identycznie łamiące podstawowe prawa człowieka i wszelkie zasady prawa międzynarodowego. Słowa przedstawicieli sierraleońskiego rządu zostały wysłuchane i tym samym Rada Bezpieczeństwa upoważniła Sekretarza Generalnego ONZ na bazie Rezolucji 1315 z 14 sierpnia 2000 roku²⁰ do początkowych negocjacji w sprawie utworzenia niezależnego trybunału rozpatrującego sprawy osób najbardziej przyczyniających się do niepokoju i terroru na terytorium Sierra Leone w ciągu ostatnich lat. Porozumienie dotyczące utworzenia Specjalnego Trybunału miało miejsce 16 stycznia 2002 roku, między ONZ a rządem Sierra Leone, w którym przedstawiono statut nowo powstałej jednostki jurysdykcji karnej.

Już w pierwszym artykule Statutu została przedstawiona jurysdykcja *rationae personae*, która przywołuje moc Specjalnego Trybunału do osądzania jednostek najbardziej odpowiedzialnych za łamanie prawa humanitarnego i podstawowych praw człowieka na terytorium Sierra Leone od 30 listopada 1996 roku. Nie jest to data przypadkowa, ponieważ była to pierwsza próba pokojowego zakończenia sporu, czyli podpisanie Porozumienia Pokojowego z Abidjan. Jurysdykcja *rationae temporis* może być sporna, ponieważ początek konfliktu sięga marca 1991 roku, więc nielogiczne wydaje się rozpoczęcie procedury karnej aż 5 lat po rozpoczęciu faktycznego konfliktu. Tłumaczeniem Sekretarza Generalnego ONZ było zauważenie delikatności i czasochłonności konfliktu i jego jurysdykcji, dlatego kierował się on jak największą efektywnością, którą zbyt duże obciążenie czasowe mogło naruszyć. Co najważniejsze, jurysdykcja Specjalnego Trybunału obejmowała dwie nowe grupy osób, które wcześniej nie były przedmiotem międzynarodowego procesu karnego. Priorytetową z tych grup były na podstawie Konwencji Praw Dziecka z 1989 roku jednostki między 15. a 18. rokiem życia, czyli dzieci. Uwikłanie dziecka w sprawę karną, której było głównym podmiotem, to coś, co zdecydowanie odróżniało Specjalny Trybunał

^{20/} Resolution 1315 (2000) Adopted by the Security Council at its 4186th meeting, on 14 August 2000, UN Doc S/RES/1315 (2000).

dla Sierra Leone od pozostałych dotychczasowo istniejących trybunałów. Co ciekawe i warte zaznaczenia, w statutach Trybunałów dla Rwandy czy Jugosławii nie został wprowadzony taki zapis²¹. Dlaczego w takim razie wyjątkiem stało się powołanie trybunału dla Sierra Leone? Uzasadniono to stwierdzeniem, iż dzieci, zarówno jako ofiary, jak i sprawcy zbrodni wojennych powinny być traktowane sprawiedliwie względem zasad nowo powstałego trybunału²². Do dziś kwestią sporną i niezwykle wrażliwą jest racjonalność zamieszczenia takiego przepisu. Sprowadzając się do wykładni art. 1, sędzone powinny być osoby najbardziej odpowiedzialne za zbrodnie przeciwko ludzkości i naruszanie międzynarodowego ładu prawnego. W tym momencie nasuwa się pytanie, w jaki sposób dzieci, które siłą zostały zaciągnięte do walki i „wepchnięte w świat dorosłych”, miały być najbardziej odpowiedzialnymi sprawcami, karanymi analogicznie do dorosłych, świadomych zbrodniarzy wojennych? Niestety udział osób nieletnich w konflikcie w Sierra Leone był znaczący (tutaj szczególnie możemy przytoczyć Małe Oddziały Chłopięce RUF), jednakże odpowiedzialność karna tych jednostek nadal osądzana była pod szczególną ochroną Prokuratora prowadzącego postępowanie, którego zadaniem miało być raczej znalezienie mechanizmów pojednawczych niż kierowanie się odpowiedzialnością całkowitą za wszelkie popełnione zbrodnie.

Kolejną kwestią jest *ratione materiae*, czyli właściwość rzeczowa przedstawiona od art. 2 Statutu. Obejmuje ona zbrodnie przeciwko ludzkości (art. 2) takie jak morderstwo, zniewolenie, stosowanie tortur czy gwałt i niewolnictwo seksualne. Oprócz przedstawionych zbrodni przeciwko ludzkości art. 3 przedstawia za przedmiot sprawy naruszenia wspólne dla konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 roku, a także Drugiego protokołu dodatkowego z dnia 8 czerwca 1977 roku. Następnie z art. 4 i 5 zostały przedstawione inne poważne naruszenia prawa humanitarnego oraz zbrodnie na podstawie prawa Sierra Leone (w tym również wykorzystywanie dziewcząt na podstawie dokumentu *Prevention of Cruelty to Children* z 1926 roku czy przestępstwa dotyczące niszczona własności na podstawie *The Malicious Damage Act* z 1861 roku).

^{21/} W. Burek, *Specjalny Trybunał dla Sierra Leone jako nowy etap w rozwoju międzynarodowego sądownictwa karnego*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego”, 2006, t. 4, s. 104.

^{22/} *Ibidem*.

Jak już wspomniano, dzieci w konflikcie w Sierra Leone zostały przedstawione zarówno jako zbrodniarze, jak i (szczególnie) ofiary. Okrutne zbrodnie wojenne były w większości kierowane na dzieci, o czym najbardziej klarownie mówi art. 4 i 5 owego Statutu. Zostało w nich ukazane prawo do sądenia osób, które werbowały dzieci poniżej 15. roku życia do jednostek zbrojnych, a także na bazie *Prevention of Cruelty to Children*, wykorzystywanie dziewczynek poniżej 13. roku życia, między 13. a 14. rokiem życia, a także wykorzystywanie dziewcząt w celach niemoralnych. Na szczególną uwagę zasługuje art. 7, który dotyczy jurysdykcji wobec osób między 15. a 18. rokiem życia. W swoich postanowieniach wywołuje w pkt. 1 całkowity zakaz i brak prawa do osądzania dzieci poniżej 15. roku życia, jednakże może orzekać w sprawach, gdzie podmiotem jest osoba pomiędzy 15. a 18. rokiem życia. Taki przepis nie został jednak sformułowany jakoby dla dorosłego sprawcy zbrodni wojennych, a przepisano mu funkcję ochronną, niezwykle ważną w prawie karnym, zwłaszcza w tak delikatnej kwestii. Ochroną stosowaną ku najmłodszym sądzonym uczestnikom było zapewnienie, iż ich jurysdykcja będzie owiana poszanowaniem wartości związanych z młodym wiekiem, a także jak najskuteczniejszym przywróceniem ich do życia społecznego, odpowiedniego dla wieku karanego, z zachowaniem międzynarodowych standardów praw człowieka i praw dziecka. Środki, jakie zostaną zastosowane wobec osoby karanej, również odchodzą od standardów karania dorosłego przestępcy. Zamiast kary pozbawienia wolności środkami dostępnymi dla Trybunału są kuratela, nadzór, wykonywanie prac społecznych, doradztwo, opieka wychowawcza, programy szkolenia poprawczego, oświatowego i zawodowego, uczęszczanie do szkół dla nieletnich przestępców. W razie potrzeby, może zostać wykorzystany środek objęcia programami rozbrojenia, demobilizacji bądź reintegracji²³.

Mimo iż jurysdykcja Trybunału kierowana była również do dzieci, zostały one wyłączone spod stanu oskarżenia. Takie podejście zostało przyjęte nie tylko przez prokuratora, ale również Radę Bezpieczeństwa ONZ, która stwierdziła, że postawienie dzieci przed tak poważnym organem karnym, jak Specjalny Trybunał dla Sierra Leone, byłoby całkowitym odejściem od najważniejszych wartości, jakie wskazują prawa dziecka. Bardziej adekwatnym rozwiązaniem

^{23/} J. Nowakowska-Małusecka, *Dzieci-żołnierze i sprawiedliwość casusu Sierra Leone*, „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego”, 2010, s. 133.

było powierzenie nieletnich Komisji Prawdy i Pojednania, która zdecydowanie lepiej zajęła się udziałem dzieci w tymże konflikcie²⁴. Pod jurysdykcją Trybunału zostały zatrzymane sprawy związane z działalnością dziecka, jednakże w ujęciu dziecka jako ofiary, nie sprawcy przestępstw. Jedną z najważniejszych spraw dotyczących werbowania dzieci jest sprawa Charlesa Taylora, byłego prezydenta Liberii. Został on po raz pierwszy postawiony w stan oskarżenia w 2003 roku, a na sumieniu ma werbowanie nieletnich, dokładniej dzieci poniżej 15. roku życia. Był to jeden z wielu czynów, które doprowadziły Taylora przed jurysdykcję Trybunału, jednakże fakt werbowania i nakłaniania do aktywnego uczestnictwa jest tutaj bezsprzecznie najistotniejszy w kwestii łamania praw dziecka.

Warto zastanowić się nad samym stwierdzeniem odpowiedzialności dziecka w konflikcie zbrojnym. Czy to dziecko było najbardziej odpowiedzialne za ogromne naruszenia międzynarodowego prawa humanitarnego i praw człowieka na terenie Sierra Leone? Nie, największą odpowiedzialność ponoszą dorośli, którzy umyślnie werbowali, szkolili i zmuszali dzieci do tak okrutnych czynów. Wina leży po stronie dorosłych, których zadaniem była ochrona, a nie naruszanie podstawowych zasad uwzględnionych w Deklaracji Praw Dziecka²⁵. To właśnie oni powinni ponieść odpowiedzialność karną, jest to jedyna słuszna decyzja zmierzająca ku sprawiedliwości i ochronie najmłodszych jednostek.

Streszczenie

Brutalność współczesnych konfliktów zbrojnych, takich jak w Sierra Leone, mija się z poszanowaniem podstawowych praw człowieka, a co ważniejsze, praw dziecka. Dziecko-żołnierz stało się jednostką upragnioną dla bojówek RUF, które bez żadnych skrupułów wykorzystywały dzieci, tym samym pozostawiając na ich psychice nigdy niegojącą się ranę. Postępowanie karne Specjalnego Trybunału dla Sierra Leone wymierzone w dzieci zostało przyjęte z ogromnym szokiem, tak również powinno zostać odebrane. W trakcie tego konfliktu wiele ludzi straciło to, co dla nich najcenniejsze, jednak to dziecko straciło szanse na prawidłowe dorastanie i wszelkie korzyści związane ze zwykłego okresu dziecięcego. Mimo że końcowo

^{24/} *Ibidem*.

^{25/} Naruszenie zasady 8: „Dziecko powinno zawsze mieć pierwszeństwo do ochrony i pomocy” oraz zasady 9: „Dziecko należy chronić przed wszelkiego rodzaju zaniedbaniami, okrucieństwem i wyzyskiem. Nie powinno ono być przedmiotem handlu w żadnej formie”.

dzieci nie zostały postawione w stan oskarżenia przed Trybunałem, ich psychika na zawsze ucierpiała, a krzywdy, które im wyrządzono, są nie do naprawienia. Na przykładzie konfliktu w Sierra Leone z lat 1991–2002 widać, jak ważna jest ochrona najmłodszych, która niestety w tym przypadku nie została zapewniona. Dorośli naruszyli najważniejsze prawa ochrony dzieci, na rzecz własnych interesów, które stały się dla nich priorytetem. Jest to tylko jeden z przykładów rażącego łamania praw dzieci, jednakże na całym świecie, nawet w tym momencie, dzieci zostają zmuszane do popełniania najgorszych zbrodni wojennych. Dziecko zostało przedstawione w konflikcie jako prosty środek w dążeniu do głównego celu, tymczasem głównym celem powinna zawsze być ochrona najmłodszych, a nie wykorzystywanie ich jako siły zbrojnej.

Summary

Crimes against humanity and the protection of children's rights
in armed conflict based on the case of Sierra Leone

The brutality of contemporary armed conflicts such as Sierra Leone passes by respect for basic human rights and more importantly, the rights of the child. The child soldier has become a coveted entity for the RUF militias who have unscrupulously abused children, thereby leaving a never-healing wound on their psyche. The criminal proceedings of the Special Court for Sierra Leone targeting children were received with great shock and should be received as such. During this conflict many people have lost what is most precious to them, but this child has lost the chance to grow up properly and all the benefits of being a normal child. Although in the end the children were not brought before the Court, their psyche has been forever affected and the harm that was done to them is irreparable. The example of the 1991–2002 conflict in Sierra Leone shows how important it is to protect the youngest members of society. Adults have violated the most important rights for the protection of children in favour of their own interests, which have become their priority. This is just one example of the gross violation of children's rights, however, all over the world, even at this moment, children are being forced to commit the worst war crimes. Child has been portrayed in the conflict as a simple pursuit of the main goal, meanwhile the main goal should always be to protect the youngest, not to use them as an armed force.

Bibliografia

- Aleksandrowicz T.R., *Komentarz do ustawy o dostępie do informacji publicznej*, wyd. 3, Warszawa 2006.
- Aleksandrowicz T.R., *Podstawy walki informacyjnej*, Warszawa 2016.
- Alyona Kryvulyak: “*La Strada Hotline Is Witnessing a Trauma which Might Destroy a Generation*”, [online:] <https://www.euam-ukraine.eu/news/alyona-kryvulyak-la-strada-hotline-is-witnessing-a-trauma-which-might-destroy-a-generation/>.
- Ambos K., *Treaties on International Criminal Law*, vol. 1: *Foundations and General Part*, Oxford 2021.
- Amineddoleh L.A., *Cultural Heritage Vandalism and Looting: The Role of Terrorist Organizations, Public Institutions and Private Collectors*, “*Santander Art and Culture Law Review*”, 2015, vol. 2, no. 1.
- Amnesty International, *Russia/Ukraine: Prisoners of war must be protected from public curiosity under Geneva Convention*, 07.03.2022, [online:] <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2022/03/russia-ukraine-prisoners-of-war-must-be-protected-from-public-curiosity-under-geneva-convention/>.
- Andreikovets K., *The Occupiers Decided to Nationalize Ukrainian Property in Zaporizhzhia*, 02.06.2022, [online:] <https://babel.ua/en/news/79373-the-occupiers-decided-to-nationalize-ukrainian-property-in-zaporizhzhia>.
- Arai-Takahashi Y., *The Law of Occupation. Continuity and Change of International Humanitarian Law, and its Interaction with International Human Rights Law*, Leiden–Boston 2009.
- Ashton wstrząśnięta niszczeniem cennych zabytków Mali, [online:] <https://wydarzenia.interia.pl/news-ashton-wstrzasnieta-niszczaniem-cennych-zabytkow-w-mali-nId,927843>.
- Assembly of States Parties to the Rome Statute of the International Criminal Court, Sixteenth session, New York, 4–14 December 2017, *Official Records*, vol. 1.
- Barcik J., Srogosz T., *Prawo międzynarodowe publiczne*, wyd. 4, Warszawa 2019.
- Bartosiak J., *Pacyfik i Eurazja. O wojnie*, Warszawa 2018.

- Benedek W., Bilková V., Sassòli M., *Report on Violations of International Humanitarian and Human Rights Law, War Crimes and Crimes against Humanity Committed in Ukraine since 24 February 2022*, ODIHR.GAL/26/22/Rev.1, 13 April 2022.
- Bierzanek R., Symonides J., *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2004.
- Bierzanek R., *Wojna a prawo międzynarodowe*, Warszawa 1982.
- Bilková V., Guericio L., Sancin V., *Report on Violations of International Humanitarian and Human Rights Law, War Crimes and Crimes against Humanity Committed in Ukraine (1 April–25 June 2022)*, ODIHR.GAL/36/22/Corr.1, 14 July 2022.
- Bodin J., *Sześć ksiąg o Rzeczypospolitej*, Warszawa 1958.
- Bolechów B., *Terroryzm w świecie podwubiegunowym. Przewartościowania i kontynuacje*, Toruń 2003.
- Brady A., 'Damaging and Unjust' Legislation Linking Art and Antiques Trade to Money Laundering and Terrorism Financing Must Stop, Industry Body Says, [online:] <https://www.theartnewspaper.com/2022/03/14/damaging-and-unjust-legislation-linking-art-and-antiques-trade-to-money-laundering-and-terrorism-financing-must-stop-industry-body-says>.
- Budzisz M., *Wszystko jest wojną*, Warszawa 2021.
- Bunkall A., 'Guys Are Dying': Inside a 'Fortified Hospital Full of Wounded Soldiers Braced for Russian Attack', Sky News, 09.06.2022, [online:] <https://news.sky.com/story/guys-are-dying-inside-a-fortified-hospital-full-of-wounded-soldiers-braced-for-russian-attack-12630204>.
- Burek W., *Specjalny Trybunał dla Sierra Leone jako nowy etap w rozwoju międzynarodowego sądownictwa karnego*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego”, 2006, t. 4.
- Cape Town Principles z 30.04.1997 r. Zasady i najlepsze praktyki w zakresie zapobiegania rekrutacji dzieci do sił zbrojnych oraz demobilizacji i reintegracji społecznej dzieci żołnierzy w Afryce, podpisane w Kapsztadzie.
- Cassese A., *International Criminal Law*, New York 2008.
- Chlebowicz P., *Działania ISIS wymierzone przeciwko światowemu dziedzictwu kulturowemu*, „Studia Prawnoustrojowe”, 2019, nr 43.
- Chrzczonowicz P., *Ochrona zabytkowego dziedzictwa kulturowego przed zagrożeniami wynikającymi z działalności terrorystycznej (część II)*, „Studia Iuridica Toruniensia”, t. 21.
- Continued Cooperation with Russia*, 01.11.2019, [online:] www.ihffc.org/index.asp?mode=shownews&ID=866.
- Crawford J., *The ILC's Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts*, [w:] *Nauka prawa międzynarodowego u progu XXI wieku. Materiały pokonferencyjne*, red. E. Dynia, Rzeszów 2003.
- Cyprian T., Sawicki J., *Materiały norymberskie*, Warszawa 1948.
- Death Sentence for Ukraine Foreign Fighters Is a War Crime: UN Rights Office*, “UN News”, 10.06.2022, [online:] <https://news.un.org/en/story/2022/06/1120102>.
- Denov M., *Child Soldiers Sierra Leone's Revolutionary United Front*, New York 2010.

- Dinstein Y., *The International Law of Belligerent Occupation*, Cambridge 2009.
- Dinstein Y., *War, Aggression and Self-Defence*, Cambridge 2001.
- Director-General Condemns Destruction of Vestiges in the Ancient City of Bosra, a Syrian World Heritage Site, [online:] <https://whc.unesco.org/en/news/1416>.
- Domagała A., *Przemoc seksualna w konfliktach zbrojnych*, [w:] *Organizacje międzynarodowe w działaniu*, red. A. Florczak, A. Lisowska, Wrocław 2014.
- Domagała A., *Ściganie i karanie sprawców gwałtu i przemocy seksualnej podczas konfliktów zbrojnych po zakończeniu zimnej wojny*, „Wrocławskie Studia Polilogiczne”, 2011, nr 12.
- Dura M., *Rosyjscy separatyści mordują ukraińskich jeńców*, [online:] <http://www.defence24.pl/213374,rosyjscy-separatysci-morduja-ukrainskich-jencow>.
- Egan L., *The Stench of Death is the ‘Smell of Victory’ for Ukrainians who Guard Bodies of Russian Troops*, Sky News, 13.06.2022, [online:] <https://www.nbcnews.com/news/world/ukraine-russia-soldiers-corpses-war-morgue-makeshift-rcna32255>.
- Epidemia cholery w Mariupolu? „Sytuacja gorsza niż kiedykolwiek”*, 07.06.2022, [online:] <https://www.rp.pl/konflikty-zbrojne/art36465731-epidemia-cholery-w-mariupolu-sytuacja-gorsza-niz-kiedykolwiek>.
- EU: Russia Has Still Not Allowed ICRC to Visit Olenivka*, Ukrinform, 10.08.2022, [online:] <https://www.ukrinform.net/rubric-politics/3547657-eu-russia-has-still-not-allowed-icrc-to-visit-olenivka.html>.
- Falkowski Z., *Podstawowe zasady międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych. Materiał dla nuczycieli*, [online:] <https://www.wojsko-polskie.pl/u/dc/72/dc72a2de-bobe-48f1-a37b-8b6a8c11ec8e/podstwymphkz.pdf>.
- Filipkowski W., *Formy zwalczania terroryzmu na podstawie wybranych uregulowań Unii Europejskiej i NATO*, [w:] *Terroryzm. Materia ustawowa?*, red. K. Indecki, P. Potejko, Warszawa 2009.
- Fiszer M., Fiszer J., 38. dzień wojny. *Nie chciałbym być w skórze rosyjskich jeńców*, [online:] <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/2160863,1,38-dzien-wojny-nie-chcialbym-byc-w-skorze-rosyjskich-jencow.read>.
- Flemming M., *Jeńcy wojenni: studium prawno-historyczne*, Warszawa 2000.
- Flemming M., *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych. Zbiór dokumentów*, uzup. i red. M. Gąska, E. Mikos-Skuza, Warszawa 2003.
- Flemming M., *Okupacja wojskowa w świetle prawa międzynarodowego*, Warszawa 1980.
- Frankowska M., *Artykuły Komisji Prawa Międzynarodowego dotyczące odpowiedzialności państw – nowa forma kodyfikacji prawa międzynarodowego*, [w:] *Prawo międzynarodowe – problemy i wyzwania. Księga pamiątkowa Profesor Renaty Sonnenfeld-Tomporek*, red. J. Menkes, Warszawa 2006.
- Galicki Z., *International Multilateral Treaties and Terrorism*, [w:] *Walka z terroryzmem w świetle prawa międzynarodowego*, red. K. Lankosz, M. Chrośnicki, P. Czubik, Bielsko-Biała 2004.

- Gardocki S., *Polityka zagraniczna Rosji. Determinanty, interesy i środki*, „Studia Orientalne”, 2020, nr 2(18).
- Gasser H.P., *Międzynarodowe prawo humanitarne. Wprowadzenie*, Warszawa 1997.
- Gasztold A., *Krajowy Plan Działania na rzecz realizacji agendy ONZ dotyczącej Kobiet, Pokoju i Bezpieczeństwa na lata 2018–2021*, „Rządowe Centrum Bezpieczeństwa”, [online:] <https://rcb.gov.pl/krajowy-plan-dzialania-na-rzecz-realizacji-agendy-onz-dotyczacej-kobiet-pokoju-i-bezpieczenstwa-na-lata-2018-2021/>.
- Gilas J., *Systemy normatywne w stosunkach międzynarodowych*, Poznań 1981.
- Giovanni J. di, McGrath Goodman L., Sharkov D., *How Does ISIS Fund its Reign of Terror?*, [online:] <http://www.newsweek.com/2014/11/14/how-does-isis-fund-its-reign-terror-282607.html>.
- Góralczyk W., Sawicki S., *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, Warszawa 2020.
- Górna-Staniszevska J., *Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii*, [w:] *Globalizacja – Unia Europejska – Polska, Polska a procesy globalizacji*, red. R. Piasecki, Łódź 2009.
- Grabowska K.A., *Zbrodnie przeciwko ludzkości na tle konfliktu w Sierra Leone*, „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego”, 2013, nr 4.
- Grocjusz H., *The Rights of War and Peace*, Indianapolis 2005.
- Grzebalska W., *Przerwane milczenie* [rec. *Sexual Violence against Jewish Women during the Holocaust*, ed. by S.M. Hedgepeth, R.G. Saidel], „Stan Rzeczy”, 2013, nr 2(5).
- Grzebyk P., *Cele osobowe i rzeczowe w konfliktach zbrojnych w świetle prawa międzynarodowego*, Warszawa 2018.
- Henckaerts J.-M., Doswald-Beck L., *Customary International Humanitarian Law*, Cambridge 2005.
- Henckaerts J.-M., *Studium poświęcone zwyczajowemu międzynarodowemu prawu humanitarnemu: wkład w zrozumienie i poszanowanie zasad prawa dotyczących konfliktu zbrojnego*, Warszawa 2006.
- Henry Dunant – *Biographical*, [online:] <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1901/dunant/biographical/>.
- Hernández E., *Immunity of State Officials from Foreign Criminal Jurisdiction. Second Report on the Immunity of State Officials from Foreign Criminal Jurisdiction*, 4 April 2013, A/CN.4/661.
- Heupel M., *Adaptin to Transitional Terrorism: The UN Security Council’s Evolving Approach to Terrorism*, “Security Dialogue”, 2007, vol. 38, no. 4.
- Hoffman B., *Oblicza terroryzmu*, tłum. H. Pawlikowska-Gannon, Warszawa 1999.
- How Syria’s Ancient Treasures Are Being Smashed*, [online:] <https://www.bbc.com/news/magazine-28191181>.
- <http://przegladdpm.blogspot.com/search?updated-max=2022-03-16T13:03:00%20Bo1:00&max-results=10&start=10&by-date=false>.
- <https://cordis.europa.eu/project/id/241025/reporting/pl>.
- <https://ihl-databases.icrc.org>

- <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39474>.
- https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XVIII-10&chapter=18&clang=_en#9
- <https://tvrepublika.pl/haniebny-spektakl-w-doniecku-film,10750.html>.
- <https://www.icc-cpi.int/news/prosecutor-international-criminal-court-fatou-ben-souda-opens-preliminary-examination-ukraine>.
- <https://www.icc-cpi.int/news/report-preliminary-examination-activities-2020-ukraine>.
- <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-qc-situation-ukraine-receipt-referrals-39-states>.
- <https://www.icc-cpi.int/ukraine>.
- https://www.peacewomen.org/sites/default/files/scr_1820_Polish.pdf.
- <https://www.prawo.pl/prawo/napasc-zbrojna-rosji-na-ukraine-komentarz-prof-romana-kwietnia,513772.html>.
- <https://www.unic.un.org.pl/prawa-czlowieka/miedzynarodowy-trybunal-karny-dla-rwandy/3143>.
- https://www.unic.un.org.pl/rownouprawienie/instrumenty_mn.php.
- Human Rights Watch, *Ukraine: Executions, Torture during Russian Occupation*, 18.05.2022 r., [online:] <https://www.hrw.org/news/2022/05/18/ukraine-executions-torture-during-russian-occupation>.
- Human Rights Watch, *Ukraine: Respect the Rights of Prisoners of War*, 16.03.2022, [online:] <https://www.hrw.org/news/2022/03/16/ukraine-respect-rights-prisoners-war>.
- IHFFC Has Proposed its Services*, 10.03.2022, <https://www.ihffc.org/index.asp?Language=EN&page=news>.
- Islamic State and the 'Blood Antique' Trade*, [online:] <https://www.bbc.com/culture/article/20150402-is-and-the-blood-antique-trade>.
- Islamic State Militants Behead Archaeologist in Palmyra – Syrian Official*, [online:] <http://uk.mobile.reuters.com/article/idUKKCN0QN24I20150818>.
- ,It's Hell': Ukrainians Describe Harrowing Escape from Besieged City of Mariupol*, Radio Free Europe, 29.03.2022, [online:] <https://www.rferl.org/a/ukraine-mariupol-hell/31776658.html>.
- Jan Paweł II, *Orędzie na XXXII Światowy Dzień Pokoju z 1 stycznia 1999 r.*
- Johnson K., Asher J., Rosborough S., Raja A., Panjabi R., Beadling C., Lawry L., *Association of Combatant Status and Sexual Violence with Health and Mental Health Outcomes in Postconflict Liberia*, „JAMA”, 2008, vol. 300, no. 6.
- Kaczmarczyk J., *Denisowa: Jeńcy trzymani byli w Rosji w nieludzkich warunkach*, [online:] <https://wydarzenia.interia.pl/raporty/raport-ukraina-rosja/aktualnosci/news-denisowa-jency-trzymani-byli-w-rosji-w-nieludzkich-warunkach,nId,5996591>.
- Kardaś S., *Rosyjsko-egipska współpraca w sferze energetyki jądrowej*, [online:] <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2017-12-20/rosyjsko-egipska-wspolpraca-w-sferze-energetyki-jadrowej>.

- Karlikowska R., *Ochrona wzmocniona dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego – znaczenie, ograniczenia i perspektywy zastosowania*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego”, 2016, t. 14.
- Keegan J., *Historia wojen*, Warszawa 1998.
- Kerkhof M. van de, *The Trail Smelter Case Re-examined: Examining the Development of National Procedural Mechanisms to Resolve a Trail Smelter Type Dispute*, “Merkourios Utrecht Journal of International and Environmental Law”, 2011, vol. 27, no. 73.
- Kłaczyński R., *Kultura strategiczna Federacji Rosyjskiej*, „Nowa Polityka Wschodnia”, 2012, nr 1(2).
- Kmieciak P., *Rosyjscy jeńcy w Ukrainie. Jaki będzie ich los?*, [online:] https://www.rmf24.pl/raporty/raport-wojna-z-rosja/news-rosyjscy-jency-w-ukrainie-jaki-bedzie-ich-los,nId,5883674#crp_state=1.
- Kolodkin R.A., *Preliminary Report on Immunity of State Officials from Foreign Criminal Jurisdiction*, 29.05.2008.
- Komisja Europejska, *Unia bezpieczeństwa: działania wymierzone w nielegalny przywóz dóbr kultury służący finansowaniu terroryzmu*, Komunikat prasowy, Bruksela, 13.07.2017 r.
- Konstanty Ż., Nowicka A., *Rola dzieci w organizacjach terrorystycznych oraz konfliktach zbrojnych*, „Securo”, 2016, nr 3.
- Konwencje genewskie – na straży praw ofiar wojny*, [online:] <https://www.polskie-radio.pl/39/156/Artykul/1199766,Konwencje-genewskie-na-straży-praw-ofiar-wojny>.
- Krajowy Plan Działania na rzecz realizacji Agendy ONZ dotyczącej kobiet, pokoju i bezpieczeństwa na lata 2018–2023*, [online:] <https://www.gov.pl/web/kas/krajowy-plan-dzialania-na-rzecz-realizacji-agendy-onz-dotyczacej-kobiet-pokoju-i-bezpieczenstwa>.
- Krauz A., Olak A., *Dzieci żołnierze – żywe tarcze bez imienia i godności*, „Kultura Bezpieczeństwa. Nauka–Praktyka–Refleksje”, 2015, nr 20.
- Krawczyk A., *Wokół definicji terroryzmu*, [online:] <https://histmag.org/Wokol-definicji-terroryzmu-2399>.
- Królikowski M., Wikliński P., Izydorczyk J., *Podstawy prawa karnego międzynarodowego*, Warszawa 2008.
- Kubaczyk T., *Jeńcy wojenni w konflikcie na wschodzie Ukrainy*, „Ante Portas – Studia nad Bezpieczeństwem”, 2016, nr 1(6).
- Kubaczyk T., *Ukraińskie siły zbrojne w latach 1991–2015*, [w:] *Międzynarodowe konsekwencje konfliktu na Ukrainie*, red. T. Kubaczyk, S. Piotrowski, M. Żyła, Warszawa 2015.
- Kwiecień R., *Suwerenność państwa. Rekonstrukcja i znaczenie idei w prawie międzynarodowym*, Kraków 2004.
- La Strada International, *La Strada International Calls for Urgent Measures to Protect Ukrainians and Other Refugees*, [online:] <https://humantraffickingsearch.org/>

- resource/la-strada-international-calls-for-urgent-measures-to-protect-ukrainians-and-other-refugees/.
- Levie H., *Prisoners of War in International Armed Conflict*, Newport 1977.
- Limaye Y., *War in Ukraine: Ukrainians Deported to Russia Beaten and Mistreated*, 28.04.2022, [online:] <https://www.bbc.com/news/world-europe-61248436>.
- Lind C., *Article 27: Irrelevance of Official Capacity*, [w:] *Commentary on the Law of the International Criminal Court*, ed. by M. Klamberg, Brussels 2017.
- Louvre Showcases Antiquities as Palmyra Is Destroyed, [online:] <http://www.cnn.com/videos/world/2015/09/08/pkg-amanpour-louvre-unesco-irina-bokova.cnn>.
- Luxmoore M., *Ukraine Says Russia Obstructing Humanitarian Corridors for Residents Fleeing War*, "The Wall Street Journal", 13.04.2022, [online:] <https://www.wsj.com/livecoverage/russia-ukraine-latest-news-2022-04-13/card/ukraine-says-russia-obstructing-humanitarian-corridors-for-residents-fleeing-war-yHpwAoUJqrRsQf2GEj8X>.
- Łubiński P., *Status kombatanata, ochrona i uprawnienia jeńców wojennych i innych osób zatrzymanych*, [w:] *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych*, red. Z. Falkowski, M. Marcinko, Warszawa 2014.
- Mackinder H.J., *Demokratyczne ideały a rzeczywistość*, Warszawa 2019.
- Mackintosh E., Ochman O., Mezzofiore G., Polglase K., Rebane T., Graham-Yooll A., *Russia or Die: after Weeks under Putin Bombs, these Ukrainians Were Given only One Way Out*, CNN, 07.04.2022, [online:] <https://edition.cnn.com/2022/04/07/europe/ukraine-mariupol-russia-deportation-cmd-intl>.
- Małachowska K., *Przyczyny wojny pięciodniowej i sytuacja geopolityczna Gruzji po konflikcie z Federacją Rosyjską*, „Gdańskie Studia Międzynarodowe”, 2017, t. 15, nr 1–2.
- Marson J., Hinshaw D., *Ordinary Ukrainians Rally to Defend Homeland from Russia*, "The Wall Street Journal", 26.02.2022, [online:], <https://www.wsj.com/articles/ordinary-ukrainians-rally-to-defend-homeland-from-russia-11645900464>.
- McKernan B., *Rape as a Weapon: Huge Scale of Sexual Violence Inflicted in Ukraine Emerges*, "The Guardian", 04.04.2022, [online:] <https://www.theguardian.com/world/2022/apr/03/all-wars-are-like-this-used-as-a-weapon-of-war-in-ukraine>.
- Mearsheimer J.J., *Tragizm polityki mocarstw*, Kraków 2019.
- Melzer N., *International Humanitarian Law. A Comprehensive Introduction*, Geneva 2016.
- Michałowska G., *Odpowiedzialność karna za niszczenie dóbr kultury w czasie konfliktów zbrojnych*, „Stosunki Międzynarodowe – International Relations”, 2017, t. 53, nr 2.
- Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych*, red. Z. Falkowski, M. Marcinko, Warszawa 2014.
- Międzynarodowy Legion Obrony Terytorialnej Ukrainy*, Wikipedia, [online:] https://pl.wikipedia.org/wiki/Mi%C4%99dzynarodowy_Legion_Obrony_Terytorialnej_Ukrainy.

- Mikos-Skuza E., *Autonomia iuris in bello względem ius ad bellum – współczesne wyzwania*, [w:] *Fides et Bellum. Księga poświęcona Pamięci Księdza Biskupa, Profesora, Generała śp. Tadeusza Płoskiego*, t. 1, red. B. Sitek, T. Jasudowicz, M. Seroka, Olsztyn 2012.
- Mikos-Skuza E., *International Law's Changing Terms: "War" Becomes "Armed Conflict"*, [w:] *What Is War? An Investigation in the Wake of 9/11*, ed. by M.E. O'Connell, Leiden–Boston 2011.
- Mikos-Skuza E., *Koncepcja okupacji w świetle prawa haskiego i genewskiego a współczesna praktyka okupacji*, [w:] *Międzynarodowe prawo humanitarne. Antecedencje i wyzwania współczesności*, red. J. Nowakowska-Małusecka, Bydgoszcz–Katowice 2010.
- Mikos-Skuza E., *Siege Warfare in the 21st Century from the Perspective of International Humanitarian Law*, „Wrocław Review of Law, Administration & Economics”, 2018, vol. 8, no. 2, Special Issue, [online:] https://repozytorium.uni.wroc.pl/Content/128780/PDF/177_Mikos_Skuza_E_Siege_warfare_in_the_21st_century_from_the_perspective_of_international_humanitarian_law.pdf.
- Mikos-Skuza E., *Wprowadzenie do międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych*, [w:] *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych*, red. K. Lankosz, Dęblin 2006.
- MINUSMA, *Cultural Heritage*, [online:] <https://minusma.unmissions.org/en/cultural-heritage>.
- MSF Report: *No Mercy for Civilians in Ukraine*, “Médecins Sans Frontiers”, 22.06.2022, [online:] <https://www.doctorswithoutborders.org/latest/msf-report-no-mercy-civilians-ukraine>.
- National Advisory Committee on Criminal Justice Standards and Goals, *Report on the Task Force on Disorders and Terrorism*, Washington 1976.
- NATO's *Military Concept for Defence against Terrorism*, [online:] <http://www.nato.int/ims/docu/terrorism-annex.htm>.
- New Footage Shows Russian Troops Sending Stolen Ukrainian Items Home through Belarus Russian Soldiers Have Been Stealing Ukrainian Goods since the Start of the War*, 06.04.2022, [online:] meduza.io/en/feature/2022/04/06/new-footage-shows-russian-troops-sending-stolen-ukrainian-items-home-through-belarus.
- Noone G.P., *Prisoners of War in the 21st Century: Issues in Modern Warfare*, “Naval Law Review”, 2004, vol. 50.
- Nordås R., Kay Cohen D., *Conflict-Related Sexual Violence*, “Annual Review of Political Science”, 2021, no. 24.
- Nowakowska-Małusecka J., *Dzieci-żołnierze i sprawiedliwość casusu Sierra Leone*, „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego”, 2010.
- Nowicka A., *Odpowiedzialność: ujęcie deontologiczne. Status pozytywnej odpowiedzialności prospektywnej w filozofii Immanuela Kanta*, Praca doktorska napisana w Zakładzie Etyki UAM w Poznaniu, Repozytorium UAM (AMUR), Poznań 2012.

- O'Brien M., Quenivet N., *Sexual and Gender-Based Violence against Women in the Russia – Ukraine Conflict*, EJIL: Talk! Blog of the European Journal of International Law, 08.06.2022, [online:] <https://www.ejiltalk.org/sexual-and-gender-based-violence-against-women-in-the-russia-ukraine-conflict/>.
- Obremski M., *Jak wygląda życie pod rosyjską okupacją? W Melitopolu porwania, zastraszania, czarne listy*, 17.03.2022, [online:] <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/swiat/artykuly/8381504,jak-wyglada-zycie-pod-rosyjska-okupacja-melitopol.html>.
- Obwód zaporoski: Jest decyzja ws. referendum o połączeniu z Rosją*, 08.08.2022, [online:] <https://www.rp.pl/konflikty-zbrojne/art36832821-obwod-zaporoski-jest-decyzja-ws-referendum-o-polaczeniu-z-rosja>.
- Ochrona dóbr kultury według Konwencji podpisanej w Hadze 14 maja 1954 roku*, [online:] https://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Haga.pdf.
- Palmyra's Baalshamin Temple 'Blown up by IS'*, [online:] <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-34036644>.
- Pauwels A., *ISIS and Illicit Trafficking in Cultural Property: Funding Terrorism through Art*, <https://f3magazine.unicri.it/?p=1098>.
- Peto A., *Pisanie historii przemocy seksualnej: przekraczanie granic*, „Pamięć i Sprawiedliwość”, 2015, nr 2(26).
- Pierwsza Konwencja Genewska – przełom w prawie międzynarodowym*, [online:] <https://www.polskieradio.pl/39/156/Artykul/2358232,Pierwsza-Konwencja-Genewska-przelom-w-prawie-miedzynarodowym>.
- Plenderleith J., *How the Art Market Helps Fund Terrorism*, [online:] <https://www.int-comp.org/insight/2019/october/how-the-art-market-helps-fund-terrorism/>.
- Pływaczewski W., *Wandalizm wobec dziedzictwa kulturowego jako przejaw nienawiści o podłożu ideologicznym*, [w:] *Ochrona dóbr kultury: Aktualne wyzwania*, red. M. Różański, N. Kasperek, Łódź 2016.
- Podkówa A., *Międzynarodowy Trybunał Karny jako wypełnienie „luki bezkarności” w prawie międzynarodowym*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ – Nauki Społeczne”, 2018, nr 21.
- Pokorski A., *Makabryczne odkrycie w Buczy. Sala tortur w obozie dla dzieci*, 07.08.2022, [online:] https://wydarzenia.interia.pl/raporty/raport-ukraina-rosja/aktualnosc/news-makabryczne-odkrycie-w-buczy-sala-tortur-w-obozie-dla-dzieci,nId,6205565#utm_source=paste&utm_medium=paste&utm_campaign=chromehttps://wydarzenia.interia.pl/raporty/raport-ukraina-rosja/aktualnosc/news-makabryczne-odkrycie-w-buczy-sala-tortur-w-obozie-dla-dzieci,nId,6205565.
- Potocki M., *Piekło Oleniwiki. „Zaczynało się od tego, że przy rejestracji dostawało się pałą od konwojenta”*, 05.08.2022, [online:] <https://www.gazetaprawna.pl/magazyn-na-weekend/artykuly/8509576,oleniwka-azow-oboz-jency-ukraina-rosja.html>.
- Potyrała A., *Międzynarodowe sądy karne jako instrumenty kontroli przestrzegania fundamentalnych praw człowieka*, „Przegląd Strategiczny”, 2013, nr 2.

- Principles of International Law Recognized in the Charter of the Nürnberg Tribunal and in the Judgment of the Tribunal*, Yearbook of the International Law Commission, 1950, vol. 2.
- Prucnal M., *Ochrona dzieci przed uczestnictwem w działaniach zbrojnych we współczesnym prawie międzynarodowym*, Warszawa 2012.
- Pruszyński J., *Dziedzictwo kultury Polski: jego straty i ochrona prawna*, Kraków 2001.
- Pulido L.V., *Sieć Al-Kaida*, tłum. D. Zasada, Warszawa 2008.
- Rada UE, *Ukraina: oświadczenie wysokiego przedstawiciela wydane w imieniu UE w sprawie podejmowanych przez Federację Rosyjską prób siłowej integracji części ukraińskiego terytorium*, Komunikat prasowy, 03.06.2022, [online:] <https://www.consilium.europa.eu/pl/press/press-releases/2022/06/03/ukraine-declaration-by-the-high-representative-on-behalf-of-the-eu-on-attempts-of-the-russian-federation-to-forcefully-integrate-parts-of-ukrainian-territory/>.
- Rajczyk R., *Nowoczesne wojny informacyjne*, Warszawa 2016.
- Read-Hamilton S., *Gender-Based Violence: A Confused and Contested Term*, "Humanitarian Exchange Magazine", 2014, no. 60.
- Reiter P., *Pokój to czas, kiedy jesteśmy twórcami i budujemy człowieczeństwo*, [online:] <https://www.wysokieobcasy.pl/wysokie-obcasy/7,80530,20892347,pokoj-to-czas-kiedy-jestesmy-tworcami-i-budujemy.html>.
- Report of the International Law Commission on the work of its sixty-ninth session, Yearbook of the International Law Commission, 2017, A/CN.4/SER.A/2017/Add.1 (Part 2).
- Report of the Secretary-General on Conflict-Related Sexual Violence*, S/2017/249, 15.04.2017, [online:] <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N17/084/33/PDF/N1708433.pdf?OpenElement>.
- Responsible Art Market, 'Guidelines on Combatting Money Laundering and Terrorist Financing'*, [online:] <http://responsibleartmarket.org/guidelines/guidelines-on-combatting-money-laundering-and-terrorist-financing>.
- Roberts A., *What Is a Military Occupation?*, "British Yearbook of International Law", 1984, vol. 55.
- Roger M., *Okupacja i płeć – nowe perspektywy badań okupacji niemieckiej w Polsce*, „Pamięć i Sprawiedliwość”, 2015, nr 2(26).
- Rosja wetuje projekt rezolucji RB ONZ ws. inwazji na Ukrainę. „Jest izolowana”*, [online:] <https://www.rp.pl/dyplomacja/art35764031-rosja-wetuje-projekt-rezolucji-rb-onz-ws-inwazji-na-ukraine-jest-izolowana>.
- Rosja wprowadza własną walutę w Ukrainie. Byli pracownicy bankowi zostali kolaborantami*, 30.04.2022, [online:] <https://www.money.pl/pieniadze/rosja-wprowadza-wlasna-walute-w-ukrainie-byli-pracownicy-bankowi-zostali-kolaborantami-6763731494681408a.html>.
- Rosja zawieszona w Radzie Praw Człowieka ONZ. Chiny były przeciw*, [online:] <https://www.rp.pl/dyplomacja/art36034631-rosja-zawieszona-w-radzie-praw-czlowieka-onz-chiny-byly-przeciw>.

- Rosja/Ukraina: Jeńcy wojenni nie mogą być wystawiani na publiczny widok, a ich prywatność musi być chroniona zgodnie z Konwencją Genewską, [online:] <https://amnesty.org.pl/rosja-ukraina-jency-wojenni-ich-prywatnosc-musi-byc-chroniona/>.
- Rosjanie szykują klatki dla Ukraińców. Planują „proces” w Mariupolu, 06.08.2022, [online:] <https://wiadomosci.onet.pl/swiat/rosjanie-szykuja-klatki-dla-ukraincow-planuja-proces-w-mariupolu/b99l21h>.
- Russia-Controlled Zaporizhzhia Region to Nationalise Ukraine's Assets – RIA, Reuters, 02.06.2022, [online:] <https://www.reuters.com/world/europe/russia-controlled-zaporizhzhia-region-nationalise-ukraines-assets-ria-2022-06-02/>.
- Rutkowska P., *Ochrona dóbr kultury w międzynarodowych konfliktach zbrojnych*, „Świat Idei i Polityki”, 2018, t. 17.
- Saganek P., *Aut dedere aut iudicare – uwagi w świetle prac Komisji Prawa Międzynarodowego*, [w:] *Człowiek i prawo międzynarodowe. Księga dedykowana profesorowi Bogdanowi Wierzbickiemu*, red. M. Perkowski, J. Szymański, M. Zdanowicz, Białystok 2014.
- Saganek P., *General Principles of Law in Public International Law*, [w:] *XXXVII Polish Yearbook of International Law*, Warszawa 2017.
- Saganek P., *International Responsibility and the Systemic Character of International Law*, “Studies in Logic, Grammar and Rhetoric”, 2017, no. 52(65).
- Sassòli M., Bouvier A., Quintin A., *How Does Law Protect in War?*, t. 1, Geneva 2011.
- Sassòli M., *International Humanitarian Law. Rules, Controversies, and Solutions to Problems Arising in Warfare*, Cheltenham–Northampton 2019.
- Sassòli M., *Ius ad Bellum and Ius in Bello – the Separation between the Legality of the Use of Force and Humanitarian Rules to Be Respected in Warfare: Crucial or Outdated?*, [w:] *International Law and Armed Conflict: Exploring the Faultlines. Essays in Honour of Yoram Dinstein*, ed. by M.N. Schmitt, J. Pejic, Leiden–Boston 2007.
- Schabas W., *The International Criminal Court: A Commentary on the Rome Statute*, Oxford 2016.
- Schmid A.P., *Terrorism as Psychological Warfare*, “Democracy and Security”, 2005, vol. 1.
- Sexual Violence ‘Most Hidden Crime’ Being Committed against Ukrainians, Civil Society Representative Tells Security Council*, “UN Press Release”, 06.06.2022.
- Shakespeare W., *Richard II*, act 3, scene 3, [online:] http://www.shakespeare-online.com/plays/richardii_3_3.html.
- Sharipov O., *The Occupiers Raped a Baby in the Kharkiv Region in front of the Mother – Denisova*, 19.05.2022, [online:] <https://mind.ua/en/news/20241681-the-occupiers-raped-a-baby-in-the-kharkiv-region-in-front-of-the-mother-denisova>.
- Shue H., *Tortury*, [w:] *Etyka wojny. Antologia tekstów*, red. T. Żuradzki, T. Kuniński, Warszawa 2009.

- Situation Report*, 03.08.2022, [online:] <https://reports.unocha.org/en/country/ukraine/>.
- Solis G., *The Law of Armed Conflict*, Cambridge 2010.
- Sonnenfeld R., *Kodyfikacja odpowiedzialności międzynarodowej państwa*, „Opinie”, 2002, nr 50.
- Srogosz T., Barcik J., *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2019.
- Starr M., ‘Bazaar’ for Looted Ukrainian Property Allegedly Opened in Belarus, “The Jerusalem Post”, 04.04.2022, [online:] <https://www.jpost.com/international/article-703211>.
- Sterio M., *Individual Criminal Responsibility for the Destruction of Religious and Historic Buildings: The Al Mahdi Case*, “Case Western Reserve Journal of International Law”, 2017, vol. 49, no. 1.
- Stone B.G., Bajjaly J.F., *The Destruction of Cultural Heritage in Iraq*, red. *idem*, Woodbridge 2008.
- Strachan H., *Carl von Clausewitz, O wojnie. Biografia*, Warszawa 2009.
- Sylwestrzak A., *Filozofia suwerenności i sprawiedliwości Bodinusa*, „Studia Prawno-ustrojowe”, 2002, nr 1.
- Szpak A., *Bezpośredni udział w działaniach zbrojnych w świetle międzynarodowego prawa humanitarnego*, Toruń 2013.
- Szpak A., *Ewolucja definicji gwałtu w orzecznictwie międzynarodowych trybunałów karnych ad hoc*, „Polityka i Społeczeństwo”, 2012, nr 4.
- Terroryzm kulturalny Państwa Islamskiego*, [online:] <http://rynekisztuka.pl/2015/02/27/terroryzm-kultural-ny-panstwa-islamskiego>.
- Tharoor I., *Timbuktu’s Destruction: Why Islamists Are Wrecking Mali’s Cultural Heritage*, [online:] <http://world.time.com/2012/07/02/timbuktus-destruction-why-islamists-are-wrecking-malis-cultural-heritage/>.
- The Russian Federation’s Aggression against Ukraine: Ensuring Accountability for Serious Violations of International Humanitarian Law and Other International Crimes*, Report, Doc. 15510, 26.04.2022.
- Timm A., *Sex with a Purpose. Prostitution, Venereal Disease, and Militarized Masculinity in the Third Reich*, “Journal of the History of Sexuality”, 2002, no. 11(1/2).
- Trzcziński K., *Wojny w Liberii i Sierra Leone. Geneza, przebieg i następstwa*, Warszawa 2002.
- Trzcziński M., *Przestępczość przeciwko zabytkom archeologicznym. Problematyka prawno-kryminalistyczna*, Warszawa 2010.
- U.N. Warns of IS Attacks on Ancient Sites, [online:] http://www.thonline.com/news/national_world/article_31974b6e-67a5-5583-9dae-d1feb373e792.html.
- Uerpmann-Witzack R., *Immunities before International Criminal Courts*, [w:] *Prosecuting International Crimes. A Multidisciplinary Approach*, ed. by B. Krzan, Leiden–Boston 2016.

- Ukraina: żołnierki, które trafiły do rosyjskiej niewoli, były torturowane*, [online:] <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1146844%2Cukraina-zolnierki-ktore-trafily-do-rosyjskiej-niewoli-byly-torturowane>.
- UN Office of the High Commissioner for Human Rights, *Update on the Human Rights Situation in Ukraine, Reporting Period: 24 February – 26 March 2022*, para 53, [online:] <http://www.pravda.com.ua/news/2022/03/16/7331879>.
- UN's Bachelet Concerned over Ukraine Orphans 'deported' to Russia for Adoption, "UN News", 15.06.2022, [online:] <https://news.un.org/en/story/2022/06/1120412>.
- United Nations, *Treaty Series*, vol. 2688, s. 39.
- Velozo T., Bento L., *ISIS Is Destroying Priceless Artifacts. Here's How to Stop Them*, <http://thediplomat.com/2015/03/isis-is-destroying-priceless-artifacts-heres-how-to-stop-them/>.
- W co gra Putin? Już rozdają rosyjskie paszporty*, [online:] <https://wiadomosci.wp.pl/do-aneksji-coraz-bliziej-putin-nie-czeka-6778640399235808a>.
- W zajętych Enerhodarze Rosjanie porwali wicemera. Mieszkańcy wyszli na ulice protestować*, 20.03.2022, [online:] <https://forsal.pl/swiat/ukraina/artykuly/8383082,enerhodar-rosjanie-porwali-wicemera.html>.
- Wamsley L., *Rape Has Reportedly Become a Weapon in Ukraine. Finding Justice May Be Difficult*, 30.04.2022, [online:] <https://www.npr.org/2022/04/30/1093339262/ukraine-russia-rape-war-crimes>.
- What Happened on Day 42 of the War in Ukraine*, "The New York Times", 06.04.2022, [online:] <https://www.nytimes.com/live/2022/04/06/world/ukraine-russia-war-news>.
- Wierczyńska K., *Elementy zbrodni ludobójstwa w orzecznictwie międzynarodowych trybunałów karnych ad hoc*, „Sprawy Międzynarodowe”, 2011, nr 2.
- Wierczyńska K., *Karnoprawna ochrona praw jednostki w prawie międzynarodowym*, [w:] *Prawa człowieka. Wybrane zagadnienia i problemy*, red. L. Koba, W. Waclawczyk, Warszawa 2009.
- Wierczyńska K., *Pojęcie ludobójstwa w kontekście orzecznictwa międzynarodowych trybunałów karnych ad hoc*, Warszawa 2010.
- Wierczyńska K., *Współczesny wymiar zbrodni ludobójstwa*, „Studia Socjologiczno-Polityczne. Seria Nowa”, 2015, nr 2(04).
- Wierczyńska K., Jakubowski A., *Zbrodnie przeciwko dziedzictwu kulturowemu przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym – analiza krytyczna*, „Studia Prawnicze”, 2016, z. 1(205).
- Wojna w Ukrainie. Rosyjscy żołnierze w niewoli. Wicepremier mówi o ich przyszłości*, [online:] <https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2022-03-14/wojna-w-ukrainie-rosyjscy-jency-zostana-wymienieni-na-ukraincow-albo-beda-odbudowywac-ukraine/>.
- Wood E.J., *Conflict-Related Sexual Violence and the Policy Implications of Recent Research*, "International Review of the Red Cross", 2014, vol. 96, no. 894.

- World Organisation Against Torture, *Ukraine: Killings, Kidnappings and Torture of Civilians in Territories under Russian Control*, 06.05.2022, [online:] <https://www.omct.org/en/resources/statements/ukraine-killings-kidnappings-and-torture-of-civilians-in-territories-under-russian-control>.
- Yearbook of the International Law Commission 1969.
- Yearbook of the International Law Commission 1976.
- Yearbook of the International Law Commission 1988.
- Yearbook of the International Law Commission 1989.
- Yearbook of the International Law Commission 1993.
- Yearbook of the International Law Commission 1995.
- Yearbook of the International Law Commission 1998.
- Yearbook of the International Law Commission 1999.
- Yearbook of the International Law Commission 2000.
- Zbrodnia w Buczy*, Wikipedia, [online:] https://pl.wikipedia.org/wiki/Rze%C5%BA_w_Buczy.

Akty prawne

- Agreement between The United Nations and the Government of Sierra Leone on the establishment of a Special Court for Sierra Leone, 16.01.2002, UNTS, vol. 2178.
- Agreement between The United Nations and the Royal Government of Cambodia concerning the prosecution under Cambodian law of crimes committed during the period of Democratic Kampuchea, 06.06.2003, UNTS, vol. 2329.
- Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977, ICRC, Geneva 1987.
- Deklaracja o ochronie kobiet i dzieci w sytuacjach nadzwyczajnych i w czasie konfliktów zbrojnych z 14 grudnia 1974 r., [w:] P.K. Marszałek, *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych. Dokumenty*, Warszawa 2019.
- Deklaracja Praw Dziecka uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w dniu 20 listopada 1959 r.
- Drugi protokół do Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisanej w Hadze dnia 14 maja 1954 r., sporządzony w Hadze dnia 26 marca 1999 r. (Dz.U. z 2012 r. poz. 248).
- Final Act of the United Nations Diplomatic Conference of Plenipotentiaries on the Establishment of an International Criminal Court [with an annex containing the resolutions adopted by the Conference], Rome, 15 June 1998 – 17 July 1998, A/CONF.183/10.
- Genewska Deklaracja Praw Dziecka z 26 września 1924 r., [w:] M. Pruncal, *Ochrona dzieci przed uczestnictwem w działaniach zbrojnych we współczesnym prawie międzynarodowym*, Warszawa 2012.
- Karta Narodów Zjednoczonych (Dz.U. z 1947 r. Nr 23, poz. 90).

- Konwencja dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej (Dz.U. z 1927 r. Nr 21, poz. 161).
- Konwencja dotycząca traktowania jeńców wojennych, podpisana w Genewie dnia 27 lipca 1929 r. (Dz.U. z 1932 r. Nr 103, poz. 866).
- Konwencja genewska o polepszeniu losu chorych i rannych w armjach czynnych, podpisana dnia 27 lipca 1929 r. (Dz.U. z 1932 r. Nr 103, poz. 864).
- Konwencja genewska o polepszeniu losu rannych, chorych i rozbitków sił zbrojnych na morzu z dnia 12 sierpnia 1949 r. (Dz.U. z 1956 Nr 38, poz. 171).
- Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z regulaminem wykonawczym do tej Konwencji oraz Protokół o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisane w Hadze dnia 14 maja 1954 r. (Dz.U. z 1957 r. Nr 46, poz. 212, załącznik).
- Konwencja o prawach dziecka z dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526).
- Konwencje o ochronie ofiar wojny, podpisane w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 r. (Dz.U. z 1956 r. Nr 38, poz. 171).
- Letter dated 9 August 2000 from the Permanent Representative of Sierra Leone to the United Nations addressed to the President of the Security Council. UN Doc S/2000/786, Annex.
- Letter dated 9 August 2000 from the Permanent Representative of Sierra Leone to the United Nations addressed to the President of the Security Council, UN Doc S/2000/786, Annex.
- Pierwszy protokół dodatkowy do konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r., dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych, sporządzony w Genewie dnia 8 czerwca 1977 r. (Dz.U. z 1992 r. Nr 41, poz. 175).
- Porozumienie międzynarodowe w przedmiocie ścigania i karania głównych przestępców wojennych Osi Europejskiej, podpisane w Londynie dnia 8 sierpnia 1945 r. (Dz.U. z 1947 r. Nr 63, poz. 367).
- Protokół dodatkowy do Konwencji Genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 roku dotyczący przyjęcia dodatkowego znaku rozpoznawczego, przyjęty w Genewie dnia 8 grudnia 2005 r. (Dz.U. z 2010 r. Nr 70, poz. 447).
- Protokół fakultatywny do Konwencji o prawach dziecka w sprawie angażowania dzieci w konflikty zbrojne przyjęty w Nowym Jorku dnia 25 maja 2000 r.
- Rada Bezpieczeństwa ONZ, Rezolucja nr 955 z zawarciem Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy, S/RES/955 (1994), 08.11.1994, s. 3–4, [online:] <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N95/140/97/PDF/N9514097.pdf?OpenElement>.
- Resolution 1315 (2000) Adopted by the Security Council at its 4186th meeting, on 14 August 2000. UN Doc S/RES/1315 (2000).
- Resolution RC/Res.6, The crime of aggression, Adopted at the 13th plenary meeting, on 11 June 2010, by consensus.
- Rezolucja 1992/s-1/1 – zatwierdzona Rezolucją 305 UN. Doc. E/CN4/1992/84/Add.1.

- Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 30 kwietnia 2015 r. w sprawie niszczenia zabytków kultury przez ISIS/Daisz (2015/2649(RSP)).
- Rome Statute of the International Criminal Court, 17 July 1998, UNTS, vol. 2187.
- Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 20 grudnia 2012 r. w sprawie ustalenia wzorów deklaracji składanych Zarządowi Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych przez pracodawców zobowiązanych do wpłat na ten Fundusz (Dz.U. z 2013 r. poz. 32).
- Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego, Rzym, 17 lipca 1998 (Dz.U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708).
- Security Council Resolution 1593 (2005).
- Security Council Resolution 1970 (2011).
- Security Council Resolution 2623 (2022), 27 February 2022, Emergency Special Session of the General Assembly on Ukraine.
- Security Council Resolution 827 (1993).
- Security Council Resolution 955 (1994).
- Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons, 7 July 2017, [online:] <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/full/TPNW>.
- Układ o stowarzyszeniu między Unią Europejską i jej państwami członkowskimi z jednej strony, a Ukrainą z drugiej strony, OJ L 161, 29.05.2014, s. 3–2137 (BG, ES, CS, DA, DE, ET, EL, EN, FR, HR, IT, LV, LT, HU, MT, NL, PL, PT, RO, SK, SL, FI, SV).

Orzecznictwo

- Eritrea – Ethiopia Claims Commission, Partial Award, Eritrea's Claims 2, 4, 6, 7, 8 & 22 (Between the State of Eritrea and the Federal Democratic Republic of Ethiopia), 28 April 2004, para 57.
- Factory at Chorzow (Germany v. Poland), 1927 P.C.I.J. (ser. A) No. 9 (July 26) 1927.
- International Court of Justice, Case Concerning Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda), Judgement, 19 December 2005.
- International Criminal Court, Pre Trial Chamber I, Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad Al-Bashir, Decision on the Prosecution's Application for a Warrant of Arrest, ICC 02/05-01/09, 04.03.2009.
- International Criminal Court, Pre Trial Chamber I, Prosecutor v. Abdel Raheem Muhammad Hussein, Decision on the Prosecution's Application under Article 58, ICC 02/05-01/12, 01.03.2012.

- International Criminal Court, Pre Trial Chamber I, Prosecutor v. Muammar Mohamed Abu Minyar Gaddafi, Saif Al-Islam Gaddafi and Abdullah Al-Senussi, Decision on the Prosecution's Ption Pursuant to Article 58, ICC 01/11, 27.06.2011.
- International Criminal Court, Pre Trial Chamber I, Prosecutor v. Omar Al-Bashir, Decision on the Prosecution's Application for a Warrant of Arrest against Omar Hassan Ahmad Al Bashir, ICC PT. Ch. I, 04.03.2009.
- International Criminal Court, Pre Trial Chamber I, Prosecutor v. Omar Al-Bashir, Decision Pursuant to Article 87(7) of the ICC Statute on the Failure by the Republic of Malawi to Comply with the Cooperation Requests Issued by the Court with Respect to the Arrest and Surrender of Omar Hassan Ahmad Al Bashir.
- International Criminal Court, Trial Chamber V (A), Prosecutor v. William Samoei Ruto and Joshua Arap Sang, Decision on Mr Ruto's Request for Excusal from Continuous Presence at Trial, ICC 01/09-01/11-777, 18.06.2013.
- International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, Appeals Chamber, Prosecutor v. Tihomir Blaškić, Judgement on the request of the Republic of Croatia for Review of the Decision of Trial Chamber II of 18 July 1997, IT-95-14-AR-108, 29.10.1997.
- International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, Appeals Chamber, Prosecutor v. Radislav Kristić, Decision on Application for Subpoenas, IT-98-33-A, 01.07.2003.
- International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, Trial Chamber, Prosecutor v. Slobodan Milošević, Decision on Preliminary Motions, IT-02-54, 08.11.2001.
- Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion of 8 July 1996, ICJ Reports 1996.
- Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), Judgement of 27 June 1986 – Merits, ICJ Reports 1986.
- Special Court for Sierra Leone, Appeals Chamber, Prosecutor v. Charles Taylor, Decision on Immunity from Jurisdiction, SCSL-03-01-A, 31.05.2004.
- Trail Smelter Arbitral Tribunal, Decision Reported on April 16, 1938, To the Government of the United States of America and to the Government of the Dominion of Canada Under the Convention Signed April 15, 1935.
- Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 21 stycznia 2021 r., Gruzja przeciwko Rosji (II) 38263/08.

